

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

ФІНАНСИ

**Навчально-методичний посібник
для практичних занять та самостійної роботи
здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»**

Біла Церква

2020

УДК: 336(076)

Ухвалено
навчально-методичною радою
Білоцерківського національного
аграрного університету
(Протокол № 5 від 20.01.2020р.

Укладачі: **Гутко Л.М.**, канд. екон. наук, доцент
Драган О.О., канд. екон. наук, доцент

Фінанси: Навчально-методичний посібник для практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Л.М. Гутко, О.О. Драган. Біла Церква, 2020. 156 с.

Навчально-методичний посібник містить модульно-тематичний план дисципліни „Фінанси”, стислий виклад тем, передбачених робочою програмою, практичні завдання та завдання для самостійної роботи студентів, тестові питання та перелік питань для підсумкового контролю, список рекомендованих джерел. У навчально-методичний посібник увійшли також додатки для виконання практичних та індивідуальних завдань студентів.

Рецензент:

Свиноус І.В., д-р екон. наук, професор, зав. кафедри обліку та оподаткування.

@ БНАУ, 2020

ВСТУП

Будь-яке суспільство не може успішно функціонувати та розвиватись без держави. Держава, в свою чергу, як організація публічної влади, неминучою умовою реалізації притаманних їй завдань і функцій передбачає наявність державних фінансів. Державні фінанси – це цілісна система суспільних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання завдань і функцій держави, а також забезпечення умов розширеного відтворення. Тобто фінансова діяльність держави зумовлена об'єктивною необхідністю і є процесом збирання, розподілу, перерозподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, що забезпечують практичне виконання функцій державою.

Фінанси являють собою невід'ємну частину ринкових відносин і одночасно це важливий інструмент реалізації державної політики. За таких умов важливо виявити економічну природу фінансів, їх місце в системі товарно-грошових відносин, особливості функціонування та способи найбільш повного їх використання для ефективного розвитку суспільного виробництва.

Для реалізації своїх функцій держава формує фінансові ресурси. Основним джерелом доходів держави є валовий внутрішній продукт, частину якого вона і використовує. При чому використовує лише ту частину, яка переходить у її власність у вигляді різного виду платежів. Та частина валового внутрішнього продукту, яка переходить у власність держави, і складає державні доходи, якими можуть розпоряджатися органи державної влади.

Держава для покриття своїх видатків залучає в своє розпорядження частину доходів різних власників — не тільки державних, але й комунальних, громадських, приватних підприємств, а також громадян. Систему державних доходів характеризує певна єдність, що забезпечує єдиний підхід при поділі доходів різних рівнів (державні, місцеві тощо).

Метою створення навчально-методичного посібника є дати можливість більш повно ознайомитись з фінансовими показниками та документацією, пов'язаною з формуванням та розподілом бюджету України на всіх рівнях, ефективно використовувати набуті знання та досвід, закріплення отриманих знань і перевірку успішності, опанування матеріалу за допомогою набуття практичних навичок у розрахунках показників, що пов'язані з державними фінансами та фінансами спеціальних фондів, місцевих органів самоврядування та державних підприємств.

Завдання, поставлені при створенні навчально-методичного посібника полягають у поглибленні теоретичної та практичної підготовки студентів, яка дає змогу зрозуміти закономірності у сфері фінансових відносин держави, різних суб'єктів господарювання і населення, особливості застосування цих закономірностей у практиці фінансової діяльності, визначити зв'язок у формуванні та розподілі фінансів держави на різних рівнях.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСИ»

Мета вивчення дисципліни "Фінанси" полягає у теоретичній і практичній підготовці студентів, яка дає змогу зрозуміти закономірності у сфері фінансових відносин держави, суб'єктів господарювання й населення, а також особливості застосування цих закономірностей у практиці фінансової діяльності, з'ясуванні ролі фінансів у економічній перебудові суспільства на шляху розвитку ринкової інфраструктури, визначенні сукупності заходів, що забезпечують використання фінансів як одного з дійових важелів економічної політики держави.

Основними завданнями дисципліни є:

- дати майбутнім фахівцям знання суті фінансових відносин як специфічної форми суспільних відносин підсистеми економічного базису;
- сформуванню у студентів теоретичну та методологічну базу, необхідну для формування правильного розуміння закономірностей, що виникають у сфері фінансових відносин держави та підприємницьких структур, їх взаємовідносин з приводу розподілу та перерозподілу грошових доходів.

Навчальна нормативна дисципліна «Фінанси» базується на знаннях таких дисциплін як «Економічна теорія», вивчених на 1-му курсі та «Мікроекономіка», «Макроекономіка», вивчених на 2-му курсі.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Символ результатів навчання за спеціальностями відповідно до освітньо-професійної програми	Результати навчання з дисципліни
РН 09	Знати особливості функціонування та напрями вдосконалення функціонування фінансової системи.
РН 10	Знати джерела формування та напрями використання фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів, відповідно до бюджетної системи.
РН 11	Розуміти сутність та специфіку функціонування фінансової, бюджетної, податкової систем.
РН 21	Вміти виявляти й аналізувати особливості страхового ринку, його роль і значення у функціонуванні фінансової системи.
РН 23	Збирати, аналізувати, зокрема з використанням інформаційних і комунікаційних технологій у сфері фінансів, банківської справи та страхування та пояснювати необхідну інформацію, розраховувати фінансові показники, обґрунтовувати фінансові рішення на основі використання необхідних інструментальних засобів.

СТРУКТУРА ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСИ»

Згідно з навчальним планом на вивчення дисципліни «Фінанси» для денної форми навчання виділено всього 270 академічних годин (9 кредитів ECTS), у т.ч. аудиторних – 150 години (лекції – 60, практичні заняття – 90), самостійна робота студентів – 120 годин.

Поточний контроль засвоєного матеріалу здійснюється проведенням захисту практичних робіт, виконанням індивідуальних завдань (самостійної роботи), контрольних робіт. Рубіжне оцінювання включає захист модуля. Підсумковий контроль проводять у формі іспиту.

Опис навчальної дисципліни за показниками та формами навчання наведено в таблиці:

ОПИС ДИСЦИПЛІНИ “ФІНАНСИ ”

Найменування показників	Галузь знань, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	<i>заочна форма навчання</i>
Кількість кредитів, відповідних ECTS – 9	Галузь знань 07«Управління та адміністрування»	Нормативна	
Модулів – 2	спеціальність 072	<i>Рік підготовки:</i>	
Змістових модулів –4	«Фінанси, банківська справа та страхування»	2-й	3-й
		<i>Семестр</i>	
Загальна кількість годин – 270	Спеціалізація «Фінанси і кредит»	5-й, 6-й	6-й, 7-й
		<i>Лекції</i>	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 6 год. 2 год. лекції; 4 год. практичні. СРС – 4 год.	Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти	60 год.	10 год.
		<i>Практичні</i>	
		90 год.	12 год.
		<i>Самостійна робота</i>	
		120 год.	118 год.
		<i>Індивідуальна робота</i>	
		50 год.	40
		Іспит – 2 год.	
Вид підсумкового контролю – іспит			

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ФІНАНСИ ”
(2 курс, 3-й семестр)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		л	п	інд	ср		л	п	інд	ср
Модуль 1										
Змістовий модуль 1. Основи організації та функціонування фінансів в економічній системі країни										
Тема 1. Сутність фінансів, їх функції і роль в економічній системі держави	20	2	4	10	4	10			5	4
Тема 2. Становлення та розвиток фінансів і фінансової науки.	22	2	6	10	4	10			5	4
Тема 3. Організація фінансової системи та управління нею в умовах ринкових відносин	12	2	4		6	16	2			4
Тема 4. Фінансова політика і фінансовий механізм	14	4	4		6	12				4
Тема 5. Податки, податкова система і податкова політика держави	17	4	6		7	16		2		10
Разом за змістовий модуль 1	85	14	24	20	27	64	2	2	10	26
Змістовий модуль 2. Бюджетна система та бюджетний процес. Державний бюджет та бюджетний дефіцит.										
Тема 6. Державні фінанси	10	4	4		2	10	2			4
Тема 7. Бюджет і бюджетна система	8	2	4		2	16				4
Тема 8. Доходи і видатки державного бюджету	22	4	6	10	2	18		2	10	-
Тема 9. Бюджетний дефіцит та методи його фінансування	10	4	4		2	12		2		4
Разом за змістовий модуль 2, год	50	14	18	10	8	56	2	4	10	12
Усього за модуль 1, годин	135	28	42	30	35	120	4	6	20	38

Примітка: л – лекції, п – практичні заняття, лб – лабораторно-практичні заняття; інд – індивідуальні завдання, СРС – самостійна робота студентів.

(2 курс, 4-й семестр)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		л	п	інд	ср		л	п	інд	ср
Модуль 2										
Змістовий модуль 3. Місцеві фінанси та цільові фонди. Державний кредит та державний борг країни										
Тема 1. Фінанси місцевих органів самоврядування	10	2	2		6	8	2			4
Тема 2. Державні цільові фонди	12	2	4		6	8		2		4
Тема 3. Державний кредит як окрема ланка державних фінансів	10	2	4		4	10	2			4
Тема 4. Державний борг і управління ним	18	2	4	10	2	10		2	10	2
Тема 5. Фінансова безпека країни	10	2	2		6	14				4
Разом змістовий модуль 3	60	10	16	10	24	50	4	4	10	18
Змістовий модуль 4. Основи фінансів державних, недержавних підприємств та населення. Страховий та фінансовий ринки. Міжнародні фінанси та фінанси економічно розвинених країн										
Тема 6. Фінанси державних підприємств в умовах ринкової економіки	6	2	2		2	6				4
Тема 7. Фінанси суб'єктів господарювання	8	2	4		2	8	2			4
Тема 8. Фінанси домогосподарств	7	2	4		1	4				4
Тема 9. Страхування як специфічна сфера фінансової системи	12	4	6		2	8		2		2
Тема 10. Фінансовий ринок	10	4	4		2	6				4
Тема 11. Міжнародні фінанси	10	4	4		2	8	2			4
Тема 12. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою	16	2	4	10	-	16			5	-
Тема 13. Фінанси країн Європейського Союзу.	6	2	4		-	16			5	-
Разом змістовий модуль 4	75	22	32	10	11	70	2	2	10	22
Разом модуль 2	135	32	48	20	35	120	6	6	20	40
Усього годин	270	60	90	50	70	120	10	12	40	118

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ФІНАНСИ ”

МОДУЛЬ 1. (2 курс, 3-й семестр)

Змістовий модуль 1. Основи організації та функціонування фінансів в економічній системі країни

Тема 1.1. Сутність фінансів, їх функції і роль в економічній системі.

Тема 1.2. Становлення та розвиток фінансів і фінансової науки.

Тема 1.3. Організація фінансової системи та управління нею в умовах ринкових відносин

Тема 1.4. Фінансова політика і фінансовий механізм

Тема 1.5. Податки, податкова система і податкова політика держави

Змістовий модуль 2. Бюджетна система та бюджетний процес. Державний бюджет та бюджетний дефіцит.

Тема 1.6. Державні фінанси

Тема 1.7. Бюджет і бюджетна система

Тема 1.8. Доходи і видатки державного бюджету

Тема 1.9. Бюджетний дефіцит та методи його фінансування

МОДУЛЬ 2 (2 курс, 4-й семестр)

Змістовий модуль 3. Місцеві фінанси та фонди спеціального призначення. Державний кредит та державний борг.

Тема 2.1. Фінанси місцевих органів самоврядування

Тема 2.2. Державні цільові фонди

Тема 2.3. Державний кредит як окрема ланка державних фінансів

Тема 2.4. Державний борг та управління ним

Тема 2.5. Фінансова безпека країни

Змістовий модуль 4. Основи фінансів державних, недержавних підприємств та населення. Страховий та фінансовий ринки. Міжнародні фінанси та фінанси економічно розвинених країн

Тема 2.6. Фінанси державних підприємств в умовах ринкової економіки

Тема 2.7. Фінанси суб'єктів господарювання

Тема 2.8. Фінанси домогосподарств

Тема 2.9. Страхування як специфічна сфера фінансової системи

Тема 2.10. Фінансовий ринок

Тема 2.11. Міжнародні фінанси

Тема 2.12. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою

Тема 2.13. Фінанси країн Європейського Союзу.

МОДУЛЬ № 1

Змістовий модуль 1. Основи організації та функціонування фінансів в економічній системі країни

ТЕМА 1.1. Сутність фінансів, їх функції і роль в економічній системі

Предмет науки про фінанси. Фінанси — специфічна форма суспільних відносин. Об'єктивні передумови виникнення і розвитку фінансів. Фінанси як економічна, вартісна, розподільна, історична категорія. Специфічні ознаки фінансів, їх суспільне призначення. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин. Фінансові категорії як форма наукового пізнання сутності фінансових відносин. Прості і складні фінансові категорії. Взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями.

Функції фінансів як виявлення суттєвих ознак, властивостей і суспільного призначення фінансів. Розподільна функція, її зміст. Об'єкти і суб'єкти розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту. Контрольна функція. Фінансова інформація та її роль у реалізації контрольної функції. Взаємозв'язок розподільної і контрольної функцій. Вплив фінансів на розвиток суспільного виробництва. Фінансове забезпечення відтворювального процесу. Форми фінансового забезпечення. Фінансове регулювання і фінансове стимулювання економічних і соціальних процесів. Підвищення ролі фінансів в умовах ринкової економіки.

ТЕМА 1.2. Становлення та розвиток фінансів і фінансової науки.

Фінанси як економічна категорія. Концепції державних фінансів у фундаментальних економічних теоріях. Попередники англійської класичної політекономії. Фінансові концепції англійської класичної політекономії. А. Сміт і Д. Рікардо. Фінансові теорії історичної школи Німеччини. Маржиналізм і його вплив на розвиток фінансової науки. Кейнсіанство і його значення для розвитку фінансової науки. Повернення до неокласики. Протистояння кейнсіанству. Монетаризмі пріоритет грошової політики. Неолібералізм. Фінансові пріоритети. Фінансові концепції в парадигмі «асиметричної інформації». Інституціоналізм і його вплив на фінансову думку. З історії української фінансової думки. Новітні уявлення вітчизняних учених про розвиток фінансової науки.

ТЕМА 1.3. Організація фінансової системи та управління нею в умовах ринкових відносин

Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови. Структура фінансової системи. Сфери та ланки фінансових відносин, їх характеристика. Взаємовідносини між окремими сферами та ланками фінансової системи.

Правові та організаційні основи фінансової системи. Державне регулювання фінансових відносин. Функції Президента, законодавчих і виконавчих органів державної влади щодо загального управління фінансовими потоками. Оперативне управління фінансовою системою. Управлінські функції Міністерства фінансів і його регіональних управлінь і відділів, Державної казначейської служби, Рахункової палати, Державної податкової служби України, Державної митної служби України, Пенсійного фонду, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Розмежування функцій між управлінськими фінансовими установами. Роль фінансової системи держави у забезпеченні умов економічного зростання.

Фінансовий контроль. Зміст фінансового контролю, його призначення. Види, форми і методи фінансового контролю. Фінансовий аудит як незалежний фінансовий контроль. Суб'єкти фінансового контролю в Україні, їх функції. Фінансові норми і нормативи; фінансові ліміти і резерви; фінансові стимули і санкції. Їх використання для активізації економічного зростання й підвищення суспільного добробуту.

ТЕМА 1.4. Фінансова політика і фінансовий механізм

Фінансова політика — складова економічної і соціальної політики держави. Складові фінансової політики. Завдання і принципи фінансової політики. Стратегія і тактика фінансової політики. Фінансова політика в умовах фінансової кризи. Стабілізація фінансового стану в Україні та шляхи її забезпечення.

Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації фінансових відносин. Взаємодія фінансового механізму з господарським механізмом і фінансовою політикою. Складові елементи фінансового механізму. Фінансове планування і прогнозування: суть, принципи, методи, завдання. Система фінансових планів, їх характеристика. Зведене фінансове планування. Баланс фінансових ресурсів і витрат держави.

ТЕМА 1.5. Податки, податкова система і податкова політика держави

Сутність і функції податків. Класифікація податків, її ознаки. Види податків. Прямі податки. Непрямі податки. Елементи системи оподаткування. Теоретичні питання перекладання податків та ухилення від їх сплати. Податкова система: поняття, основи побудови. Становлення та розвиток податкової системи України. Податковий кодекс України, його значення для формування і функціонування науково-обґрунтованої і стабільної податкової системи держави.

Податкова політика держави. Принципи податкової політики. Завдання податкової політики. Податкове навантаження на платників податків. Типи податкової політики: дискреційна фіскальна, політика „вмонтованих стабілізаторів”. Стимулююча та стримуюча дискреційна політика.

Змістовий модуль 2. Бюджетна система та бюджетний процес. Державний бюджет та бюджетний дефіцит.

ТЕМА 1.6. Державні фінанси

Поняття публічного фінансового господарства і державних фінансів. Склад і структура державних фінансів, характеристика їх грошових потоків. Державні доходи і державні витрати — основоположні категорії державних фінансів. Фінансові ресурси держави. Джерела формування державних доходів, фактори їх зростання. Державні витрати на задоволення суспільних благ і послуг.

Система державних фінансів за їх ієрархічним рівнем — загальнодержавні і місцеві фінанси. Державні фінанси як інструмент регулювання економіки. Кейнсіанська бюджетна політика стабілізації економіки і стимулювання економічного зростання. Зміна економічних доктрин „економіки попиту” на „економіку пропонування” та її вплив на фінансові методи державного регулювання економічних процесів.

Криза державних фінансів і шляхи фінансової стабілізації. Менеджмент державних фінансів.

ТЕМА 1.7. Бюджет і бюджетна система

Бюджет як економічна і правова категорія. Місце і значення бюджету в загальній системі фінансових відносин. Розподільна і контрольна функція бюджету. Бюджетний механізм фінансового регулювання і посилення його конструктивного впливу на реалізацію стратегії економічного і соціального розвитку України.

Бюджетна система: поняття і принципи побудови. Критерії розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи. Міжбюджетні відносини. Регулювання міжбюджетних відносин. Міжбюджетні трансферти. Види міжбюджетних трансфертів.

Бюджетний процес. Поняття бюджетного процесу і його етапи. Організаційні засади бюджетного планування. Порядок складання, розгляду і затвердження проекту державного бюджету. Виконання бюджетів за доходами і видатками. Секвестр бюджету. Захищені статті видатків бюджету. Казначейська система виконання державного бюджету. Бюджетні права державних органів законодавчої і виконавчої влади.

ТЕМА 1.8. Доходи і видатки державного бюджету

Економічна сутність доходів і видатків бюджету. Форми їх прояву і матеріальне втілення. Загальний і спеціальний фонди державного бюджету. Класифікація бюджетних доходів. Джерела формування бюджетних доходів. Форми і методи мобілізації грошових коштів у бюджет. Податкові і неподаткові надходження, їх склад і структура. Офіційні трансферти.

Видатки державного бюджету, їх класифікація. Основні напрямки використання бюджетних коштів. Поточні та капітальні видатки. Витрати державного бюджету на соціальний захист населення. Склад і структура витрат державного бюджету в соціально-культурній сфері. Фінансування науки. Витрати державного бюджету на фінансову підтримку економіки. Витрати на оборону і державне управління.

Бюджетне фінансування. Форми бюджетного фінансування.

ТЕМА 1.9. Бюджетний дефіцит та методи його фінансування

Бюджетний дефіцит. Поняття і причини виникнення. Види бюджетного дефіциту. Відкритий і прихований бюджетний дефіцит. Свідомий і вимушений бюджетний дефіцит. Активний і пасивний бюджетний дефіцит. Стійкий і тимчасовий бюджетний дефіцит. Методи розрахунку бюджетного дефіциту. Основні концепції збалансування бюджету: концепція збалансування на щорічній основі; концепція збалансування на циклічній основі; концепція функціональних фінансів.

Методи фінансування бюджетного дефіциту. Проблеми скорочення і можливі джерела покриття бюджетного дефіциту в Україні.

МОДУЛЬ № 2 (2 курс, 4-семестр)

**Змістовий модуль 3. Місцеві фінанси та фонди спеціального призначення.
Державний кредит та державний борг.**

ТЕМА 2.1. Фінанси місцевих органів самоврядування

Сутність місцевих фінансів, їх склад і роль у здійсненні політики зміцнення економічної самостійності адміністративно-територіальних формувань. Фінансові ресурси місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Склад доходів місцевих бюджетів. Закріплені доходи. Роль місцевих податків і зборів у формуванні

доходів місцевих бюджетів. Загальний і спеціальний фонди місцевих бюджетів. Видатки місцевих бюджетів. Обов'язкові видатки і видатки на реалізацію делегованих центральною владою повноважень. Соціальна спрямованість видаткової частини місцевих бюджетів. Фінансування місцевого господарства. Бюджет розвитку місцевих бюджетів. Позички місцевим бюджетам. Обслуговування боргу місцевих рад. Зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування в Україні.

ТЕМА 2.2. Державні цільові фонди

Необхідність створення та призначення державних цільових фондів. Принципи їх організації. Загальнодержавні соціальні фонди та їх значення для забезпечення системи соціального страхування.

Пенсійний фонд. Фонди соціального страхування в Україні. Фонд України соціального захисту інвалідів. Джерела формування доходів і напрямки видатків. Управління коштами загальнодержавних цільових фондів. Інші фонди цільового призначення в Україні. Порядок їх формування і використання. Цільові фонди місцевих органів влади.

ТЕМА 2.3. Державний кредит як окрема ланка державних фінансів

Економічна сутність державного кредиту, його роль у формуванні додаткових фінансових ресурсів держави і покритті бюджетного дефіциту. Відмінність державного кредиту від банківського. Види державного кредиту. Внутрішній і зовнішній державний кредит. Розвиток міжнародного й умовного державного кредиту.

Форми внутрішнього державного кредиту. Державні позики, їх види. Класифікація державних внутрішніх позик. Перетворення частини вкладів населення у державний кредит. Залучення коштів загальнодержавного позикового фонду. Казначейські позики. Гарантовані позики як форма умовного державного кредиту.

Форми зовнішнього державного кредиту. Державні зовнішні позики. Позики міжнародних фінансових організацій. Міжурядові позики, зовнішні банківські кредити, їх значення у фінансовій підтримці України.

ТЕМА 2.4. Державний борг та управління ним

Державний борг. Види державного боргу. Структура державного боргу, механізм його формування. Показники оцінки державного боргу. Боргова безпека держави. Її критичний рівень. Вплив державного боргу на фінансовий стан держави. Управління державним боргом і його обслуговування. Методи управління державним боргом: конверсія, консолідація, уніфікація, анулювання, викуп боргу та інші.

ТЕМА 2.5. Фінансова безпека країни.

Фінансова безпека держави у системі економічної безпеки. Сутність бюджетної та податкової безпеки на сучасному етапі економічних реформ. Вплив державних боргів на фінансову безпеку. Грошово-кредитна політика як складова фінансової безпеки держави. Інвестиційна складова фінансової безпеки держави.

Змістовий модуль 4. Основи фінансів державних, недержавних підприємств та населення. Страховий та фінансовий ринки. Міжнародні фінанси та фінанси економічно розвинених країн

ТЕМА 2.6. Фінанси державних підприємств в умовах ринкової економіки.

Теоретична суть державних підприємств в умовах ринку. Джерела фінансування державних підприємств. Підприємства соціальної сфери (бюджетні підприємства). Значення державних фінансів для розвитку економіки і суспільства.

ТЕМА 2.7. Фінанси суб'єктів господарювання

Сутність фінансів суб'єктів господарювання і принципи їх організації. Грошові надходження від діяльності підприємств, їх склад і економічна характеристика. Чистий дохід та чистий прибуток суб'єктів господарювання. Класифікація доходів і видатків. Фінансові ресурси. Власні і залучені грошові кошти.

Особливості фінансів підприємств різних організаційно-правових форм. Джерела формування і напрямки використання фінансових ресурсів комерційних підприємств державної і недержавної форм власності. Взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами. Вплив галузевих факторів на організацію фінансів підприємств.

Фінанси бюджетних установ. Кошторисне фінансування, його зміст і принципи. Неприбуткова діяльність громадських формувань і добродійних фондів. Управління процесами формування і використання фінансових ресурсів господарських суб'єктів. Розробка балансів грошових потоків і прогнозування фінансових результатів.

ТЕМА 2.8. Фінанси домогосподарств.

Сутність поняття "домогосподарство". Економічна сутність фінансів домогосподарств та їх роль в національній економіці. Місце фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни. Склад грошових і сукупних доходів домогосподарств. Грошові та сукупні витрати домогосподарств. Сутність прожиткового мінімуму. Класифікація доходів домогосподарств. Класифікація видатків домогосподарств. Значення заощаджень домогосподарств для здійснення активних операцій комерційних банків. Організовані та неорганізовані заощадження населення.

ТЕМА 2.9. Страхування як специфічна сфера фінансової системи

Економічна необхідність і роль страхування в забезпеченні безперервності суспільного виробництва. Особливості фінансових відносин у сфері страхування. Функції та принципи страхування. Суб'єкти страхових відносин: страховик, страхувальник, застрахована особа. Форми і методи страхового захисту. Система страхових фондів. Класифікація страхування за об'єктами і за ознакою ризику. Принципи обов'язкового і добровільного страхування. Страхування майна юридичних і фізичних осіб, його види і форми. Страхування кредитних і фінансових ризиків. Економічна необхідність, значення і види. Умови страхування кредитних і фінансових ризиків.

Особисте страхування, його сутність і значення в забезпеченні соціального захисту громадян. Види особистого обов'язкового і добровільного страхування. Перестраховання. Необхідність і роль перестраховання в забезпеченні сталості страхових операцій.

Доходи і витрати страховика. Страхові платежі як основне джерело доходів страховика. Витрати на виплату страхового відшкодування і страхових сум, відрахування в запасні і резервні фонди. Фінансові результати страхових операцій, їх рентабельність.

Прибуток страхових організацій, його розподіл і використання.

Страховий ринок. Поняття страхового ринку і його організаційна структура. Учасники страхового ринку. Організаційні форми існування страхових компаній.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні. Ліцензування страхової діяльності. Етапи становлення страхового ринку в Україні, проблеми та перспективи його подальшого розвитку.

ТЕМА 2.10. Фінансовий ринок

Сутність фінансового ринку, його роль у мобілізації і розподілі фінансових ресурсів. Економічні передумови функціонування фінансового ринку в Україні. Суб'єкти фінансового ринку. Структура фінансового ринку. Грошовий ринок. Ринок кредитних ресурсів. Фондовий ринок як найважливіший сегмент фінансового ринку. Первинний і вторинний фондовий ринок, їх призначення. Біржовий і позабіржовий ринок цінних паперів. Види цінних паперів, які можуть випускатись і обертатися в Україні. Основні характеристики цінних паперів.

Правове регулювання фондового ринку. Державний контроль за випуском і обігом цінних паперів. Фондова біржа: правове становище, організація і порядок роботи. Функції фондової біржі. Порядок допуску цінних паперів до обігу на фондових біржах. Ринок фінансових послуг, його роль у функціонуванні економічної системи. Види фінансових послуг. Перспективи розвитку фінансового ринку в Україні.

ТЕМА 2.11. Міжнародні фінанси

Сутність, призначення і роль міжнародних фінансів. Світові фінансові потоки: валютні, кредитні, фінансові ринки. Міжнародна фінансова інтеграція та її вплив на фінансові інтереси країн і регіонів. Фінансова діяльність міжнародних організацій. Фінанси Організації Об'єднаних Націй і Європейського Союзу.

Міжнародні фінансові інституції: Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій). Банк міжнародних розрахунків. Європейський Інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку. Їх завдання, сфери діяльності, формування капіталів та ресурсів. Співпраця України з міжнародними фінансовими інституціями. Проблеми гармонізації фінансів України відповідно до критеріїв і стандартів Європейського співтовариства. Міжнародний фінансовий ринок: міжнародний ринок грошей (валютний ринок), міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

ТЕМА 2.12. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою.

Основні аспекти організації та функціонування фінансової системи Сполучених Штатів Америки. Особливості функціонування фінансової системи Японії. Основні положення структури фінансової системи Великої Британії, Німеччини та Франції. Основи функціонування фінансової системи Скандинавських країн.

ТЕМА 2.13. Фінанси Європейського Союзу.

Структура бюджету та принципи організації оподаткування в державах Європейського Союзу. Валютна інтеграція Європейського Союзу і перспективи розвитку фінансової системи ЄС.

Модуль 1.

Змістовий модуль 1. Основи організації та функціонування фінансів в економічній системі країни

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №1

Тема: Сутність фінансів, їх функції і роль в економічній системі держави.

Мета роботи – визначити роль фінансів у системі ринкових відносин, дослідити склад та сутність фінансової інфраструктури, охарактеризувати елементи фінансової інфраструктури та її інструментальне наповнення.

Рекомендована література: основна – 6-20, додаткова – 5, 13, 14.

Питання для опрацювання

1. Фінанси в системі ринкових відносин.
2. Сутність і роль фінансової інфраструктури.
3. Складові фінансової інфраструктури: законодавча база, організаційна фінансова інфраструктура, інструментальне наповнення.
4. Елементи організаційної фінансової інфраструктури: управлінська, інституційна та обслуговуюча.
5. Інструментальне наповнення фінансової інфраструктури.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Предметом науки про фінанси є сукупність фінансових відносин на різних рівнях економічної системи: загальнодержавному (макрорівень), регіональному (рівень адміністративно-територіальних одиниць) і на рівні окремих суб'єктів господарювання (мікрорівень). Окремо виділяються міжнародні фінанси.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано, по-перше, з розвитком товарно-грошових відносин і, по-друге, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

Висхідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що **фінанси** – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язане з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб.

Однак система суспільних інтересів і потреб досить різноманітна й охоплює загальнодержавні, галузеві, відомчі, корпоративні, колективні, групові, регіональні, місцеві та особисті інтереси. До цього переліку слід додати ще й міжнародні та міждержавні. Зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів і на протистояння інтересів один одному, доволі складно досягти оптимального співвідношення в їх задоволенні у процесі вартісного розподілу. Задоволення інтересів одних за рахунок ущемлення інших загрожує суспільству негативними наслідками, пов'язаними з суто етичними

міркуваннями, соціальним невдоволенням, економічними негараздами, і навіть політичними потрясіннями. Тому як на макро-, так і на мікрорівнях слід якнайбільше уваги приділяти мотивації нарощування обсягів виробництва і реалізації продукції, робіт та послуг, обсягів фінансових ресурсів, а в ширшому розумінні – валового внутрішнього продукту та національного доходу держави, що може бути забезпечено через розвиток національного підприємництва, створення нових підприємств, розв'язання платіжної кризи, збільшення кількості робочих місць та збільшення доходів і купівельної спроможності населення.

У сучасній економічній і фінансовій літературі *фінанси визначають як систему економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту, а в певних умовах і національного багатства, з метою формування фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання і держави і використання їх на розширене відтворення та задоволення інших суспільних інтересів і потреб.*

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядається через характеристику функцій, які притаманні даній категорії.

Вивчаючи функції фінансів, необхідно усвідомити, що функції завжди похідні від сутності, яку вони виражають, і показують як, у який спосіб реалізується суспільне призначення даної економічної категорії. Оскільки **специфічне суспільне призначення фінансів** – *забезпечити розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту, вираженої в грошовій формі, між різними суб'єктами господарювання і напрямами цільового використання, сутність фінансів проявляється насамперед через розподільну функцію. Фінанси за допомогою розподільної функції обслуговують різні етапи розподілу (первинний розподіл і перерозподіл вартості суспільного продукту), різні сфери суспільного життя – сферу матеріального виробництва, сферу обміну і споживання. Фінансовому розподілу притаманні різні види розподілу: внутрішньогосподарський, внутрішньогалузевий, міжгалузевий, міжтериторіальний.*

Об'єктами дії розподільної функції фінансів є вартість валового внутрішнього продукту, а також частина національного багатства, яка набуває грошової форми (у разі перерозподілу раніше накопиченого виробничого потенціалу, покриття збитків від стихійного лиха тощо).

Суб'єктами за фінансового методу розподілу ВВП є юридичні і фізичні особи, в розпорядженні яких формуються фінансові ресурси, а також держава.

Розподільна функція фінансів реалізується в процесі первинного розподілу і перерозподілу вартості ВВП.

Первинний розподіл – це розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, які беруть участь у створенні ВВП. Первинними доходами на цій стадії є: у фізичних осіб – заробітна плата, у юридичних осіб – прибуток, у держави – прибуток державного сектору, що централізується в бюджеті, надходження від державних послуг, ресурсів, угод, а також непрямі податки.

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів. За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, регіональні, відомчі й корпоративні. Загальнодержавні включають державний бюджет і фонди цільового призначення, **регіональні** – місцеві бюджети і позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування. **Відомчі** – це фонди, що створюють міністерства і відомства. Корпоративні фонди передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднань.

Провідну роль у перерозподільному процесі відіграє держава. У процесі перерозподілу на загальнодержавному рівні можна виділити окремі стадії перерозподілу. Спочатку відбувається мобілізація і формування загальнодержавних фондів (державного бюджету і цільових загальнодержавних позабюджетних фондів), потім стадія використання цих фондів – направлення коштів на розвиток пріоритетних галузей народного господарства, соціально-культурні заходи, управління, оборону, виплату пенсій тощо. Звідси виникають відносини вторинного перерозподілу.

Кінцевим результатом перерозподільного циклу є те, що одна частина перерозподілених грошових ресурсів через механізм бюджетного фінансування знову переходить у сферу матеріального виробництва, щоб почати новий цикл первинного розподілу з наступним перерозподілом, інша частина перерозподілених грошових ресурсів переходить у сферу споживання (освіта, охорона здоров'я, культура, оборона, держуправління тощо).

Таким чином, беручи активну участь у розподілі і перерозподілі створеної вартості фінанси сприяють трансформації пропорцій, що виникли під час її первинного розподілу, в пропорції кінцевого використання.

Поряд з розподільною фінанси виконують *контрольну функцію, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їх цільовим використанням.*

Оснoву контрольної функції фінансів становить рух фінансових ресурсів, який відбувається у фондовій і нефондовій формах. Через кількісний вираз фінансових ресурсів фінанси здатні кількісно відображати вартісні пропорції, що формуються в суспільстві, і контролювати їх. Саме завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів господарювання, включаючи державу, економне й ефективне використання коштів. Головною контрольною пропорцією є пропорції між фондами нагромадження і споживання.

Контрольна функція діє не ізольовано, вона тісно пов'язана з розподільною. У практичній діяльності контрольна функція проявляється у фінансовому контролі.

Деякі економісти стверджують, що фінансам притаманні й інші функції: оперативна, регульовальна, стимулювальна, перерозподільна, відтворювальна, формування грошових фондів, використання грошових фондів, стабілізаційна функція, а також виробнича.

Надійне функціонування фінансової інфраструктури засновується на узгодженості трьох передумов. По-перше, на розробці і запровадженні механізмів правового забезпечення (*законодавча база*). По-друге, на формуванні розгалуженої мережі різноманітних установ та інституцій (організаційна фінансова інфраструктура). По-третє, на ефективному використанні відповідного інструментарію, за допомогою якого забезпечується реалізація функцій фінансів (*інструментальне наповнення*). Тільки на основі такого системного підходу можливе отримання відповідних результатів та досягнення намічених цілей. Неналежний рівень дієвості, чи тим більше, відсутність якоїсь із складових, суттєво знижує ефективність функціонування фінансової інфраструктури. Законодавча база та інструментальне наповнення складають свого роду оболонку фінансової інфраструктури, а сукупність установ та інституцій - її серцевину, тобто власне саму інфраструктуру.

Законодавча база фінансової інфраструктури являє собою сукупність законів, що регулюють функціонування фінансових інститутів та інституцій. Без відповідного законодавчого забезпечення вона повноцінно не може виконувати покладені на неї функції. Важливим чинником є також якісний рівень фінансового законодавства. Невідпрацьованість законодавчих актів, нечіткість окремих норм законів, неузгодженість окремих положень в різних законах вкрай негативно позначаються на фінансовій практиці. Не менш важливе значення має також рівень забезпечення виконання положень діючого законодавства, у т. ч. й фінансового.

Інструментальне наповнення фінансової інфраструктури відображає механізм її функціонування. Воно являє собою сукупність фінансових інструментів, що використовуються суб'єктами організаційної інфраструктури у їх діяльності. Оскільки напрями та сфери діяльності окремих суб'єктів, їх завдання, повноваження і функції суттєво різняться, то мають місце й відмінності у використуваних інструментах. При цьому, як відмічалось раніше, фінансові інструменти, забезпечуючи функціонування фінансів, можуть використовуватися й у фінансовій політиці для досягнення певного впливу одних суб'єктів на інших. Сучасна фінансова теорія та практика характеризуються динамічними змінами, які у першу чергу пов'язані з розвитком фінансового інструментарію - на ринку виграє насамперед той, хто може запропонувати щось нове на будь-які запити.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №2

Тема: Становлення та розвиток фінансів і фінансової науки

Мета роботи – дослідити сутність фінансів як економічної категорії, систематизувати концепції державних фінансів у фундаментальних економічних теоріях, прослідкувати розвиток вітчизняної фінансової думки.

Рекомендована література: додаток 2, 4, 5, 7, 11, 13, 14.

Питання для опрацювання

1. Фінанси як економічна категорія.
2. Концепції державних фінансів у фундаментальних економічних теоріях.
 - 2.1. Попередники англійської класичної політекономії.
 - 2.2. Фінансові концепції англійської класичної політекономії.
 - 2.3. Фінансові теорії історичної школи Німеччини.
 - 2.4. Маржиналізм і його вплив на розвиток фінансової науки.
 - 2.5. Кейнсіанство і його значення для розвитку фінансової науки.
 - 2.6. Повернення до неокласики. Протистояння кейнсіанству.
3. З історії української фінансової думки.
4. Новітні уявлення вітчизняних вчених про розвиток фінансової науки.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: рекомендована література, конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Концепції державних фінансів є невід'ємною частиною будь-якої фундаментальної економічної доктрини, що визначається політичними, економічними і соціальними умовами. Для розуміння фінансової теорії і з'ясування її практичного значення необхідно визначити основні теоретичні положення тієї школи економічної думки, до якої вона належить.

Меркантилізм (іт. *mercante* - купець), як економічна теорія розвивається в Західній Європі у XV - на початку XVIII ст. з виникненням і зміцненням історично першої форми капіталу - торговельного. Розвитку теорії меркантилізму сприяла церковна Реформація XVI-XVII ст. Від католицької церкви відокремлюється протестантизм. Його ідеологи - німецький пастор М. Лютер (1483-1546), швейцарський Ж. Кальвін (1509-1564) - обґрунтували протестантську доктрину підприємництва як богоугодну справу (на противагу католицькій, згідно з якою накопичення багатства було гріхом), християнин не повинен прагнути до накопичення грошей і майна. Багатство може бути тільки в руках церкви, монарха або вищої аристократії. Економічні ідеї зростання багатства для накопичення капіталу отримали ідейну підтримку нової церкви.

Основною проблемою меркантилістської теорії було визначення методів збагачення нації з метою економічного розвитку. Меркантилісти ввели в науковий обіг макроекономічну категорію "національне багатство" як загальне благо, необхідне для держави. Предметом теоретичного дослідження стала сфера обігу (передусім зовнішня, а також внутрішня торгівля і грошовий оборот), методами дослідження - описовий, історичний і порівняльний. Ранній меркантилізм в економічній літературі називають також монетаризмом. На думку його представників, джерелом зростання національного багатства було накопичення грошей у вигляді дорогоцінних металів, а самі гроші розглядалися як активний фактор економіки.

Школа фізіократів (від давньогрец. *physis*- природа і *kratos* - влада, влада природи) як західноєвропейська течія економічної думки виникла в середині XVIII ст. Найбільш відомими представниками цього напрямку були французькі дослідники та громадські діячі Франсуа Кене (1694-1774) і Анн Робер Жак Тюрго (1727-1781). Фізіократи пішли далі, порівняно з меркантилістами, у визначенні предмету і методу дослідження. Предметом дослідження у фізіократів було виробництво. Проте воно обмежене землеробством. Ф. Кене здійснив прорив у методі дослідження. У своїй "Економічній таблиці" він застосував новий, раніше не відомий метод - побудову економіко-математичних моделей.

Фізіократи виступили з критикою теоретичних положень, а також економічної і фінансової політики меркантилізму, що проводилася у Франції і призвела до погіршення стану економіки загалом і розорення сільського господарства. На підставі теорії природного порядку вони стверджували, що багатство створюється тільки в сільському господарстві. Концепція національного багатства, вираженого в грошах, піддалася гострій критиці. На думку фізіократів, багатство є продуктами землі і частково продуктами промисловості, але тією мірою, якою вони вже є результатом переробки того, що дала земля. Так само, як і меркантилісти, фізіократи підтримували протекціонізм для стимулювання розвитку власної промисловості і торгівлі.

Вільям Петті - предтеча англійської класичної політекономії пише свої праці в період первісного нагромадження капіталу і формування буржуазного суспільства в Англії. Як і фізіократи, він також критикував меркантилізм і доводив, що джерелом багатства є не торгівля (для Англії - переважно зовнішня), а сфера матеріального

виробництва. Багатством є не гроші, а продукти праці. Предметом дослідження у В. Петті є промисловий капітал, необхідність його накопичення і державна політика сприяння його зростанню. У своїй праці "Політична арифметика" він застосовує економіко-статистичний метод дослідження, який дозволив йому дати в кількісній формі оцінку економічного становища Англії в 60-70-х роках XVII ст.

У працях В. Петті ми знаходимо теоретичні положення, які згодом розвиває класична політична економія.

По-перше, визначення економічних законів як масових процесів, що повторюються, в економіці.

По-друге, дослідження економічних відносин у процесі виробництва.

По-третє, спроби визначення закону ціноутворення. В економічній літературі висловлюється думка, що Петті, власне, сформулював закон вартості, доводячи при цьому, що він діє у край складно, лише як загальна тенденція. В. Петті робить перші кроки на шляху аналізу праці, що створює вартість.

По-четверте, розглядає ренту як чистий дохід з землі, як загальну форму додаткової вартості, тобто він продовжив розвиток ідей фізіократів.

По-п'яте, розглядав гроші не як багатство нації, а як особливий товар, який протистоїть іншим товарам.

Невід'ємною частиною **фундаментальної класичної теорії** є фінансові концепції. У працях А. Сміта і Д. Рікардо були розвинуті фінансові положення попередників, закладені засади теорії державних фінансів і розкриті причини взаємозв'язку їх розвитку з економічною системою. Фінансові концепції класичної теорії були тією домінантою, на яку спиралося вирішення основних проблем первісного накопичення капіталу, а потім і конкурентної ринкової економіки. На підставі класичної фінансової концепції розроблялися основні принципи фінансової політики того історичного періоду. Класична політекономія здійснила переворот в основних концепціях економічної науки і обґрунтувала основні постулати, необхідні для розвитку ринкової економіки.

Головною сферою багатства суспільства, його джерелом було проголошено виробництво, а не обмін, як було у їхніх попередників - меркантилістів. Тому предметом дослідження класичної політекономії є сфера виробництва і внутрішні соціально-економічні відносини, що виникають у ній. Д. Рікардо у визначенні предмета йде ще далі. На його думку, продукт землі - все що виходить з її поверхні через застосування праці, машин і капіталу - ділиться між трьома класами суспільства, а саме: власниками землі, грошей або капіталу, необхідного для її обробки, і робітниками, працею яких вона обробляється. Визначити закони, які управляють цим розподілом, - головне завдання політичної економії.

Класики англійської політекономії багато уваги приділяли питанням раціоналізації оподаткування. А. Сміт сформулював чотири принципи раціональної організації податків. *По-перше* - всі піддані держави мусять платити податки відповідно до своїх здібностей і сил. *По-друге* - розмір податку і терміни його виплати мають бути заздалегідь і точно визначені. *По-третє* - кожен податок має справлятися у той час або у той спосіб, який зручніший платникові. І, нарешті, *по-четверте*, - організація справляння податків повинна забезпечувати мінімальні витрати на їх збирання.

Історична школа Німеччини формувалася у складних економічних і політичних умовах. Тоді, коли Англія перетворювалася на промислову майстерню світу, Німеччина була відсталою аграрною країною із дрібними середніми і ремісничими підприємствами.

Перехід до індустріального розвитку починається лише з 1830-1840 рр. Проблеми формування ринкових відносин, розвиток внутрішніх ринків збуту, прориву на зовнішні ринки набували для Німеччини життєво важливого значення. Політично Німеччина тривалий час була роздробленою. Лише у 1871 р. після перемоги у франко-пруській війні уряд Отто фон Бісмарка (1815-1898) об'єднав 25 розрізнених німецьких держав в єдину Німецьку імперію на чолі з королем Вільгельмом I.

Засновником історичної школи Німеччини був Фрідріх Ліст (1789- 1846). У 1841 р. він опублікував свою основну працю "Національна система політичної економії: міжнародна торгівля, торговельна політика і німецький митний союз", в якій були викладені основні економічні концепції розвитку Німеччини. Її головна ідея полягала в тому, що нація є особливим суб'єктом економічної діяльності. Як було зазначено вище, А. Сміт у центр "Економічної світобудови" ставив вільну особистість підприємця. Уся система у Ф. Ліста була протиставлена англійській класичній теорії, яка, на його думку, мала суттєві логічні провали і фундаментальні теоретичні недоліки: "хімеричний космополітизм", ігнорування специфічних національних інтересів; "мертвий матеріалізм", увага лише до мінових вартостей та ігнорування продуктивних сил; "дезорганізуючий індивідуалізм", здатний стати на заваді індустріальному піднесенню нації.

До 70-х років XIX ст. формується "нова хвиля" історичної школи - так звана нова історична школа. Її найбільшими представниками є Адольф Вагнер (1835-1917), Густав фон Шмоллер (1838-1917), Макс Вебер (1864-1920) та ін. Фінансова концепція цієї школи, підтримуючи ідеї Ф. Ліста, доводила необхідність державного втручання, розвиток й ускладнення економічних функцій держави. Проблему нагромадження капіталу, що визначає економічний розвиток, на думку ідеологів історичної школи, найкраще може вирішити лише держава, зосереджуючи певну частку річного доходу в державному бюджеті й інвестуючи в ті галузі господарства, які визначають економічне зростання країни. Державні субсидії та інша підтримка експорту товарів, послуг і капіталу - необхідний елемент державної фінансової політики. Г. Шмоллер зазначав, що йдеться не про просте виправдання державного втручання, а про те, що воно є єдиною умовою ефективного управління економікою.

На початку 70-х років XIX ст. на базі суттєвих зрушень і змін, що відбувалися в економіці західних країн, в економічній науці сталася, так звана, "**маржиналістська революція**". До цього часу ринкова економіка вже перетворилася на домінуючу господарську систему, загострилася конкуренція, відбулися зміни в розвитку ринку. Швидкий розвиток промислового виробництва вніс свої суттєві особливості в характері ринку: він дедалі більше з ринку продавця перетворюється на ринок покупця. Виникла необхідність пояснення економічних процесів з погляду покупця. Попередні школи не могли дати відповіді на більшість питань щодо нових процесів, що відбуваються на ринку товарів, послуг, та щодо їх впливу на виробництво. Формування акціонерних товариств висунуло на перший план проблеми ефективності виробництва на мікрорівні.

Маржиналізм здійснив переворот в економічній науці:

по-перше, змінений предмет дослідження. У класичній політекономії предметом дослідження була сфера виробництва, а вартість виробничих товарів визначалася працею, маржиналісти предметом дослідження вважали сферу обігу, в якій панує споживач з його перевагами у виборі товарів і поведінкою, що змінюється, гедонізмом*. В основу економічної теорії були покладені суб'єктивні поняття і введені психологічні категорії. Психологічні чинники були виділені як визначальна економічна сила;

по-друге, в економічний аналіз були введені маржиналістські, тобто граничні, величини: гранична продуктивність, гранична одиниця, гранична корисність. Остання передбачає приріст корисності певних товарів у результаті їх збільшення на одну граничну одиницю. Гранична корисність дорівнює вартості (цінності) останнього найменш цінного товару;

по-третє, зазнало змін трактування вартості. Якщо у класиків англійської політекономії вартість визначалася працею, то у маржиналістів вона визначається граничною корисністю. Згідно з Е. фон Бем-Баверком цінність речі вимірюється величиною граничної користі цієї речі;

по-четверте, соціальні суспільні умови, причини їх мінливості і наслідки з економічного аналізу були вилучені;

по-п'яте, у поле зору маржиналізму потрапляє мікрорівень - економічні і фінансові відносини підприємств. Математичні методи аналізу дозволили поставити питання про максимізацію економічної і фінансової діяльності фірми: її прибутку, ціни, витрат виробництва, інвестицій у довгострокові і короткострокові активи;

по-шосте, маржиналістська школа внесла зміни в методи дослідження. Її представники зробили спробу перетворення економічної науки в одну з точних наук. Більшість представників маржиналістської школи використовували у своїх працях вищу математику. Застосування диференціального обчислення дозволило глибше обґрунтувати низку положень, кількісно визначити категорії багатства, вартості, заощаджень, інвестицій, капіталу, позичкового процента. Маржиналізм також відомий застосуванням економіко-статистичних методів.

Англійський економіст **Джон Мейнард Кейнс** (1883-1946) посідає особливе місце в історії розвитку економічної думки. Його книга "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей", випущена в 1936 р., мала величезний вплив на формування світової економічної думки і розроблення відповідної державної фінансової політики. Як відмічав американський історик економічної думки Б. Селігмен (1912-1970), вплив праці Дж. Кейнса можна порівняти лише із впливом "Капіталу" К. Маркса і "Багатства народів" А. Сміта. Американський економіст Роберт Скидельський (1933 р.), один із біографів і інтерпретаторів робіт Джона Кейнса, відзначає дві основні наукові позиції, які мають не скоромину цінність і повинні бути присутніми в будь-яких теоріях, що стосуються шляхів розвитку економіки.

Перша, Дж. Кейнс звернув увагу на невизначеність в економічному русі, яка веде до волатильності, нестійкості в розвитку. На його думку, балансує чинником є спекуляція, яка проходить через надзвичайно висока міра волатильності ринків. *Друга*, Дж. Кейнс зазначав, що на економічний розвиток спільний вплив доходу, випуску продукції і цін буде більшим, ніж вплив лише одних цін. На думку Р. Скидельського, будь-які зміни у сфері розвитку економіки повинні враховувати ці проблеми. Якщо визнати факти, що економіці властива волатильність, що рецесії досить сильні й автоматично не зникають, то ми підходимо до висновку щодо ролі уряду, підкреслював він. Багато з сучасних економістів вважають, що уряд не відіграє великої ролі, він лише слідує певним правилам. З цього приводу йдуть постійні дискусії. Часи минають, вже багато років немає Дж. М. Кейнса, змінюються уряди, а урядова політика стає вагомішою і роль її постійно зростає.

Фінансова концепція Дж. М. Кейнса виходить з основних положень його загальної теорії.

1. Введення в економічний обіг терміна "ефективний попит" дозволило повернутися до аналізу макроекономічних показників (валового внутрішнього продукту і національного доходу), від яких, власне, відмовилися всі після рікардівські школи. Повернення до макроекономічних показників дало можливість з'ясувати, як функціонує економічна система загалом, поставити ряд завдань, пов'язаних із рухом усього потоку вироблюваної, розподілюваної і споживаної вартості, з'ясувати, яку її частину необхідно вилучити фінансовими методами і направити на вирішення основних економічних проблем. Розвиток кейнсіанської макроекономічної теорії сприяв удосконаленню методів аналізу державних фінансів і прийомів фіскальної політики, заснованих на економетриці і математиці.

2. На підставі ідеї про "ефективний попит" була переглянута вся фінансова концепція. Теорія державних фінансів почала розглядатися як складова теорії зайнятості, процента і грошей, а фіскальна політика - як невід'ємна частина економічної політики. На цій основі було визначено місце і роль категорій державних фінансів: державних видатків, податків, позик в економічному розвитку.

3. Головним інструментом регулювання економіки є бюджетна політика. На державний бюджет і фіскальну політику загалом покладалися завдання забезпечення зайнятості робочої сили і ефективного економічного розвитку. Грошово-кредитному регулюванню Дж. Кейнс відводив меншу роль.

4. Державним видаткам, тобто урядовому попиту і державному споживанню, відводилося особливе місце. Дж. Кейнс розглядав державні видатки як основний інструмент урядового втручання і подолання депресії. Їх формування, структуру і зростання він вважав невід'ємним чинником досягнення "ефективного попиту". Урядовий попит, що фінансується податками і позиками, на думку Дж. Кейнса, повинен пожвавити підприємницьку діяльність, що сприятиме зростанню зайнятості і доходів. Необхідно зазначити, що в США політика, так званих, антикризових заходів починається на початку 30-х років. Для порятунку банків і корпорацій створюється система державних інститутів, які здійснювали санування банків і корпорацій, регулювання цін, організували "громадські роботи" для допомоги безробітним. Дж. Кейнс з цього приводу вів листування із президентом США Д. Рузвельтом (1882-1995). У грудні 1933 р. Дж. Кейнс в одному з своїх листів, наголошував, що відкинувши основи і принципи ортодоксальних фінансів, президент вільний у своїх діях і може використовувати фінансові можливості на користь світу і процвітання, водночас, як раніше їх дозволялося використовувати для цілей війни.

5. Новим положенням фінансової теорії є концепція зростання державних капітальних вкладень, які доповнюють урядові заходи щодо стимулювання "схильності до інвестицій". До певної міри ця ідея відповідала теорії історичної школи Німеччини. На думку Дж. Кейнса, регулювання обсягу поточних інвестицій залишати в приватних руках не можна, тільки "широка соціалізація інвестицій виявиться єдиним засобом, щоб забезпечити наближення до повної зайнятості, хоча це не повинно виключати всякого роду компромісів і способів співпраці з приватною ініціативою.

6. Дж. Кейнс "вписує" в рух макропоказників податки, вважаючи, що зміни в податковій політиці можуть впливати на "схильність до споживання". У науковий обіг вводиться поняття "податки - вбудовані стабілізатори", що ґрунтується на функціональній залежності між національним доходом і податками. Це означає, що сума вилучених податків (за інших рівних умов) залежить від обсягу національного доходу. Чим вищий

рівень національного доходу, тим більша сума податків надійде до бюджету. І навпаки, коли при кризовому падінні виробництва національний дохід знижується, сума податків скорочується. Такий характер податків, із погляду Дж. Кейнса, забезпечує певну автоматичну гнучкість економічної системи. Це положення він відносить, насамперед, до індивідуального прибуткового податку. Його справляння за прогресивними ставками призводить до більших коливань у рівні податку, ніж доходу. Вони тим більші, чим стрімкіша крива податкових ставок і чим більші коливання обсягу національного доходу. Так визначаються регулюючі можливості прибуткового податку. При кризовому падінні виробництва і зростанні безробіття податки, автоматично скорочуючись, сприяють зростанню доходів, що пробуджує "схильність до споживання" і стимулює попит.

У другій половині XIX ст. в економічній науці розвиваються **неокласичні напрями**. У Великобританії з'являється, так звана, Кембриджська школа, на чолі якої стає Альфред Маршалл (1842-1924). Слід зазначити, що А. Маршалл поєднав теоретичні положення англійської класичної політекономії А. Смита, Д. Рикардо, Дж. С. Мілля (1806-1873) з ідеями маржиналізму. Як зазначається в літературі, у другій половині XIX ст. спостерігається процес певного "примирення" конфронтуючих теорій. Так само, як і класики англійської політекономії, предметом дослідження А. Маршалл вважав діяльність людей у сфері матеріального виробництва. Фактично він змінив назву науки "політична економія", що поширюється після того як французький меркантиліст А. Монкретьєн у 1615 р. опублікував свій "Трактат з політичної економії". Як стверджує А. Маршалл, політична економія, або економічна наука - Economics, займається дослідженням життєдіяльності людського суспільства і вивчає ту сферу індивідуального й суспільного розвитку, яка пов'язана зі створенням і використанням матеріальних благ. Після А. Маршалла до економічної літератури входить нова назва науки - Економікс.

Видатним представником неокласицизму був Артур Сесіль Пігу (1877-1959), учень А. Маршалла, який зробив істотний внесок у розвиток фінансової науки. А. С. Пігу є одним із засновників теорії добробуту. У своїй роботі "Політична економія добробуту" А. Пігу досліджує широке коло економічних і фінансових проблем з метою знаходження шляхів до поліпшення життя людей. Він зазначав, що соціальний ентузіазм, що повстає проти злиденності брудних вулиць і безрадісного існування знедолених людей, є початком економічної науки. У своєму дослідженні А. Пігу розглядає економічну, соціальну й фіскальну політику в аспекті розподілу національного доходу як у короткостроковому, так і в довгостроковому плані.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №3

Тема: Організація фінансової системи та управління нею в умовах ринкових відносин

Мета роботи – з'ясувати сутність фінансової системи та виділити її внутрішню структуру, охарактеризувати призначення сфер і ланок фінансової системи, дослідити правову базу регулювання фінансових відносин, виділити функції суб'єктів управління фінансами в Україні.

Рекомендована література: додаткова 5, 6, 9, 12-14.

Питання для опрацювання

1. Сутність фінансової системи та її внутрішня структура.
2. Призначення та специфічні ознаки сфер та ланок фінансової системи.
3. Правове регулювання фінансових відносин.

4. Управління фінансовою системою. Суб'єкти управління фінансами в Україні, їх функції.
5. Роль фінансової системи у забезпеченні умов економічного зростання держави.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Фінансова система – сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ (інституцій) за допомогою яких формуються, розподіляються і використовуються централізовані і децентралізовані фонди фінансових ресурсів і грошових засобів.

В історичному плані свого становлення і розвитку фінансова система була покликана, насамперед, забезпечити державу фінансово-грошовими ресурсами, необхідними їй для виконання своїх політичних, економічних і соціальних функцій. Джерелом цих ресурсів є валовий внутрішній продукт. Тому в основі функціонування фінансової системи є фінанси підприємств усіх форм власності.

Функціонування підрозділів (сфер і ланок) фінансової системи характеризується такими *ознаками*:

- а) застосування властивих їй методів мобілізації фінансових ресурсів, їх розміщення та використання;
- б) відносна самостійність кожної сфери і ланки з окресленим характером функціонування;
- в) взаємозумовлений зв'язок усіх сфер і ланок фінансової системи. Кожна сфера і ланка може успішно функціонувати лише за ефективною діяльністю системи;
- г) визначення і закріплення законодавчого характеру фінансової діяльності кожної сфери та ланки фінансової системи.

Поділ фінансової системи на окремі ланки і сфери зумовлений потребами управління економічним розвитком суспільства. Склад фінансової системи має динамічний характер. У процесі економічного розвитку суспільства одні ланки можуть відмирати, а інші виникати або доповнювати одна одну.

В основі виокремлення органів управління фінансовою системою є її внутрішня структура. Загальне керівництво фінансовою діяльністю в будь-якій країні здійснюють органи державної влади й управління.

Організаційна будова фінансової системи характеризується сукупністю фінансових органів та інститутів, які відображають систему управління фінансами (рис. 1.1).

Основним завданням органів управління фінансовою системою в державі є забезпечення злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями.

В управлінні фінансами розрізняють декілька функціональних складових: *планування, стратегічне й оперативне управління та контроль*

Рис. 1.1. Внутрішня структура фінансової системи

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Його об'єктом є фінансова діяльність держави та суб'єктів господарювання, а результатом - складання фінансових планів. У процесі планування держава та суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, розробляють напрямки їх ефективного використання.

У системі органів управління фінансами доцільно виокремлювати органи стратегічного й оперативного управління фінансами (рис. 1.2).

Стратегічне управління – це загальне управління фінансами, що поєднує дії, розраховані на довгострокову перспективу і вирішення глобальних завдань розвитку фінансової системи країни.

Стратегічне управління виявляється у визначенні фінансових ресурсів шляхом прогнозування на майбутнє, встановлення обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо; здійснення вищими органами державної влади та управління (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України).

Оперативне управління фінансами – це управління фінансами, що становить сукупність заходів, розроблених на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання й виконання фінансових планів. Оперативне управління фінансами - головна функція апарату фінансової системи держави: Міністерства фінансів України, Державного казначейства України, Державної фіскальної служби України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих рад, фінансових служб підприємств та організацій.

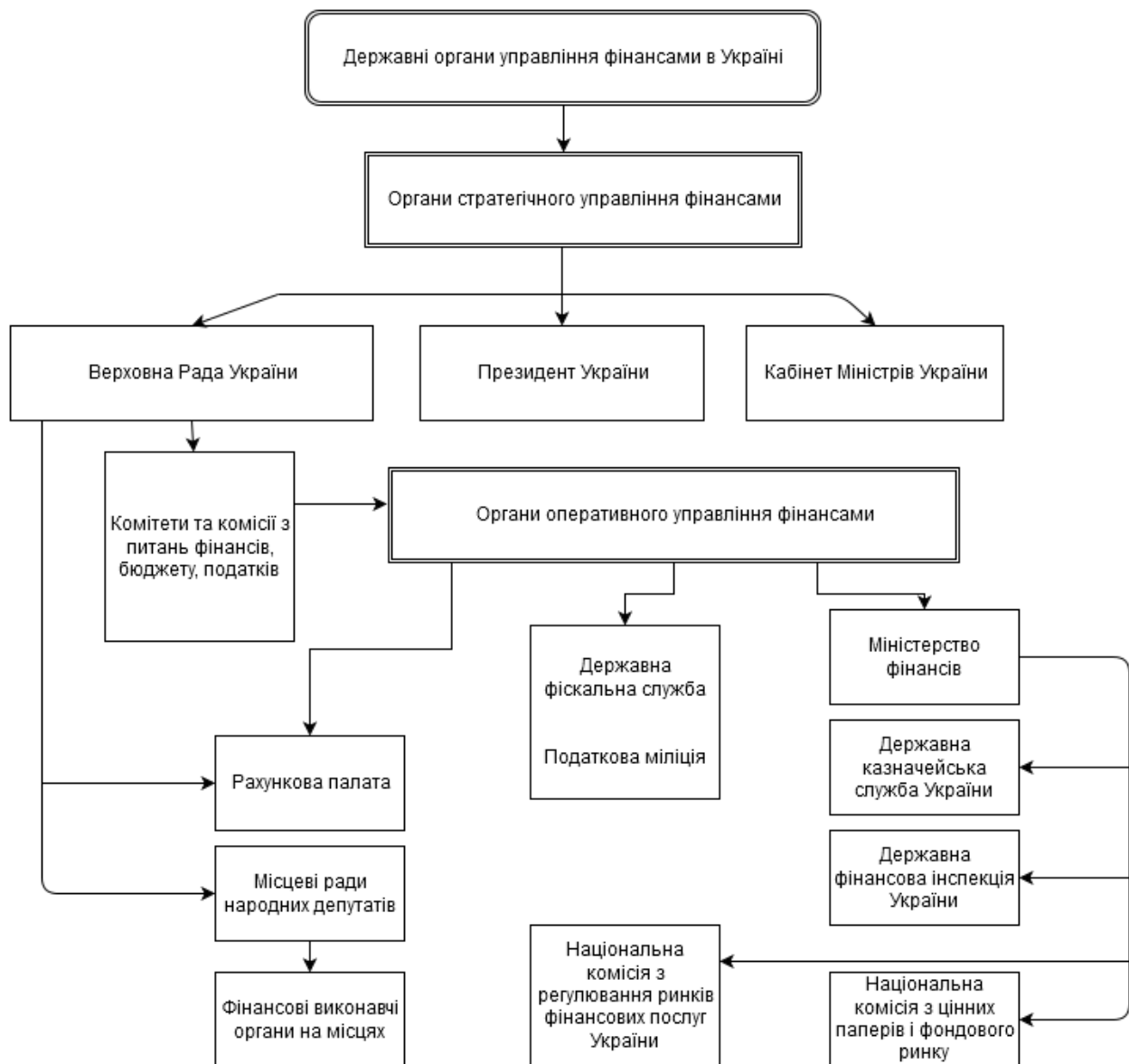

Рис.1.2. Система управління державними фінансами в Україні

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №4

Тема: Фінансова політика і фінансовий механізм

Мета роботи – розкрити суть фінансової політики, охарактеризувати її завдання, принципи та типи, визначити сутність та роль фінансово механізму, дослідити сутність фінансового планування та фінансового контролю.

Рекомендована література: додаткова 5, 6, 9, 12-14.

Питання для опрацювання

1. Фінансова політика як важлива складова економічної і соціальної політики держави.
2. Завдання і принципи фінансової політики.
3. Типи фінансової політики, їх характеристика.
4. Сутність і роль фінансового механізму, його структура.
5. Фінансове планування: сутність, принципи, методи, завдання.
6. Зведені та індивідуальні фінансові плани.

7. Зміст фінансового контролю, його призначення. Види, форми і методи фінансового контролю.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Фінансова політика – це цілеспрямована діяльність держави та інших суб'єктів господарювання у сфері формування, розподілу та використання фінансових ресурсів задля досягнення поставленої мети. **Залежно від рівня реалізації розрізняють:**

- *Фінансову політику держави* (макрорівень).
- *Фінансову політику суб'єктів господарювання* (мікрорівень).
- *Фінансову політику міжнародних організацій та фінансових інституцій* (міжнародний рівень).

Основна мета фінансової політики – створення раціональної системи управління фінансовими ресурсами, спрямованої на забезпечення стратегічних і тактичних завдань діяльності.

Сутність фінансової політики держави виявляється у поєднанні конкретних цілей та відповідних засобів, за допомогою яких вирішуються поставлені завдання. Цілі фінансової політики зумовлені потребами економічного розвитку і досягненням високого рівня індивідуального й суспільного добробуту. Основний вектор фінансової політики - забезпечення економічного зростання в країні через механізми фінансового впливу на попит і пропозицію, споживання, заощадження та інвестиції. Фінансова політика неодмінно має конкретне спрямування, а її реалізація завжди пов'язана зі знаходженням компромісу, між певними потребами і реальними можливостями.

Для держав із ринковою економікою діють загальні принципи фінансової політики, на основі яких вона ґрунтується. До них належать:

1. Постійне сприяння розвитку виробництва, підтримання підприємницької активності й підвищення рівня зайнятості населення. Цього можна досягти за рахунок залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в економіку, надання пільгового оподаткування підприємствам, удосконаленням податкової політики держави.

2. Мобілізація й використання фінансових ресурсів на забезпечення соціальних гарантій населення, розмір яких визначає розміри перерозподілу валового внутрішнього продукту через державний бюджет.

3. Вплив за допомогою фінансового механізму на раціональне використання природних ресурсів і заборону технологій, що загрожують здоров'ю людини. За допомогою таких фінансових інструментів, як податки, штрафні санкції, дотації держава вимагає від виробничих структур відшкодування витрат на відновлення природного середовища.

Залежно від міри законодавчої або адміністративної регламентації фінансових відносин, яка характеризується тією частиною доходу, який розподіляється і споживається відповідно до чинного законодавства або адміністративних рішень, розрізняють **три типи фінансової політики:**

- політика жорсткої регламентації;

- політика помірної регламентації;
- політика мінімальних обмежень.

Жорстка регламентація полягає в тому, що переважна частина фінансових відносин регулюється державою. Права підприємств і громадян у здійсненні фінансових операцій визначаються не стільки їх інтересами, скільки правилами, встановленими законами або адміністративними рішеннями. Така політика проводиться в умовах або адміністративної економіки і відповідні їй фінансовій моделі, або в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Подібна фінансова політика малоефективна, оскільки знижує стимули до продуктивної діяльності, адже фінансовим продуктом діяльності - доходом - більше розпоряджається держава, ніж його власники - юридичні і фізичні особи. Така політика, зазвичай, передбачає достатньо високий рівень бюджетної централізації ВВП.

Помірна регламентація здійснюється в законодавчій формі і охоплює обмежену частину фінансових відносин - взаємини з державою, окремі елементи взаємин на кредитному, фондовому, валютному і страховому ринках. Помірна регламентація повинна зрівноважити інтереси держави і суспільства в цілому і інтереси окремих юридичних і фізичних осіб. Вона забезпечує юридичним і фізичним особам достатні стимули для продуктивної діяльності і в той же час дає можливість державі впливати на соціально-економічний розвиток суспільства.

Політика мінімальних обмежень спрямована на формування максимальної зацікавленості суб'єктів підприємницької діяльності і громадян в ефективному господарюванні. В такому випадку переважно регламентуються тільки взаємини з державою, які до того ж зводяться до мінімуму. Переважна частина фінансових відносин за таких умов регламентується на договірних принципах між окремими суб'єктами.

Реалізація фінансової політики держави здійснюється за допомогою фінансового механізму, який являє собою досить складну систему впливу на різні сторони фінансової діяльності окремих суб'єктів. Основним вектором цього впливу є взаємовідносини держави, яка виробляє і реалізує фінансову політику, із суб'єктами господарювання, що забезпечують виробництво ВВП.

Фінансовий механізм – це сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Структура фінансового механізму досить складна. До неї належать різні елементи, що відповідають різноманітності фінансових відносин. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємопов'язаних елементів (рис. 1.3): фінансові методи, фінансові важелі, правове забезпечення, нормативне забезпечення, інформаційне забезпечення.

Кожна сфера та ланка фінансового механізму є складовою єдиного цілого. Разом з тим вони функціонують відносно самостійно. Ця обставина зумовлює необхідність постійного узгодження складових фінансового механізму.

Фінансове планування – це діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх корпоративних об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країн загалом.

Рис. 1.3. Складові елементи фінансового механізму

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються у процесі розподілу і перерозподілу ВВП, а результатом — різні види фінансових планів і прогнозів.

Фінансовий план— це план формування і використання фінансових ресурсів. Фінансові плани мають форму балансу – прибуткові і видаткові розділи.

Основними завданнями фінансового планування є:

- визначення джерел та обсягів грошових ресурсів, необхідних для розширеного відтворення, їх розподіл між секторами економіки;
- зосередження в руках держави централізованого фонду грошових ресурсів, необхідних для успішного виконання державних функцій;
- забезпечення необхідних пропорцій у розподілі та використанні грошових ресурсів;

■ стимулювання найбільш ефективного використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів, зниження собівартості продукції й виявлення внутрішньовиробничих резервів.

Фінансовий контроль як одна із функцій управління фінансами являє собою особливу діяльність щодо перевірки формування й використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу та споживання валового внутрішнього продукту з метою оцінювання обґрунтованості й ефективності прийняття рішень і результатів їх виконання.

З визначення сутності фінансового контролю випливає, що його об'єктом є процеси формування й використання фондів фінансових ресурсів. Суб'єкт контролю – це носій контрольних функцій щодо об'єкта контролю. Він, як правило, визначається законодавством держави, нормативно-правовими актами суб'єктів фінансової діяльності. Види, форми і методи фінансового контролю представлені на рис. 1.4.

Найважливіші принципи фінансового контролю:

- незалежність;
- гласність;
- превентивність (попереджувальний характер);
- дієвість;
- регулярність;
- об'єктивність;
- всеохоплюючий характер.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють контроль, розрізняють такі види фінансового контролю: державний, відомчий (внутрішньокорпоративний), внутрішньогосподарський, громадський і аудиторський (незалежний). Державний фінансовий контроль об'єднує загальнодержавний і муніципальний контроль.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

Види	Форми	Методи
<p><i>Залежно від взаємовідносин суб'єкта й об'єкта контролю</i></p> <ul style="list-style-type: none"> — зовнішній; — внутрішній 	<ul style="list-style-type: none"> — попередній (превентивний); — поточний; — наступний (ретроспективний) 	<ul style="list-style-type: none"> — ревізії; — тематична перевірка; — аналіз; — обстеження
<p><i>Залежно від суб'єктів контролю й характеру контрольної діяльності</i></p> <ul style="list-style-type: none"> — державний (загальнодержавний і муніципальний); — відомчий (внутрішньокорпоративний); — внутрішньогосподарський; — громадський; — аудиторський (незалежний). 		
<p><i>За ступенем охоплення підконтрольного об'єкта</i></p> <ul style="list-style-type: none"> — комплексний; — тематичний; — повний; — частковий; — суцільний; — вибірковий 		
<p><i>За джерелом інформації</i></p> <ul style="list-style-type: none"> — документальний; — фактичний 		
<p><i>За цільовою спрямованістю контрольних дій</i></p> <ul style="list-style-type: none"> — стратегічний; — тактичний 		
<p><i>За місцем здійснення контролю</i></p> <ul style="list-style-type: none"> — безпосередньо на місці; — дистанційний 		

Рис. 1.4. Види, форми і методи фінансового контролю

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №5

Тема: Податки, податкова система і податкова політика держави

Мета роботи – визначити суть податків та їх призначення, прослідкувати розвиток податкових теорій у фінансовій науці, визначити функції податків та їх класифікацію, дати визначення податкової системи та основ її побудови, зробити аналіз податкової системи України та порівняти її із податковими системами зарубіжних країн.

Рекомендована література: основна 2, додаткова 5, 6, 9, 12-14.

Питання для опрацювання

1. Економічний зміст податків та їх призначення.
2. Розвиток податкових теорій у фінансовій науці.
3. Функції податків та види податків.
4. Елементи системи оподаткування та їх характеристика.

5. Податкова система: поняття, основи побудови.
6. Порівняльний аналіз податкової системи України та зарубіжних країн.
7. Податкова політика: типи, напрями та завдання.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, Податковий кодекс України.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Податки – обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб у бюджет. Вони виникли разом із виникненням держави. *За економічним змістом* – це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу примусового відчуження частини новоствореної вартості з метою утворення централізованих фондів грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій. Особливості податків відображено на рис. 1.5.

Теорії оподаткування:

1. Однією з найперших загальних податкових теорій є теорія обміну, яка ґрунтується на тому, що громадяни, сплачуючи податки державі, отримують від неї послуги із забезпечення правопорядку, соціального захисту, охорони від нападу ззовні, тощо. .
2. Теорія публічного договору (Спіноза, Гоббс, Русо, Радищев): податок - результат договору між громадянином і державою, відповідно до якого громадянин сплачує певну плату державі за охорону, оборону, захист та інші послуги.
3. Теорія страхування (Тьер, Жірандер): податок - страховий платіж, який сплачується підданими державі на випадок настання будь-якого ризику. Сенс такого податку - забезпечити фінансування витрат уряду щодо забезпечення оборони і правопорядку.
4. У 1776 році шотландський економіст і фінансист А. Сміт (1723-1790) видає книгу "Дослідження про природу і причини багатства народів ". Ідеї його як основоположника теорії оподаткування починають здійснювати кардинальний вплив на фінансове і господарське життя країни. Він висунув 4 принципи оподаткування: розміреність, визначеність, зручність, дешевизна..
5. Кейнсіанська теорія (Дж. М. Кейнс, 1883-1946) Податки як норма відсотка покликані відігравати регулюючу функцію в економіці, коли зайві грошові заощадження вилучаються з допомогою прогресивного оподаткування. Під час економічного підйому оподатковувані доходи ростуть повільніше, ніж податкові доходи, а при кризі податок зменшується швидше, ніж падають доходи. Тим самим досягається відносно стабільне соціальне становище в суспільстві.
6. Неокласична теорія ґрунтується на перевазі вільної конкуренції та природності, стійкості економічності, зокрема, виробничих процесів, коли зовнішні коригувальні заходи повинні спрямовуватися лише на те, щоб усувати перешкоди, що заважають дії законів вільної конкуренції (Джеймс Мід, 1907р., який побудував неокласичну модель).
7. Теорія оподаткування, розроблена на початку 80-х рр.. в США А. Бернсом, Г. Стайном, А. Лаффера. Ними розроблена бюджетна концепція, що виявляє залежність податкової бази від зміни ставок податку, а також обсяг бюджетних надходжень від податкового тягаря.
8. Теорія монетаризму, розроблена американським економістом М. Фрідменом (нар.

1912), прихильником ідеї свободи ринку, пропонує обмежити роль держави тільки тією діяльністю, яку крім нього ніхто не може здійснити: регулюванням грошей в обігу. Основна ідея неокласичних теорій полягає у пошуках методів зниження інфляції і надання великої кількості податкових пільг корпораціям і тієї частини населення, яка формує споживчий попит на ринку.

До функцій податків можна віднести такі:

- *фіскальна* - ця функція є визначальною для податків і полягає в тому, що податки виконують своє головне призначення - наповнення доходної частини бюджету, доходів держави для задоволення потреб суспільства, фіскальна функція є важливою у характеристиці сутності податкової системи, вона визначає її суспільне призначення. З огляду на цю функцію держава повинна отримувати не просто достатньо податків, але головне - надійних. Податкові надходження мають бути постійними і стабільними. Постійність означає, що податки мають надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами, а рівномірно протягом бюджетного року в чітко встановлені строки. Оскільки призначення податків полягає у забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати мають бути узгоджені з термінами фінансування видатків бюджету. Стабільність надходжень визначається достатнім рівнем гарантій того, що доходи, передбачені Законом про Державний бюджет на поточний рік, будуть отримані у повному обсязі;

Рис. 1.5. Характерні особливості податку

- *регулююча* - через неї здійснюється регулювання державою виробництва та споживання, у першу чергу шляхом справляння непрямих податків, що є податками на споживання;

- *розподільча* - її завданням є наповнення доходної частини бюджетної системи країни з метою подальшого розподілу отриманих коштів для здійснення завдань і функцій держави та муніципальних органів;

- *стимулююча* - ця функція визначає орієнтири для розвитку та розгортання виробничої діяльності. Шляхом запровадження пільг окремим категоріям платників податків або пільгових режимів на певних територіях держава стимулює розвиток певних галузей національної економіки або здійснює політику підтримки певних верств населення;

- *контролююча* - за її допомогою держава регламентує фінансово-господарську діяльність підприємств та організацій, отримання доходів громадянами, використання ними свого майна та коштів, додержання фінансової дисципліни тощо.

Здавна за методом встановлення податків їх почали поділяти на *прямі і непрямі*. Критерієм такого розподілу була теоретична можливість перекладання податків на споживача товарів. Припускається, що кінцевим платником прямих податків стає той, хто одержує дохід, володіє майном, а кінцевим платником непрямих податків - споживач товару, на який податок перекладається шляхом надбавки до ціни. Прямі податки встановлюються безпосередньо на дохід або майно платника податків, а непрямі - вводять до ціни товарів (робіт, послуг). Непрямі податки називають податками на споживання.

Класифікація податків здійснюється і за іншими ознаками. Так, за мірою урахування фінансового становища платника податків розрізняють податки особисті і реальні. Механізм нарахування і сплати особистих податків враховує платоспроможність і сімейний стан фізичної особи, тому що сплачуються залежно від розміру доходу (прибутку), отриманого платником. Прикладом особистого податку є податок із доходів фізичних осіб. Реальними податками (на будівлі, торгово-промислові будинки, землю та ін.) обкладається майно як фізичних, так і юридичних осіб незалежно від індивідуальних фінансових обставин платника податків. Наприклад, податок на нерухоме майно громадян може складати деяку суму, обумовлену його вартістю, незалежно від того, які доходи одержує його власник.

Залежно від способів встановлення податкових ставок податки поділяються на пропорційні, прогресивні і рівні. До пропорційних належать податки, що передбачають сплату однакової суми з кожної одиниці обкладання.

Ставки прогресивних податків зростають зі збільшенням одиниці обкладання. Рівний податок береться рівною сумою з усіх платників. Єдина його перевага - простота стягнення. На сьогодні застосовуються, переважно, пропорційні і прогресивні форми оподаткування; рівні податки (наприклад, подушний) широко застосовувалися в середні віки, зараз вважаються застарілою формою.

Залежно від того, якому рівню державної влади надане право встановлення, стягування і розподілу податків, вони поділяються на загальнодержавні (у федеративній державі - федеральні), регіональні і місцеві.

Залежно від встановленого порядку використання податки поділяються також на загальні і спеціальні. Загальні податки не мають особливого призначення і можуть бути використані для покриття будь-яких видів витрат державного і місцевого бюджетів.

Спеціальні податки стягують для цільового фінансування деяких задалегідь визначених витрат.

За економічним змістом об'єкта оподаткування розрізняють п'ять груп податків: на майно; на використання різних ресурсів (землі, води, корисних копалин і т.п.); на дохід чи прибуток; на різні дії - юридичні і господарські акти, фінансові операції, реалізацію продукції і т.п.; інші (наприклад, на споживання: ПДВ, акцизний збір, мито; місцеві: на рекламу, курортний збір та ін.)

За суб'єктами оподаткування податки розрізняють:

- а) з юридичних осіб;
- б) з фізичних осіб;
- в) змішані (і з юридичних, і з фізичних осіб).

Оволодіння основами податкової теорії вимагає чіткого й точного розуміння податкової термінології, тобто понять, які заведено називати **елементами податку**. До таких понять належать: об'єкт податку, або податкова база, суб'єкт (платник) податку, джерело податку, одиниця оподаткування, ставка податку, податкова квота.

Об'єкт податку вказує на те, що саме оподатковується (дохід, земля, транспортний засіб тощо). Назва податку майже завжди походить від об'єкта оподаткування. У фіскальній термінології об'єкт оподаткування ще називають податковою базою.

Суб'єкти оподаткування — це особи (юридичні або фізичні), на яких покладено обов'язки сплачувати, утримувати та перераховувати податки до бюджету. Платника податку треба відрізнити від справжнього носія податку (кінцевого споживача) — особи, на яку податок припадає наприкінці усіх процесів перекладання.

Джерелом податку називають дохід, з якого платник сплачує податок. Джерело сплати може бути безпосередньо пов'язане з об'єктом оподаткування (коли оподатковується сам дохід або майно, що приносить дохід), а може і не мати стосунку до об'єкта оподаткування (наприклад, податки на майно і землю, які перебувають в особистому користуванні і не приносять доходу їх власникам). Податок може сплачуватись із доходу (незалежно від джерел його отримання), або капіталу (майна), коли для покриття податку доводиться витратити його частку.

Одиницею оподаткування (або масштабом вимірювання) є одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування. Фізичний вимір точніше відображає об'єкт оподаткування (площа земельної ділянки в га або м², обсяг циліндра двигуна транспортного засобу в м³). Грошовий вимір може бути безпосереднім — у разі оцінювання доходів і опосередкованим — якщо оцінюється земельна ділянка, майно тощо.

Ставка податку — це законодавчо встановлена величина податку на одиницю виміру бази оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. За універсального встановлюється єдина для всіх платників ставка, за диференційованого — кілька. Диференціація ставок може відбуватися у двох напрямках. Перший — у розрізі платників, коли для більшості платників виділяється основна ставка, а також знижені й підвищені ставки для окремих платників. Другий — у розрізі різних характеристик і оцінок об'єкта оподаткування. За способом побудови ставки податку поділяються на тверді та процентні. *Тверді ставки* встановлюються у грошовому вимірі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні. *Процентні ставки* встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вимір. Процентні ставки можуть бути пропорційними, прогресивними, регресивними і

змішаними. *Пропорційні* — це єдині ставки, що не залежать від розміру об'єкта оподаткування. *Прогресивні* — це такі ставки, розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування. *Регресивні ставки* на відміну від прогресивних зменшуються в міру зростання об'єкта оподаткування. У практиці оподаткування прогресивні і регресивні ставки можуть застосовуватись як окремо, так і в поєднанні — у вигляді прогресивно-регресивної і регресивно-прогресивної шкали ставок.

Податкова квота — частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути як в абсолютному, так і у відносному вимірах. У податковій справі податкові квоти законодавчо не встановлюються.

Податкова система країни — сукупність встановлених у законодавчому порядку податків, що сплачуються до бюджетів різних рівнів, а також принципів, форм і методів їх встановлення, зміни, відміни, нарахування, сплати і стягнення, у т. ч. організація податкового контролю.

На розвиток податкової теорії Росії та України істотно вплинули різні теорії західних економістів XIX-XX ст. Але історичний розвиток державної системи суттєво вплинув як на податкову політику, податкові системи, так і на наукову думку. Зародження податкової науки як частини загальної фінансової науки почалося в Росії у ХУІІ-ХУІІІ ст. Одним із перших учених-економістів, який займався проблемою фінансової та податкової політики держави, був І. Посошков (1652-1726). У науковій праці "Про бідність та багатство" він виклав свої погляди та розробив програму соціально-економічної перебудови Росії. На його думку, держава може бути багатою тільки тоді, коли багатий народ.

Найсуттєвіший внесок у податкову теорію в Росії зробив М. Тургенєв. В його праці "Досвід теорії податків" (1812) були закладені основи російської науки про фінанси та податки. Він вважав, що існує три головних джерела їх надходження: від землі, капіталу та праці. Причому об'єктом оподаткування з метою запобігання виснаженню цього джерела потрібно брати лише чистий дохід. М. Тургенєвим була введена і перша в Росії класифікація податків залежно від джерел об'єкта оподаткування:

1. Податок на доходи від землі, в тому числі з чистого доходу, десятини, доходи із землі, на якій є корисні копалини та ведеться їх видобуток, податок з будівель та споруд.
2. Податок з доходу та капіталу, в тому числі з грошового або який застосовується в будь-яких ремеслах.
3. Податок зі спадщини, дарування, гербовий збір.
4. Податок із заробітної плати.
5. Податки з інших джерел.
6. Податок на споживання — акцизні збори на тютюн, сіль, алкогольні напої, мито.
7. Надзвичайні податки.

Особливим періодом розвитку податкової теорії в Росії є період з 1861 р. (дата відміни кріпосного права) до 1917 р. Цей час характеризується найпомітнішими досягненнями в податковій теорії, теорії фінансів і у фінансовій науці загалом. У другій половині XIX — на початку XX ст. виходять наукові праці таких учених, як М. Веселовський, В. Безобразов, О. Суботін, Д. Маріупольський, М. Бражеський, А. Усаїв, М. Алексеєнко, П. Ген-зель, С. Ідовайський, М. Фрідмен, Т. Лопоть, Р. Стурма, В. Голишев, В. Твердохлібов та ін. Це свідчить про те, що фінансова та податкова наука в Росії розвивалась досить бурхливо, досліджувались і запроваджувались різні напрями, вносились різні пропозиції, загалом була розроблена обґрунтована податкова теорія для її

подальшого розвитку. Причому, як свідчить історичний досвід, усі ці дослідження та висновки залишаються актуальними в Україні і в сучасних умовах, особливо в період переходу до ринкових відносин.

Особливе спрямування фінансової та податкової теорії характерне для радянських часів, починаючи з жовтня 1917 р. Цей період можна поділити на три періоди. Перший — з 1917 р. до 30-х років. Особливістю цього періоду було те, що близька до європейської фінансова (і податкова) наука була практично зруйнована і створена радянська фінансова (і податкова) наука. Вся податкова політика держави будувалась здебільшого на працях учених дореволюційних часів. У той же час почали розвиватися нові напрями податкової теорії з урахуванням державного устрою, командно-адміністративної системи. Крім того, народжувалась радянська наука про фінанси та податки, яка мала яскраво виражений державно-політичний характер. Г. Болдирев у праці "Прибутковий податок на Заході та в Росії" (1924) досліджував проблеми аналізу та особливості прибуткового оподаткування. Крім аналізу цього податку, він вивчав особливості застосування його в різних країнах світу, а також виклав основні принципи щодо сплати цього податку:

I. Етичні принципи оподаткування:

- загальність податків;
- непорушність особистої свободи при оподаткуванні і стягуванні податку.

II. Принцип управління податками:

- визначеність оподаткування;
- зручність оподаткування і стягування для платників;
- дешевизна стягування і мінімум затрат;
- належний вибір джерел податків, тобто якомога меншого обмеження народного виробництва і кращого здійснення соціально-політичних цілей;
- зведення сукупності податків до такої системи, яка б забезпечувала, якщо це можливо, дотримання згаданих принципів управління достатністю надходжень та еластичність на випадок надзвичайних державних потреб.

Другий період розвитку теорії фінансів і податків радянського періоду охоплює 30-50-ті роки. Для цього періоду характерна велика політизація та ідеологізація всієї радянської науки, зміни в розгляді суті податків, їх значення та місця в економічній системі держави. Так, Комуністичною партією та урядом використовуються податки виключно для охорони та зміцнення соціалістичної власності, заздалегідь визначеного співвідношення суспільних та особистих інтересів радянських громадян, а також для здійснення господарської та культурно-виховної роботи.

Третій період розвитку фінансової та податкової науки охоплював кінець 50-х років і продовжувався до середини 80-х. До цього періоду можна віднести праці таких учених: В. Матвеева "Держава та податки" (1960), А. Печникова "Сучасна податкова система СРСР" (1975), М. Богачевського "Податки капіталістичних держав" (1961), в яких увага приділялася експлуатаційному характеру податків. Для цього періоду характерні два напрями в фінансовій науці: розкриття суті радянських фінансів і вивчення бюджетного устрою СРСР та бюджетного права. Вважалось, що коли в державі діє єдина форма власності — державна, то державні підприємства та установи не оподатковуються, бо їх доходи державні.

Докорінна перебудова всієї податкової системи в державі почалася в середині 80-х років, в період переходу на ринкові відносини. Податки розглядалися не тільки як

виконання фінансових функцій, розвитку приватного підприємництва, фермерського господарства в агропромисловому комплексі, вирішення соціальних проблем тощо. З 1991 р. податкова система України стала розвиватись самостійно. На жаль, вона має багато недоліків, успадкованих від радянського періоду, тому в сучасних умовах іде активний пошук найоптимальнішого її варіанта. Але характерною особливістю розвитку сучасної податкової теорії є те, що відсутні серйозні, глибокі праці вчених та економістів, а надруковані публікації мають практичний напрям і прикладний характер. Основна увага в побудові податкових систем у різних країнах світу приділяється розвитку підприємницької діяльності та залученню інвестиційних коштів як вітчизняними, так і іноземними особами. Для цього в державі створюються умови для стимулювання цих видів діяльності. У більшості країн значні пільги надаються підприємствам, що експортують свою продукцію (при цьому слід зазначити, що більшість країн укладають між собою угоди про уникнення подвійного оподаткування). Податкові системи розвинених країн світу надзвичайно гнучкі. Наприклад, у США та Великобританії платник податку може самостійно вибирати такий варіант оподаткування, приміром прибутковий податок з фізичних осіб, який для нього є найефективнішим. Це уможливує зменшення кількості платників, які бажають перейти у тіньовий сектор економіки або ухиляються від сплати податків. Наявність різноманітних варіантів розрахунку та сплати податків, а також різні пільги щодо них дають можливість підприємству при плануванні своєї податкової політики розробляти кілька варіантів і визначити можливу економію. Крім того, розробка податкової політики впливає і на визначення напрямку подальшої діяльності підприємства.

Важливе значення для формування податкової системи країни має її ефективність. Податок не повинен суттєво впливати на прийняття економічних рішень, але якщо це відбувається, то вплив має бути мінімальним. Більшість податкових систем світу побудовані таким чином, що не дозволяють вільно трактувати різні положення, з одного боку, платниками податків, а з другого — податковими органами. А це суттєво зменшує кількість спорів та суперечок між суб'єктами оподаткування і скарг у судах. Крім того, цей принцип повинен забезпечувати економію витрат на стягнення податків, тобто кошти, необхідні для функціонування податкової системи, повинні бути значно меншими, ніж кількість зібраних податкових платежів.

Значна увага в податкових системах різних країн світу приділяється розмежуванню рівнів компетенції при стягненні податкових платежів. Насамперед це стосується компетенції загальнодержавних та місцевих органів самоврядування. Так, у більшості країн світу досить чітко визначається кількість податків, які стягуються у державний, а які у місцевий бюджети. Як правило, сума податкових платежів, що надходять у місцеві бюджети, невелика, і їх не вистачає для покриття всіх витрат. Тому здебільшого місцеві бюджети одержують або допомогу із загальнодержавного бюджету, або частина зібраних податків переходить до місцевих бюджетів.

Податкову політику розглядають у широкому і вузькому аспектах. У широкому вона охоплює питання формування державних доходів за рахунок постійних і тимчасових джерел (податків і позик відповідно). Оскільки держава не може встановлювати занадто високий рівень оподаткування через протидію суспільства, вона вимушена використовувати державні позики для покриття своїх витрат. Однозначно оцінювати політику широкого використання позик не можна. Все залежить від конкретної ситуації, але у будь-якому випадку позики необхідно повертати, а це можливо лише за рахунок

додаткових надходжень податків. Таким чином, державні позики - це не що інше, як відкладені на майбутнє податки.

У вузькому аспекті податкова політика охоплює діяльність держави тільки у сфері оподаткування – встановлення видів податків, платників, об'єктів, ставок, пільг, строків і механізму зарахувань до бюджету.

Податкова політика проводиться, виходячи з певних принципів, що відображають її завдання, основними з яких є: - соціальна справедливість; - рівнонапруженість; - економічна ефективність; - стабільність; - гнучкість.

Тестові питання до модуля 1

1. Що таке фінансова наука?
2. Як називається сукупність фінансових відносин, що виникають на різних рівнях економічної системи між державою, юридичними та фізичними особами
3. Що є об'єктами фінансових відносин?
4. Що є суб'єктами фінансових відносин?
5. Що відображають фінанси як економічна категорія?
6. Як називається категорія, яка являє собою загальний еквівалент, за допомогою якого вимірюють затрати праці виробників?
7. В чому полягає суть контрольної функції фінансів?
8. Функція фінансів, пов'язана з утворенням доходів, має назву...
9. Функція фінансів, яка проявляється в процесі розподілу ВВП у вигляді утворення фондів грошових коштів та використання їх за цільовим призначенням – це
10. В чому полягає суспільне призначення фінансів?
11. Категорія, яка являє собою загальний еквівалент, за допомогою якого вимірюють затрати праці виробників – це
12. Централізовані фонди грошових коштів створюються на рівні...
13. Сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу вартості ВВП, називається...
14. Сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства – це...
15. Довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією, називається...
16. Орган, на який покладено здійснення парламентського фінансового контролю в Україні?
17. На який орган управління фінансовою системою покладено завдання щодо ефективного управління коштами Державного бюджету?
18. Яка мета фінансової діяльності підприємства?
19. У середньовіччі однією з найважливіших історичних передумов формування категорії фінансів була...
20. Фінанси можуть функціонувати тільки за наявності...
21. Основними джерелами доходів рабовласницьких держав були...
22. Моделі фінансових відносин розподіляють...
23. Зміст теорії суспільного добробуту...
24. Коли виникла фінансова наука?
25. Праця А. Сміта, ідеї в якій сприяли тому, що наука про фінанси остаточно набула самостійного значення...
26. Яка головна ідея праці «Основи політичної економії та оподаткування» Д. Рікардо?

27. Термін "finis" використовувався у грошових відносинах, що виникали між державою та населенням, і трактувався як
28. У середньовіччі однією з найважливіших історичних передумов формування категорії фінансів була така
29. Фінанси можуть функціонувати тільки за наявності
30. Частина грошових коштів, які мають цільове спрямування
31. Для нерозвиненої форми фінансів властиві
32. Ознаки, що характерні для первісного суспільного устрою
33. Основними джерелами доходів рабовласницьких держав були
34. Твердження, яке не належить до закономірностей історичного розвитку фінансових відносин у рабовласницькому і феодальному суспільствах
35. Головним джерелом мобілізації ресурсів у державний і місцеві бюджети та перерозподілу національного доходу на етапі розвитку розвинутої форми фінансів є
36. Об'єктивними передумовами функціонування фінансів є
37. Поняття «фінанси» в перекладі з латинської означає
38. Сучасна форма слова finance з'явилася у столітті
39. Наука, складовою частиною якої на початку другого тисячоліття розглядалася фінансова наука – це
40. Уперше в 1573 році ввів у науковий обіг термін «Фінанси»
41. Поняття «державні фінанси», «державний бюджет», «державний кредит» у 15-17 ст. виникли внаслідок
42. Звіт про фінансовий стан нації (перший бюджет держави) королю у 1794 році представив
43. Фінансова наука виникла
44. Праці Т. Мека, Дж. Локка, Т. Гоббса в 17 ст. були присвячені
45. Питання, приділили увагу в 17-18 ст. німецькі вчені Л. фон Секондорф, Ф. Юсті
46. У праці «Система фінансового господарства» 1746 року Ю. Юстом вперше було викладено про
47. Основна ідея фізіократів у фінансовій науці
48. Праця А. Сміта, ідеї в якій сприяли тому, що наука про фінанси остаточно набула самостійного значення
49. Головна ідея праці «Основи політичної економії та оподаткування» Д. Рікардо
50. Перший підручник з фінансів написав
51. Фінансова система – це...
52. Основним методом фінансового правового регулювання є...
53. Фінансові ресурси – це
54. Централізовані фонди грошових коштів створюються
55. Сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу вартості ВВП, називається
56. Сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства – це
57. Довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією, називається
58. Ланка фінансової системи, яка покликана мобілізувати фінансові ресурси для фінансування витрат бюджету, котрі не відшкодовуються власними доходами
59. Фінансова система за організаційною структурою — це
60. Органи, на яких покладено здійснення парламентського фінансового контролю в Україні

61. На який орган управління фінансовою системою покладено завдання щодо ефективного управління коштами Державного бюджету
62. Мета фінансової діяльності підприємства
63. Некомерційні установи являють собою
64. Частина грошових коштів, які мають цільове спрямування
65. Головним джерелом мобілізації ресурсів у державний і місцеві бюджети та перерозподілу національного доходу на етапі розвитку розвиненої форми фінансів є
66. Фінансове забезпечення розширеного відтворювального процесу не- можливе у такий спосіб
67. Складова, що не належить до державних фінансів
68. Моделі фінансових відносин розподіляють
69. Складова, що належить до фінансів підприємств
70. Основним методом фінансового правового регулювання є
71. Основними формами прямої участі державного впливу на розвиток економіки є
72. Сукупна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених в межах кордонів країни за рік, — це
73. Сукупність заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання, які держава здійснює через фінансову систему являє собою
74. Політика, через яку держава захищає свої інтереси
75. Сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства являє собою
76. Об'єктом фінансового планування є
77. Складовими елементами фінансового механізму є
78. До інструментів фіскальної політики належить
79. Методи, що використовують для виконання фінансового плану
80. Фінансова політика управління боргом має бути спрямована на
81. Складовими фінансової політики є
82. До принципів фінансового планування не відносять
83. Фінансові плани за тривалістю дії є
84. Податки — це
85. Правильне визначення податкової системи — це
86. Принцип побудови податкової системи — це
87. За економічним змістом податки класифікують на
88. Ставка ПДВ
89. Вид податків, який включається у ціну товару
90. За нульовою ставкою обкладаються ПДВ операції з
91. Акцизний податок в Україні нараховується за ставками
92. До непрямих податків відносять
93. Платники податків і зборів зобов'язані
94. База оподаткування з податку на прибуток визначається як
95. За адвалорною ставкою акцизний податок визначається
96. Тверді податкові ставки — це
97. Місцеві податки і збори в Україні включають
98. Держава здійснює прямий вплив на розвиток економіки за допомогою яких основних форм...
99. Сукупна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених в межах кордонів країни за рік — це...
100. Через яку політику держава захищає свої інтереси?

Змістовий модуль 2. Бюджетна система та бюджетний процес. Державний бюджет та бюджетний дефіцит.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №6

Тема: Державні фінанси

Мета роботи – визначити сутність державних фінансів, їх склад і структуру, дослідити державні доходи і державні витрати, визначити проблеми державних фінансів та шляхи їх вирішення.

Рекомендована література: додаткова 5, 6, 9, 12-14.

Питання для опрацювання

1. Сутність і призначення державних фінансів.
2. Склад і структура державних фінансів, характеристика їх грошових потоків.
3. Державні фінанси як інструмент регулювання економіки.
4. Державні доходи і джерела їх формування.
5. Державні витрати, їх класифікація.
6. Проблеми державних фінансів у період ринкової трансформації економіки і забезпечення фінансової стабілізації.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Державні фінанси — це складова фінансової системи держави, її центральна сфера, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток.

За своєю економічною сутністю державні фінанси — це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

З допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. Суб'єктами державних фінансів, з одного боку, є держава, з іншого — населення і підприємницькі структури. Державні фінанси як провідна сфера фінансової системи держави опосередковують майже 80 % усіх фінансових ресурсів і охоплюють різноманітні фінансові інституції, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність. До складу державних фінансів включають: сукупність усіх бюджетів держави; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте і майнове страхування. Схеми державних фінансів України відображені на рис. 2.1.

Фінансові ресурси — це першооснова фінансового господарства держави. Фінансові ресурси держави включають:

1. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні органів державного управління: ресурси державного бюджету; ресурси місцевих бюджетів; цільові державні фонди; фінансові ресурси державних фінансових інституцій (національного банку, державних страхових органів. Державних кредитних установ).

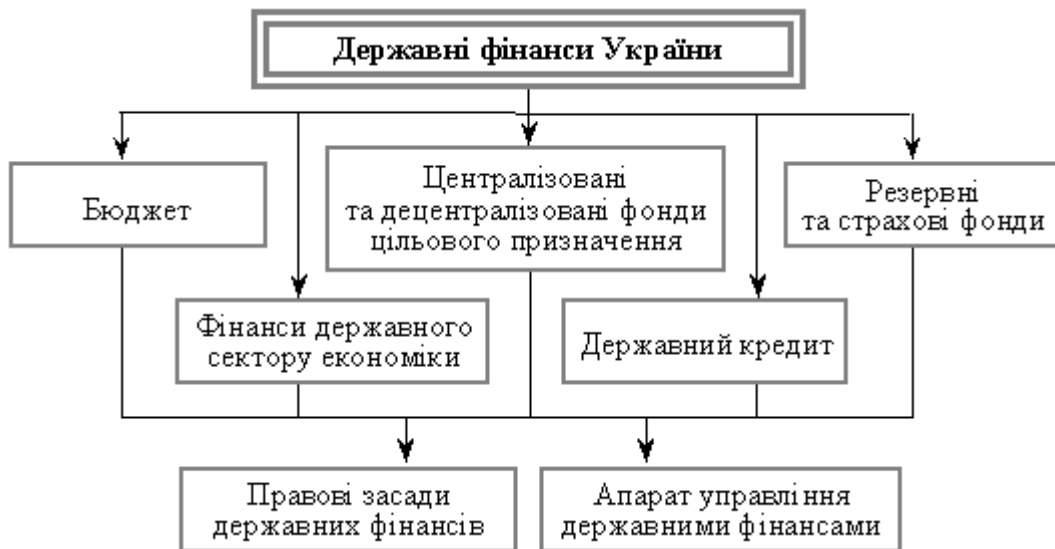

Рис. 2.1. Склад та організація державних фінансів України

2. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні господарських підприємств, установ і організацій різних форм власності та видів діяльності.

3. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні населення (вклади, заощадження, депозити).

Майже 50% фінансових ресурсів держави — це фінансові ресурси підприємницьких структур державної і недержавної форм власності. На відміну від фінансових ресурсів держави державні доходи є власністю держави, без будь-яких умов і зобов'язань щодо суб'єктів держави.

Державні доходи являють собою ту частину грошових відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, котра пов'язана з формуванням доходів одного з головних суб'єктів розподільних відносин держави. Система державних доходів відображена на рис. 2.2.

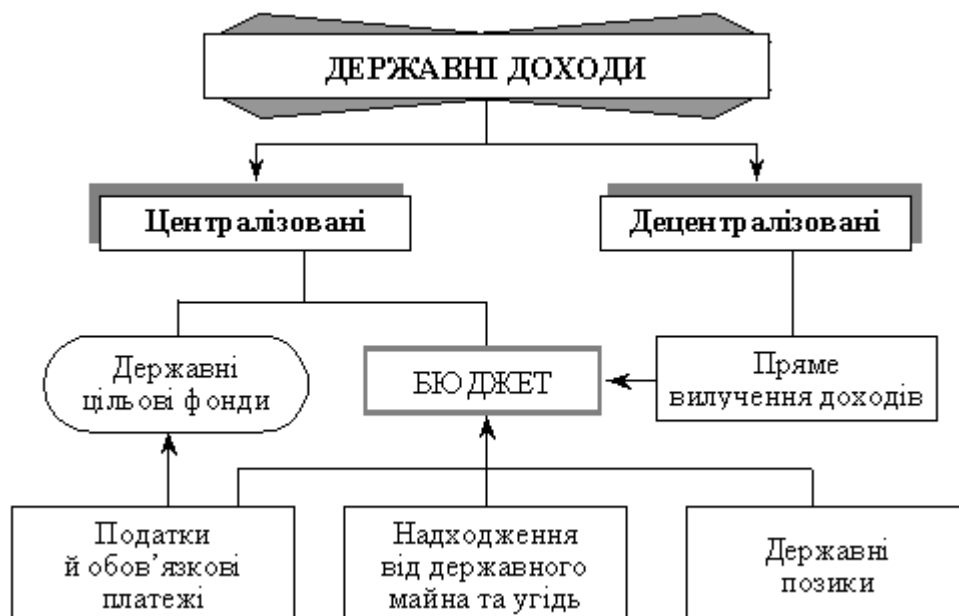

Рис. 2.2. Система державних доходів

За матеріальним змістом державні доходи — це сума коштів, що мобілізується державою на забезпечення своєї діяльності.

Залежно від рівня розміщення виділяють централізовані і децентралізовані державні доходи. *Доцентралізованих доходів* належать кошти, призначені на формування централізованих грошових фондів — державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів. *Децентралізовані доходи* — це, доходи державних підприємств, установ, організацій, що формуються переважно за рахунок їхнього прибутку і використовуються за місцем їх створення. Слід урахувати, що необґрунтовано висока частка централізації фінансових ресурсів спричинює негативні наслідки, оскільки централізовано важко вести раціональний розподіл і забезпечувати його ефективне виконання. Однак зниження централізації за умови збереження на високому рівні державної власності може породити безгосподарність і різні порушення в розподілі і використанні фінансових ресурсів, а врешті-решт — фінансовий розлад у державі.

Перерозподільні процеси, що здійснюються за допомогою державних фінансів, — це явище макрорівня, проте роль державних фінансів виявляється не меншою мірою у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів.

Залежно від методів акумулювання фінансових ресурсів можна виокремити такі групи державних доходів: обов'язкові платежі і збори; добровільні надходження; емісія (включаючи як емісію грошей, так і кредитну емісію); надходження від роздержавлення та приватизації державного майна; державний кредит; надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

Джерелами формування державних доходів можуть бути: доходи отримувані від розподілу заново створеної вартості. Тобто національного доходу; доходи, що включаються до складу фонду відшкодування (наприклад, амортизаційні відрахування); доходи від реалізації національного багатства.

Державні доходи включають не тільки доходи від державної власності, а й доходи, отримувані державою в порядку перерозподілу від інших форм власності та населення. Власні доходи держави формуються на основі реалізації її прав власника: доходи державних підприємств, установ та організацій і доходи, отримувані від державного майна: землі, природних багатств і угідь. Перерозподіл доходів підприємницьких структур колективної і приватної власності, а також доходів населення здійснюється на основі наданих державі законодавчими актами прав у сфері регулювання і розподілу доходів.

Державні видатки — це грошові відносини, що складаються при розподілі і використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб. Система державних видатків зображена на рис. 2.3.

За матеріальним змістом державні видатки — це сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності.

Система державних видатків призначена забезпечити раціональне розміщення та ефективне використання державних коштів.

Кошторисне фінансування — забезпечення державними грошовими коштами установ і організацій соціально-культурної сфери, оборони, органів державного управління, органів правоохоронних і органів безпеки, органів судової влади і прокуратури. Вони отримують кошти на своє утримання із бюджету на підставі фінансових документів — кошторисів.

Рис. 2.3. Система державних видатків

Державне фінансування інвестицій вміщує в собі державні інвестиції на основні об'єкти економічного і соціального розвитку. Фінансування капітальних вкладень із бюджету за умов ринку має свої особливості. Держава втручається в процес фінансово-кредитного забезпечення капітальних вкладень державних підприємств. Поряд з бюджетними коштами, залучаються також іноземні джерела інвестиційного фінансування як з боку іноземних держав, так і з боку міжнародних і приватних вітчизняних комерційних банків і кредитних установ. Досвід провідних Європейських країн показує, що на період трансформації економіки державі належить вирішальна роль у фінансуванні конкретних загальнодержавних, структуроутворюючих інвестиційних програм. Надзвичайно актуальним стає питання якісної оцінки та контролю державних інвестицій у державний сектор.

Бюджетні кредити — це фінансова підтримка державних та інших підприємств, у яких понад 50 % майна є державною власністю. Здійснюється вона з бюджетних асигнувань на поворотній і, як правило, платній основі під затверджені проекти використання коштів, що надаються як державна підтримка. Фінансову підтримку як бюджетну позику в Україні надає Міністерство фінансів на договірних засадах. Державні позики надаються різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами. Крім того, державному кредитуванню притаманна більша гнучкість порівняно зі звичайними видатками. Кредитування можна розглядати і як важливий інструмент антициклічної політики, що активно використовується в період спаду ділової активності. Коли ж економічна діяльність повертається до свого нормального ритму, обсяги стимулюючих її позик скорочуються. Операції з кредитування є складовою загального бюджетного курсу уряду з регулювання економіки і впливу на стан фінансового ринку держави.

Державні дотації — це форма бюджетного фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, які надають послуги або виробляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу.

До *субсидій* у вузькому значенні належать трансферти підприємствам з боку держави (у грошовій формі або у вигляді послуг, що мають грошову оцінку) на фінансування поточних витрат. До субсидій у широкому значенні відносять всі форми втручання держави в економічну діяльність, унаслідок яких змінюються ціни на товари або фактори виробництва, а отже — і умови конкуренції на користь окремих підприємств або сфер економічної діяльності. Тобто субсидією вважається будь-яка виплата держави на користь суб'єкта підприємницької діяльності, якщо ця виплата обмежується певною галуззю, певною метою економічної політики, певним регіоном, певним виробничим фактором. В умовах ринкової економіки до субсидій у широкому значенні також належать трансферти, що мають характер субсидій. Це платежі домогосподарствам і приватним організаціям, які суттєво впливають на структуру економіки.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №7

Тема: Бюджет і бюджетна система

Мета роботи – визначити сутність і функції бюджету, охарактеризувати бюджетну систему та принципи її побудови, дослідити міжбюджетні відносини, види міжбюджетних трансфертів, бюджетний процес і його складові етапи.

Рекомендована література: основна 1, 3, додаткова 5, 6, 9, 12-14.

Питання для опрацювання

1. Бюджет як економічна і правова категорія, його функції і призначення.
2. Бюджетний механізм регулювання економічних і соціальних процесів у державі.
3. Бюджетна система: поняття і принципи побудови.
4. Критерії розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.
5. Міжбюджетні відносини. Види міжбюджетних трансфертів.
6. Бюджетний процес і його складові етапи.

Порядок опрацювання питань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультації: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, Бюджетний кодекс України.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково і національного багатства) з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами, називаються бюджетними. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій, таких як управління суспільством, оборона країни, економічна і соціальна.

Крім того, держава, виступаючи власником засобів виробництва у державному секторі, здійснює підприємницьку діяльність і відповідно є одним із суб'єктів створення і

розподілу ВВП. Як доводить світовий досвід, роль держави у розподільних процесах із розвитком ринкових відносин має зростати, і бюджет у цьому аспекті є найдосконалішим засобом для здійснення перерозподілу фінансових ресурсів зокрема і національного багатства в цілому.

Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через розподільну (перерозподільну) і контрольну функції. Зміст цих функцій, сфера і об'єкт їх дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії. Завдяки **розподільній функції** відбувається концентрація грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальносуспільних потреб.

Зміст розподільної функції бюджету визначається процесами перерозподілу фінансових ресурсів між різними підрозділами суспільного виробництва. Бюджет в основному відображає вторинний перерозподіл, тобто після первинного розподілу валового внутрішнього продукту на основні його складові здійснюється вторинний перерозподіл за допомогою податків і надання за рахунок бюджету громадянам суспільних благ і послуг. До таких благ належать оборона країни, національна безпека й правопорядок, благоустрій, захист довкілля, освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо. Жодна інша ланка фінансової системи не здійснює такого різноманітного і багаторівневого перерозподілу коштів, як бюджет. Сфера дії розподільної функції бюджету визначається тим, що у відносини з бюджетом вступають майже всі учасники суспільного виробництва.

Контрольна функція дає змогу дізнатися, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних ресурсів, який відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень і видатків.

Специфіка контрольної функції бюджету полягає в тому, що бюджет об'єктивно — через формування і використання фонду грошових коштів держави — відображає економічні процеси, які відбуваються в структурних ланках економіки.

Правова характеристика бюджету пов'язана із його законодавчим регулюванням. Бюджет виступає документом (фінансовим планом), в якому подається розпис доходів і видатків держави та органів місцевого самоврядування на бюджетний період. Державний бюджет України затверджується у формі закону.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він спрямовує фінансову діяльність держави, визначає її фінансові можливості та пріоритети.

Бюджетний механізм — це сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі та соціальні процеси.

До бюджетних методів регулювання економічних і соціальних процесів відносять:

- 1) податки, які впливають на розвиток виробництва товарів, попит на них та їх пропонування;
- 2) бюджетне фінансування загальнодержавних програм, що забезпечують розширення виробництва й удосконалення його структури, розвиток соціальної сфери, соціальний захист громадян;

3) фінансова підтримка окремих галузей і підприємств для вирівнювання економічних умов їх функціонування або прискореного розвитку (через субвенції, пільгові, безпроцентні кредити та ін.);

4) створення за рахунок бюджетних коштів спеціальних фондів, резервів для попередження диспропорцій у розвитку економіки.

Бюджетний механізм є активним інструментом реалізації бюджетної політики. Тому перехід на ринкові відносини, зміни, які відбуваються в пріоритетах бюджетної політики, потребують радикальних змін і в бюджетному механізмі.

*Сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права являє собою **бюджетну систему держави**.*

Структура бюджетної системи, принципи її побудови та організація функціонування визначаються бюджетним устроєм, що ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі держави. Як правило, в унітарних державах існує дворівнева бюджетна система, яка включає державний та місцеві бюджети. У державах із федеративним устроєм бюджетна система має три й більше рівнів — федеральний бюджет, бюджети адміністративних одиниць, що входять до складу федерації, та місцеві бюджети.

Складовими бюджетної системи України є державний бюджет та місцеві бюджети. Відповідно до Бюджетного кодексу України, місцевими бюджетами визнаються обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави складається *Зведений бюджет України*, що включає показники Державного бюджету України і зведених бюджетів областей та міста Києва.

Бюджетна система України ґрунтується на таких **принципах**:

1) **принцип єдності** бюджетної системи України — єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) **принцип збалансованості** — повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) **принцип самостійності** — Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) **принцип повноти** — до складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

5) **принцип обґрунтованості** — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках

надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) **принцип ефективності** — при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнути запланованих цілей, залучаючи мінімальний обсяг бюджетних коштів, і максимального результату, використовуючи визначений бюджетом обсяг коштів;

7) **принцип субсидіарності** — розподіл видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) **принцип цільового використання бюджетних коштів** — бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) **принцип справедливості і неупередженості** — бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) **принцип публічності та прозорості** — Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України та відповідними радами;

11) **принцип відповідальності учасників бюджетного процесу** — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Міжбюджетні відносини — це відносини між державою та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяються на вертикальні — між бюджетами різних рівнів, і горизонтальні — між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні).

Види взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні — на підставі угоди між відповідними органами влади чи управління.

З метою забезпечення відповідності між повноваженнями на фінансування видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень, здійснюється регулювання міжбюджетних відносин.

Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, установлених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечити виконання цих повноважень.

Механізм регулювання міжбюджетних відносин базується на використанні фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, як певного рівня соціальних послуг у розрахунку на душу населення, надання яких гарантується державою виходячи з наявних фінансових ресурсів та певного обсягу міжбюджетних трансфертів.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості розраховується діленням загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг. Отриманий показник

коригується коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від:

- 1) кількості населення та споживачів соціальних послуг;
- 2) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей адміністративно-територіальних одиниць.

Коригувальні коефіцієнти затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Якщо прогнози доходи відповідного бюджету будуть недостатніми для фінансування розрахункового обсягу видатків, обчисленого із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригувальних коефіцієнтів, такому бюджету передбачається надання міжбюджетних трансфертів.

Існують такі види міжбюджетних трансфертів: дотація вирівнювання; субвенція; кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації.

У Державному бюджеті затверджується обсяг дотації вирівнювання та субвенцій окремо для кожного з обласних бюджетів, бюджетів міста Києва, міст обласного значення та районних бюджетів. Окремо затверджуються обсяги коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів. Субвенції виділяються для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Субвенції можуть надаватись на здійснення програм соціального розвитку, виконання інвестиційних проектів, на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, установлених державою, на утримання об'єктів спільного користування та інші.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №8

Тема: Доходи і видатки державного бюджету

Мета роботи – дослідити суть доходів і видатків державного бюджету, зробити вертикальний і горизонтальний аналіз показників доходів і видатків державного бюджету за поточний і попередній періоди, зробити висновки.

Рекомендована література: основна 1, 3, додаткова 5, 6, 9, 12-14.

Завдання для виконання

1. На підставі даних про доходи державного бюджету України за попередній і поточний роки:
 - a. розрахувати відносні показники, що дають змогу визначити частку кожної статті доходів бюджету в загальній сумі доходів. Результати занесіть у таблицю.
 - b. зробити висновки про структурні зміни у складі доходів бюджету і найвагоміших статтях доходної частини державного бюджету в абсолютних і відносних величинах.
 - c. для ілюстрації структури та структурних змін побудувати секторні діаграми.
2. На підставі даних про видатки державного бюджету України за попередній і поточний роки:
 - a. розрахувати відносні показники, що дають змогу визначити частку кожної статті видатків бюджету в загальній сумі видатків. Результати занесіть у таблицю.

- b. зробити висновки про структурні зміни у складі видатків бюджету і найвагоміших статтях видаткової частини державного бюджету в абсолютних і відносних величинах.
- c. для ілюстрації структури та структурних змін побудувати секторні діаграми.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультації: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, додатки до Закону України про Державний бюджет за поточний і попередній роки, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: захист звіту про виконання практичної роботи, контрольна робота.

Доходи бюджету – частина централізованих ресурсів держави, які необхідні для виконання нею відповідних функцій. Вони виражають економічні відносини, які виникають в процесі формування фондів грошових коштів і надходять в розпорядження органів державної влади й управління.

Згідно Бюджетного кодексу, доходи бюджету включають усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти).

Бюджетні доходи поняття більш вузьке, ніж доходи держави, які включають, крім коштів бюджетів усіх рівнів, фінансові ресурси позабюджетних фондів і державного сектору економіки.

В Україні склалась відповідна система доходів зведеного бюджету, класифікація яких здійснюється за такими ознаками:

1. Відносно бюджетного устрою:

- ✓ доходи, які поступають у Державний бюджет України;
- ✓ доходи, які поступають у місцеві бюджети;
- ✓ змішані доходи, одна частина яких поступає у Державний бюджет, а інша – у місцеві бюджети.

2. Відносно до джерел сплати:

- ✓ доходи, джерелом яких є ціна товарів (робіт, послуг);
- ✓ доходи, джерелом яких є прибуток чи дохід.

3. Залежно від методів акумулювання грошових ресурсів:

- ✓ податки та інші обов'язкові платежі;
- ✓ емісія (включаючи емісію грошей, державних цінних паперів та кредитну емісію);
- ✓ державний кредит;
- ✓ надходження від приватизації державного майна;
- ✓ надходження від зовнішньоекономічної діяльності;
- ✓ добровільні надходження.

В Україні, згідно з Бюджетним кодексом, доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) офіційні трансферти.

1. Податкові надходження — це передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори й інші обов'язкові платежі.

Платниками податків і зборів є юридичні й фізичні особи, на яких відповідно до законів України, покладено обов'язок сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі). Податкові надходження в Україну поділяються на такі групи:

1) *податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств* за обсягом надходжень посідає друге місце серед усіх податків і має чітку тенденцію до збільшення. Він займає в доходах зведеного бюджету майже 18%.

2) *внутрішні податки на товари та послуги*: податок на додану вартість; акцизний податок. Податок на додану вартість (ПДВ) — найбільший за обсягом непрямий податок, сплачується до бюджету на кожному етапі пересування товару від виробництва до споживання. Об'єктом оподаткування є обороти з реалізації продукції, робіт, надання послуг. ПДВ включається в ціни товарів та послуг за ставкою 20% до оподаткованого обороту. Частка ПДВ у зведеному бюджеті становить 26-33% .

Акцизний податок належить до непрямих податків і встановлюється на високорентабельні та монопольні товари та включається до ціни цих товарів.

Перелік підакцизних товарів (послуг) і ставки встановлює Верховна Рада України. З метою впорядкування організації підприємництва законодавчо визначена плата за ліцензування окремих видів підприємницької діяльності. Перелік органів, яким надається право на видачу ліцензії, затверджує Кабінет Міністрів України, а правила й умови ліцензування визначає Ліцензійна палата України.

3) *рентні платежі за спеціальне використання природних ресурсів (7-10%)*. У цій групі податкових надходжень вирізняють збори за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, спеціальне використання водних ресурсів, геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, платежі за користування надрами, плату за землю, плату за використання інших природних ресурсів;

4) *податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (3-6%)*. До їх складу входять ввізне і вивізне мито на товари й інші предмети, які перевозять через митний кордон України, кошти, отримані за вчинення консульських дій та інші надходження від зовнішньоекономічної діяльності;

5) *інші податки* об'єднують групи податків і зборів, які не ввійшли до перелічених вище груп

2. *Неподаткові надходження (14-21%)* залежно від методів мобілізації об'єднуються у п'ять груп:

1) доходи від власності та підприємницької діяльності (8-15%);

2) адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної діяльності (0,8-0,9%);

3) надходження від штрафів та фінансових санкцій;

4) інші неподаткові надходження (надходження коштів від реалізації конфіскованого майна, суми кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, у яких термін позовної давності минув, надходження коштів від реалізації надлишкового майна Збройних сил України);

5) власні надходження бюджетних установ (3,2-3,8%).

До складу власних надходжень бюджетних установ входять доходи за підготовку, перепідготовку кадрів згідно з укладеними договорами; плата за медичні послуги, доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, цехів, підприємств, доходи від концертної діяльності, вхідна плата в музеї, на виставки, плата студентів за проживання у гуртожитку при вищих і середніх спеціальних навчальних закладах тощо.

3. *Доходи від операції з капіталом (0,2%)*. Ці доходи мобілізуються неподатковим методом і серед них вирізняють такі групи надходжень:

а) надходження від продажу основного капіталу (кошти від реалізації безгосподарного), майна, валютних цінностей, скарбів, надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та ін.;

б) надходження від реалізації державних запасів товарів, до яких належать надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву і озброєння матеріальних цінностей мобілізаційного резерву;

в) надходження від продажу землі та нематеріальних активів. Продаж земляних ділянок здійснюється згідно із Земельним кодексом України. Передбачається що, 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення зараховується до державного бюджету, а 90 % — до відповідних бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

4. *Офіційні трансферти (0,78-0,92%* — це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. Трансферти від органів державного управління поділяються на: кошти, що надходять з інших бюджетів, дотації, субвенції.

Видатки бюджету — кошти, спрямовані на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом, за виключенням коштів на погашення основної суми боргу та повернення надмірно сплачених до бюджету сум.

Витрати бюджету — видатки бюджету та кошти, видані на погашення основної суми державного боргу.

Видатки Державного бюджету регламентуються відповідними законами та нормативними актами: Бюджетним кодексом України, Законом про Державний бюджет та іншими юридичними актами органів влади.

У видатковій частині Державного бюджету передбачено два фонди: загальний і спеціальний. Видатки спеціального фонду фінансують за рахунок цільових фондів, виділених на певну ціль. Видатки загального фонду фінансують за рахунок доходів загального фонду бюджету, вони не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Фінансування державних видатків — це планове, цільове та безповоротне надання коштів з метою забезпечення виконання загальнодержавних функцій (управління, оборона, безпека та ін.), утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та обов'язків держави. Суб'єктами бюджетного фінансування є державні органи, підприємства, установи й організації державної та комунальної форм власності.

За *бюджетною класифікацією* видаткова частина бюджету має такі класифікації:

- а) функціональну;
- б) економічну;
- в) відомчу;
- г) програмну.

Функціональну структуру видатків побудовано згідно з основними функціями держави.

Відповідно до функцій держави у Бюджетному кодексі України передбачено, що з Державного бюджету України здійснюються видатки на:

1. Державне управління.
2. Міжнародну діяльність.
3. Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресові.
4. Національну оборону.
5. Правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави.
6. Освіту.
7. Охорону здоров'я.
8. Соціальний захист і соціальне забезпечення.
9. Житлово-комунальне господарство.
10. Культуру і мистецтво.
11. Засоби масової інформації.
12. Фізичну культуру і спорт.
13. Промисловість та енергетику.

14. Будівництво.
15. Сільське господарство, лісове господарство, рибальство і мисливство.
16. Транспорт, шляхове господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика.
17. Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю.
18. Заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення.
19. Охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку.
20. Попередження та ліквідацію надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха.
21. Поповнення державних запасів і резервів.
22. Обслуговування державного боргу.
23. Державні цільові фонди (за винятком фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення).
24. Видатки не віднесені до основних груп (резервні фонди, бюджетні позики, проведення виборів та референдумів, кошти, що підлягають передачі до бюджетів інших рівнів).

Розподіл видатків за економічною характеристикою, з погляду впливу державних видатків на рух суспільного продукту і процес розширеного відтворення, ґрунтується на визначенні *поточних видатків і капітальних видатків (видатків розвитку)*, а також кредитуванні за вирахуванням погашень, склад яких визначає Міністерство фінансів України.

Поточні витрати — це видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, визначені на початок бюджетного року, а також на фінансування з соціального захисту населення, а саме:

- державне споживання (купівля товарів та послуг);
- виплати (перекази) населенню (трансферти);
- перекази за кордон;
- державні субсидії.

Капітальні витрати — видатки бюджету на фінансування інвестиційної й інноваційної діяльності держави: капітальні вкладення (включаючи субсидії приватному секторові та перекази за кордон на капіталовкладення та ін.).

Кожна група цих видатків по-різному впливає на процес відтворення. У розвинених країнах основну частину державних видатків становлять купівля товарів, оплата послуг і трансферти населенню. Сучасна промислово розвинена держава є величезним споживачем, з участю якого реалізується понад 20 % сукупного суспільного продукту. Вона купує потрібні їй товари та послуги приватного сектору, якому потрібно перетворити капітал із товарної форми у грошову. У такому напрямі реалізуються як авансовий капітал, так і додаткова вартість. Тим самим держава сприяє реалізації сукупного продукту та розширенню ринку збуту.

Державне споживання поділяється на військове та цивільне. Цивільне пов'язане з потребами поточного утримання адміністративних будівель, шкіл, лікарень, наукових установ, тобто соціальної інфраструктури.

Другою за обсягом групою видатків є *грошові перекази населенню (трансферти)* заробітної платні, пенсій та допомоги. Значна їх частина пов'язана з виплатою пенсій та допомоги із соціального страхування з метою підтримання на певному рівні платоспроможного попиту тієї частини населення, що за віком або за станом здоров'я є непрацездатною. Ці витрати держави сприяють реалізації сукупного суспільного продукту.

Перекази іншим державам пов'язані головним чином з переказуванням державного капіталу урядовим установам за кордон, платежами за зовнішніми позиками (або наданням кредитів), переказами грошей міжнародним організаціям, видаткам на утримання військових баз на іноземних територіях.

Державні субсидії, як безоплатний переказ грошових коштів приватному секторові, можуть спрямовуватися на покриття збитків, але головна їх частина використовується для підвищення норми нагромадження.

Державні інвестиції посідають особливе місце. Вони становлять значну частину загального обсягу державних витрат.

З позиції використання централізованих у Державному бюджеті коштів його видатки умовно поділяються на дві групи — державне споживання та бюджетне фінансування юридичних і фізичних осіб.

Державне споживання — це видатки на утримання державного апарату (управлінського, правоохоронного, судового, армії тощо). Формування доходів бюджету в цій частині є платою з боку суспільства державі за послуги, надані нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності та правопорядку.

Бюджетне фінансування відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві. Якщо видатки бюджету в частині державного споживання відшкодовуються суспільству у вигляді відповідних послуг із бюджету держави, то бюджетне фінансування або повернення суспільству, або суспільне споживання частини централізованого у бюджеті ВВП. Бюджетне фінансування видатків відображається у формуванні вторинних, а іноді й первинних доходів юридичних і фізичних осіб. Воно може мати прямий і непрямий (опосередкований) характер. Для прямого характеру властиве формування доходів конкретних отримувачів бюджетних асигнувань (розпорядників бюджетних коштів); опосередкований характер має споживачів суспільних благ, які забезпечуються за рахунок бюджету.

До принципів бюджетного фінансування належать:

- цільовий характер надання коштів;
- досягнення максимального ефекту за мінімуму витрат;
- безповоротність бюджетних асигнувань;
- безоплатність бюджетних асигнувань;
- надання коштів у міру виконання плану і з урахуванням раніше отриманих асигнувань.

Бюджетне фінансування здійснюється у таких формах: бюджетні інвестиції, державні трансферти, бюджетні кредити та кошторисне фінансування.

Бюджетні інвестиції здійснюються в різних формах. Головною формою є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції також спрямовуються на придбання частки акцій акціонерних товариств.

Державні трансферти — цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів із бюджету конкретним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій. *Субсидії* виділяються юридичним і фізичним особам, вони мають форму фінансової допомоги або відшкодування втрат доходів (житлові субсидії в Україні малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг). У країнах із розвиненою ринковою економікою поширені субсидії виробникам сільськогосподарської продукції на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування. *Субвенції* та *дотації* надаються юридичним особам. Субвенції — різновид цільових субсидій, що передбачають спільну участь отримувача і бюджету в фінансуванні певних витрат. Державні дотації видають на покриття збитків підприємств, але у тому разі, якщо вони зумовлені незалежними від підприємств причинами.

Бюджетні кредити — це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що не властиво бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів вони видаються на більших пільгових умовах та за нижчими відсотковими ставками.

Кошторисне фінансування передбачає виділення коштів із бюджету на основі спеціального планового документа — *кошторису*. Воно охоплює такі напрями видатків,

як соціальна сфера, фундаментальні дослідження, оборона, управління. З погляду бюджетних установ таке фінансування є формою цільового, безповоротного і безоплатного фінансування. Працівники певних установ отримують на цій основі первинні доходи. З позицій споживачів суспільних послуг у соціальній сфері, це так звані безкоштовні послуги, що характеризують вторинні доходи користувачів цими послугами.

Загалом система видатків бюджету має забезпечувати надійне функціонування держави і сприяти економічному зростанню, що досягається шляхом раціональної структури видатків.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №9

Тема: Бюджетний дефіцит і методи його фінансування

Мета роботи – дослідити суть бюджетного дефіциту та причини його виникнення, визначити види бюджетного дефіциту, дослідити джерела покриття бюджетного дефіциту.

Рекомендована література: основна 3, додаткова 5, 9, 12-14.

Питання для опрацювання:

1. Бюджетний дефіцит: поняття, види та причини виникнення.
2. Основні концепції збалансування бюджету.
3. Джерела покриття бюджетного дефіциту та шляхи його скорочення.
4. Виконати завдання 1.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або **дефіцит бюджету**. **Профіцит** — позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. **Збалансованим є бюджет**, у якому видатки й доходи рівні. В економічній літературі існує також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, в якому дефіцит або профіцит не перевищують 1 % сукупного обсягу видатків.

Основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків. Конкретними причинами такого відставання можуть бути:

кризові явища в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;

мілітаризація економіки в мирний час;

надзвичайні обставини (війна, масштабні стихійні лиха);

здійснення значних централізованих вкладень у розвиток виробництва і зміну його структури;

надмірне зростання соціальних видатків порівняно із темпами зростання валового внутрішнього продукту.

Основними причинами виникнення дефіциту державного бюджету в Україні були зниження обсягів виробництва й скорочення доходів бюджету, низька податкова дисципліна, наявність значного тіньового сектору в економіці, надмірні державні витрати за окремими статтями бюджету.

Розрізняють поняття *стійкий дефіцит* бюджету, який існує в довгостроковому періоді, та *тимчасовий дефіцит*, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету. Його ще називають касовим дефіцитом — нестача коштів бюджету в результаті незбігу термінів надходження доходів і здійснення видатків.

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави. Існують різні оцінки його граничного розміру. Наприклад, Маастрихтський договір серед інших умов потенційним учасникам валютного союзу ставить і таку, як межа дефіциту держбюджету (3% від ВВП). Згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається у межах 3-4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту у середньосвітовому вимірі 4-5 %.

Стосовно впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують суперечливі погляди. Прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків виходять із того, що бюджетний дефіцит не є деструктивним фактором. Для національної економіки він не становить загрози, оскільки всі видатки, в тому числі і ті, що перевищують доходи, здійснюються на території даної держави і сприяють зростанню добробуту країни. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання дефіцитного фінансування спроможне привести до інвестиційного та інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до теорії дефіцитного фінансування, означає збільшення доходів суб'єктів господарювання і населення (отримувачів бюджетних коштів), що стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці і розширення національного виробництва. Це, у свою чергу, веде до зростання податкових надходжень.

Економісти неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівнозначно перекладанню поточного економічного тягаря на майбутні покоління. Для фінансування дефіциту повинні залучатись емісія грошей і позики, що веде до розладу грошово-кредитної системи, девальвації національної валюти, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу держави.

До останнього часу вважалось, що щорічно збалансований бюджет — це одне із головних завдань бюджетної політики держави. В основі такого підходу лежить концепція збалансованості бюджету в процесі економічного циклу. Логічне обґрунтування цієї концепції зводиться до такого. Для того щоб протистояти спаду виробництва, уряд повинен знижувати податки і збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит бюджету. Під час економічного піднесення слід підвищувати податки і знижувати урядові витрати. Позитивне сальдо бюджету може бути використано на покриття державного боргу, що виник у період спаду. Але, як свідчить практика, спади і піднесення в економічному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і протяжністю. Намагаючись збалансувати бюджет, уряд повинен або підвищити ставки податків, або скоротити державні витрати, або використовувати комбіновані заходи. Простота цих рекомендацій щодо подолання бюджетного дефіциту є досить ілюзорною. Як показує досвід багатьох країн, така політика потребує дуже тонкого збалансованого поєднання заходів з підвищення дохідної бази і скорочення державних видатків. Адже державні видатки також мають різний характер — споживчий та інвестиційний. Тому мова йде про

скорочення непродуктивних бюджетних витрат і зростання інвестицій у виробництво й у «людський капітал» — освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації.

В умовах ринкової економіки, як стверджують сучасні західні фінансові теорії, дефіцит може бути корисним у випадку, коли у разі спаду виробництва держава витрачає більше грошей, ніж одержує: він забезпечує збільшення попиту, в тому числі купівельної спроможності населення. Споживачі починають більше купувати, підприємці — більше продавати. Унаслідок цього зростають обсяги виробництва і скорочується безробіття.

Проте в період піднесення економіки держава не може дозволити собі дефіцит бюджету, оскільки він стимулюватиме інфляцію. Отже, бюджет, в якому збалансовані доходи та видатки, потрібний не щорічно, а для певного періоду, тобто протягом економічного циклу. В окремі роки з метою стимулювання ділової активності держава може допускати дефіцит бюджету.

Наведені міркування не стосуються сучасної економіки України, оскільки вона тільки трансформується в ринкову.

Для фінансування дефіциту бюджету використовуються як інфляційні, так і неінфляційні джерела. Схема централізованих джерел фінансування дефіциту бюджету наведена на рис. 2.4.

Неінфляційні джерела це:

фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках та за рахунок використання залишків бюджетних коштів. Внутрішні позики здійснюються через продаж державних цінних паперів (облігацій, векселів) або через одержання кредиту в банку. Останню форму фінансування бюджетного дефіциту використовує місцева влада. Зовнішні позики для покриття дефіциту державного бюджету характерні для країн, що розвиваються, а також все більше використовуються країнами з перехідною до ринку економікою, у тому числі Україною.

трансферти — фінансування у вигляді безоплатної допомоги.

Зменшити дефіцит бюджету уряд може і накопиченням заборгованості — прострочуванням платежів за борги або за куплені товари, а також за рахунок підвищення податків. Ці заходи теж мають неінфляційний характер.

Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є **монетизація дефіциту**, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів. Дефіцит бюджету можуть покривати додатковою емісією грошей. Унаслідок такої емісії розвивається неконтрольована інфляція, підриваються стимули для інвестицій, знецінюються заощадження населення, відтворюється бюджетний дефіцит.

Державні позики як засіб покриття дефіциту бюджету безпечніші, ніж емісія, проте вони також певною мірою негативно впливають на економіку країни.

По-перше, за певних умов уряд вдається до примусового розміщення державних цінних паперів і порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інституцій.

По-друге, якщо навіть уряд створює достатні стимули для купівлі юридичними і фізичними особами цінних паперів уряду, то державні позики, мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливості одержання кредиту приватними господарствами. Фірми, особливо невеликі та середні, не є для банків такими надійними позичальниками, як державні органи. Збільшення попиту на ринку позикового капіталу

через нові державні позики сприяє подорожчання кредиту — зростанню облікової ставки. Особливо складними є наслідки зовнішніх позик.

Рис. 2.4. Централізовані джерела фінансування дефіциту бюджету

Дефіцит державного бюджету безпосередньо пов'язаний з явищем державного боргу, що виникає внаслідок заборгованості уряду та державних органів. Зовнішній державний борг, що перевищує 70% від ВВП або більший ніж у 2,2 рази за експорт країни, вважається небезпечним для стабільності економіки, особливо для стійкого грошового обігу.

Завдання 1. Вихідні дані щодо податкових надходжень до Зведеного бюджету наведені в таблиці 2.1. Проаналізувати: а) надходження по податку на прибуток підприємств; б) надходження по податку на додану вартість; в) надходження по податку на доходи фізичних осіб (податок та збір на доходи фізичних осіб).

1. Динаміку: - в абсолютних показниках, виявити причини, які вплинули на зміну динаміки. Результати розрахунків представити графічно; - в абсолютних показниках, скоригувавши їх на індекс інфляції (до попереднього року та до базового 2000 року).

2. Встановіть, чи співпадають виявлені тенденції із динамікою, не скоригованою на індекс інфляції.

3. Якщо фактичні показники відрізняються від скоригованих на індекс інфляції базового періоду, визначте у скільки разів скориговані дані і не скореговані дані звітного року відхиляються від базового. Зробіть відповідні висновки, базуючись на отриманих результатах.

4. Розрахуйте та проаналізуйте питому вагу бюджетоутворюючих податків у ВВП України та Зведеному бюджеті України. Для цього рекомендовано заповнити нижче наведену таблицю.

Таблиця 2.1. Податкові надходження Зведеного бюджету України, млрд. грн.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	І т.д.
Податкові надходження	31,27	36,7	45,4	54,32	63,16	98,07	125,74	161,26	227,16	208,07	234,45	334,69	360,567	353,968	367,512	
<i>Податки на доходи та на прибуток</i>	14,1	17,1	20,2	26,76	29,37	40,8	48,96	69,18	93,75	77,55	91,38	115,32	123,885	127,145	115,404	
Податок на прибуток підприємств	7,7	8,3	9,4	13,24	16,16	23,5	26,17	34,4	47,86	33,05	40,36	55,1	55,793	54,994	40,201	
Податок на доходи фізичних осіб	6,4	8,8	10,8	13,52	13,21	17,3	22,79	34,78	45,89	44,5	51,02	60,224	68,092	72,151	75,203	
<i>Податки на споживання</i>	13,2	14,98	20,05	21,71	29,24	48,45	66,37	79,93	117,16	113,15	123,48	174,47	190,443	178,28	196,733	
ПДВ	9,43	10,35	13,5	12,61	16,73	33,8	50,4	59,4	92,08	84,6	86,315	130,093	138,827	128,269	139,024	
Акцизний податок	2,2	2,69	4,15	5,3	7,45	7,93	8,6	10,5	12,78	21,62	28,315	33,919	38,429	36,668	45,099	
Мито	1,57	1,94	2,4	3,8	5,06	6,72	7,37	10,03	12,3	6,93	8,85	10,462	13,187	13,343	12,609	
<i>Збори за використання природних ресурсів та інші податки</i>	1,87	2,42	2,76	3,22	1,6	5,17	6,21	6,91	8,01	7,45	9,13	30,9	32,28	48,543	55,375	
плата за землю	1,1	1,65	1,8	2,03	2,29	2,72	3,12	3,89	6,68	8,37	9,53	10,7	12,582	12,803	12,084	
Доходи бюджету	49,12	54,93	61,95	75,29	91,53	134,18	171,81	219,94	297,84	272,97	314,51	398,55	445,525	442,789	456,067	
Видатки бюджету	48,15	55,53	60,32	75,79	102,5	142	175,28	226,06	309,2	307,40	377,84	416,85	492,455	505,844	523,126	
ВВП	170,07	204,19	225,81	267,33	345,11	441,45	544,15	720,73	948,06	913,35	1079,35	1302,08	1411,24	1454,93	1566,73	
Дефіцит бюджету																
Індекс інфляції	128,2	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0	100,6	100,5	124,9	

Таблиця 2.2. Показники фіскальної ефективності бюджетоутворюючих податків в Україні за 20__-20__рр.

Рік	ВВП, млн. грн	Надходження ППП, млн. грн	Надходження ПДВ, млн. грн.	Надходження податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), млн. грн.	Частка ПДВ у ВВП, %	Частка PPP у ВВП,%	Частка ПДФО у ВВП, %
20__р.							
20__р.							
20__р.							
20__р.							
20__р.							
І т.д.							

4.1 Зробіть висновки щодо факторів, які впливають на фіскальний потенціал бюджетоутворюючих податків.

4.2. Обґрунтуйте напрямки підвищення фіскального потенціалу бюджетоутворюючих податків.

Тестові питання до змістового модуля 2

1. Фінансові ресурси – це:
2. Централізовані фонди грошових коштів створюються
3. Ланка фінансової системи, яка покликана мобілізувати фінансові ресурси для фінансування витрат бюджету, котрі не відшкодовуються власними доходами
4. Частина грошових коштів, які мають цільове спрямування
5. Головним джерелом мобілізації ресурсів у державний і місцеві бюджети та перерозподілу національного доходу на етапі розвитку розвиненої форми фінансів є
6. До чотирьох напрямів видатків відносять
7. Складова, що не належить до державних фінансів
8. Сукупність заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання, які держава здійснює через фінансову систему являє собою
9. Бюджет — це
10. Державний бюджет України, як фінансовий план держави, затверджується
11. Під поняттям бюджетної системи розуміють сукупність
12. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи, має назву
13. Бюджет є
14. Бюджетний процес передбачає
15. Функцій, що не властива Державному бюджетові України
16. Складовими частинами спеціального фонду бюджету є
17. Порядок і терміни складання проекту державного бюджету визначає
18. Зведений бюджет України
19. Міжбюджетний трансферт для цільового використання в порядку, передбаченому органом, який прийняв рішення про його надання має назву
20. Сутність поняття "поточні бюджетні видатки" полягає у
21. Бюджетне законодавство складається з
22. Принцип обґрунтованості під час складання бюджету передбачає, що
23. Орган, що затверджує бюджетну класифікацію
24. Функціональна класифікація – це є склад видатків за
25. Видатки бюджету — це витрати
26. Дефолт — це
27. Спеціальна постанова Верховної Ради України, в якій висвітлюються основні напрями бюджетної політики – це
28. Показник бюджетного дефіциту свідчить про
29. Перевищення доходів бюджету над його видатками — це
30. Причини утворення бюджетного дефіциту
31. Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є
32. За тривалістю бюджетний дефіцит може бути
33. Відносно плану бюджетний дефіцит може бути
34. З урахуванням витрат з обслуговування державного боргу бюджетний дефіцит може бути
35. Фінансування дефіциту за рахунок внутрішніх джерел включає
36. Пропорційне зниження всіх витратних статей бюджету на певну частку — це
37. Циклічний дефіцит — це
38. Фактичний дефіцит — це
39. Структурний дефіцит — це
40. До заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту належать
41. Монетизація дефіциту державного бюджету використовується, коли

42. Операційний дефіцит визначається як
43. Внутрішній дефіцит визначається як
44. Первинний дефіцит визначається як
45. У періоди економічного росту внаслідок розширення підприємництва і зайнятості доходи бюджету
46. Дефіцит державного бюджету може бути виражений у відсотках до
47. До зовнішніх джерел, за рахунок яких уряд може одержувати кредити, не відносять
48. Міжбюджетний трансферт для цільового використання в порядку, передбаченому органом, який прийняв рішення про його надання має назву...
49. З чого складається бюджетне законодавство?
50. Принцип обґрунтованості під час складання бюджету передбачає, що...

Модуль 2.

Змістовий модуль 3. Місцеві фінанси та цільові фонди. Державний кредит та державний борг країни ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №10

Тема: Фінанси місцевих органів самоврядування

Мета роботи – дослідити суть і призначення місцевих фінансів, розглянути доходи і видатки місцевих бюджетів, закріпити теоретичний матеріал розв'язуванням задач.

Рекомендована література: основна 1, додаткова 5, 13,14,

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:
 - суть і призначення місцевих фінансів;
 - складові місцевих фінансів;
 - доходи і видатки місцевих бюджетів;
 - зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування в Україні.
2. Виконати завдання 1-4.
3. Результати роботи сформулювати у звіті.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультації: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор

Форми підсумкового контролю: захист звіту про виконання практичної роботи.

Поняття *місцеві фінанси* — синонім термінів фінанси місцевих органів влади, муніципальні (комунальні) фінанси, фінанси територіальної громади, комуни, общини, муніципального утворення, штату, міста, області, району, села, селища та ін. Подібні визначення засвідчують, що місцеві фінанси функціонують у різних формах залежно від державного і територіального устроїв тієї чи іншої країни.

В Україні формами місцевих фінансів є фінанси територіальної громади (комунальні фінанси), фінанси області, фінанси міста Києва, фінанси міста, фінанси району, району в місті, фінанси села, селища.

В умовах ринкових відносин залишається і збільшується перелік таких справ, які правова держава вважає за доцільне передати для розв'язання місцевим органам влади. Для цього потрібні відповідні ресурси. Це і є об'єктивною причиною для функціонування місцевих фінансів.

Законодавчі основи інституту місцевого самоврядування в Україні визначені у Конституції України та Бюджетному кодексі України.

Місцеві фінанси — система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів з метою забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних так і делегованих.

До складу фінансів місцевих органів влади як системи входять кілька основних взаємопов'язаних структурних елементів: видатки, доходи, способи формування доходів, інститути системи, суб'єкти й об'єкти системи та відносини між суб'єктами системи, системою й іншими ланками фінансової системи держави взагалі.

Місцеві бюджети — це фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території. До місцевих належать обласні, районні, міські, селищні та сільські бюджети. Це фонди фінансових ресурсів, зосереджені в розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого й регіонального самоврядування. Усього місцевих бюджетів в Україні нараховується майже 12 тис.

Проте місцевий бюджет — це тільки частина фінансових ресурсів, необхідних для фінансування всіх функцій і завдань, які виконують органи місцевого самоврядування.

Звичайно, варто вирішити питання зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень. Ці проблеми потребують серйозної наукової розробки, вивчення досвіду зарубіжних країн і обов'язкового розв'язання.

Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів.

Місцевий бюджет може складатися із загального й спеціального фондів. *Загальний фонд* — надходження з поточного або реєстраційного рахунку фінансового органу на поточний або реєстраційний рахунок установи платіжним дорученням. Ці надходження призначені для забезпечення видатків і не спрямовуються на конкретну мету. *Спеціальний фонд* має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Місцевий бюджет поділяється на поточний (адміністративний) бюджет і бюджет розвитку (капітальний або інвестиційний).

Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів. Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування.

Видатки є причиною утворення доходів. Доходи місцевих органів влади класифікуються за джерелами й економічною сутністю.

За джерелами надходження розрізняють такі доходи місцевих органів влади: податкові та неподаткові доходи (платежі, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності підприємств комунальної власності, залучені місцевими органами влади на ринку позикового капіталу), а також трансферти від центральної влади й органів влади вищого територіального рівня.

Органи місцевого самоврядування мають право встановлювати два місцевих податки і місцевих зборів.

Важливими способами формування доходів місцевих органів влади є комунальні платежі, доходи від комунального майна та землі, доходи від діяльності комунальних підприємств, залучення кредитних ресурсів і мобілізація коштів за рахунок комунальних позик. Велику роль відіграють дотації та інші трансферти.

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Основними формами надання міжбюджетних трансфертів за Бюджетним кодексом є дотація вирівнювання та субвенції.

Дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності відповідного бюджету.

Субвенція — цільовий міжбюджетний трансферт, призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав.

Субсидія (різновид субвенції) — цільова грошова допомога, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним і фізичним особам, місцевим державним органам та іншим державам.

Обсяг міжбюджетних трансфертів затверджує Верховна Рада України в Законі про Державний бюджет на відповідний рік.

Головною складовою фінансів місцевих органів влади є видатки, які точно відображають функції та завдання, що покладаються на місцеву владу.

Видатки місцевих бюджетів — це економічні відносини, що виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки місцевих органів влади поділяються відповідно до їхнього економічного призначення: поточні (адміністративні) і капітальні (інвестиційні).

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої та соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних із розширеним відтворенням.

У бюджетній системі України, до складу якої входить майже 12 тис. бюджетів, обов'язково виникають взаємовідносини між різними бюджетами, яким притаманні великі за обсягами зустрічні потоки бюджетних коштів. Підставою для існування міжбюджетних відносин є визначені законодавством держави:

- розподіл повноважень між державною виконавчою владою й органами місцевого самоврядування
- гарантія з боку держави щодо фінансування наданих повноважень органам місцевого самоврядування.
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

Основа міжбюджетних відносин — розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи здійснене відповідно до розподілу повноважень органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Міжбюджетні відносини становлять сутність поняття "*бюджетне регулювання*", яке полягає у збалансуванні бюджетів, що входять до складу бюджетної системи. Це досягається шляхом перерозподілу бюджетних ресурсів. Крім того, бюджетне регулювання відображає процеси політичного та народногосподарського значення, за допомогою яких вирішуються загальнодержавні завдання, що забезпечують економічне зростання, розвиток продуктивних сил, піднесення рівня добробуту населення, усунення розбіжностей у рівнях розвитку певних територій, фінансове забезпечення місцевого самоврядування, розв'язання національних проблем тощо.

У межах навіть незначної за розмірами країни завжди об'єктивно є розбіжності у фінансовому потенціалі окремих територій, певні особливості щодо формування дохідної бази бюджетів і можливостей задоволення місцевих потреб. З огляду на це видатки місцевих бюджетів у процесі зіставлення з чисельністю населення можуть значно вирізнятися щодо адміністративно-територіальних утворень. Фінансове вирівнювання спрямоване на врегулювання (у певних межах) таких відхилень тому, що їхнє існування створює неоднакові умови для надання гарантованих державою соціальних, адміністративних та інших послуг. Сплачуючи однакові податки, громадяни мають право розраховувати на однаковий рівень надання суспільних послуг.

Отже, **фінансове вирівнювання** — приведення витрат бюджетів (за економічною та функціональною класифікацією) у відповідність до гарантованого державою мінімального

рівня соціальних послуг на душу населення, усунення значних диспропорцій у здійсненні видатків окремих територій.

Виокремлюють вертикальне та горизонтальне бюджетне регулювання.

Вертикальне бюджетне регулювання має на меті забезпечення необхідними дохідними джерелами всіх ланок бюджетної системи (державного бюджету України та місцевих бюджетів) згідно з порядком розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Головний зміст *горизонтального бюджетного регулювання* полягає у фінансовому вирівнюванні територіальних бюджетів. Причому горизонтальне вирівнювання здійснюється лише всередині такої групи місцевих бюджетів, як бюджети територіальних громад.

Напрями бюджетного регулювання: Державний бюджет України; бюджет міста Києва; обласні бюджети; районні бюджети, бюджети територіальних громад, що характеризують сучасний стан розподілу доходів і видатків між окремими видами бюджетів, який є результатом використання бюджетного регулювання.

Фінансове вирівнювання здійснюється шляхом спрямування коштів до обласних бюджетів. Якщо місцеві бюджети не можуть бути збалансовані з урахуванням цих умов, держава забезпечує їх збалансування.

Вибір методів бюджетного регулювання залежить від того, як саме розмежовані доходи між ланками бюджетної системи відповідно до розподілу повноважень між державною виконавчою владою та місцевим самоврядуванням.

У світовій практиці використовуються три основних *способи розмежування доходів*:

- 1) розподіл податків та інших доходів за ланками бюджетної системи;
- 2) розщеплення надходжень від податків за допомогою закріплення за кожною ланкою бюджетної системи конкретних частин податку в межах єдиної ставки оподаткування;
- 3) установа територіальних надбавок до загальнодержавних податків.

Застосування того чи іншого способу розмежування доходів між ланками бюджетної системи залежить від засад структури бюджетної системи, що, в свою чергу, визначаються державним устроєм країни.

Традиційно в бюджетній практиці України використовуються такі *методи бюджетного регулювання*: метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків і доходів, які надходять на території місцевого бюджету; надання фінансової допомоги бюджетам на певну визначену суму (бюджетні трансферти).

Метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків і доходів. Як відомо, доходи місцевих бюджетів поділяються на власні, закріплені, регульовальні, бюджетні трансферти.

Згідно з цим поділом метод відсоткових відрахувань передбачає надходження до місцевих бюджетів частини загальнодержавних податків і доходів (регульовальні доходи), що стягуються на території місцевого самоврядування. Нормативи відрахувань до Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а, отже, пропорції розщеплення, визначаються щорічним законом про Державний бюджет України. За неможливості збалансування місцевих бюджетів за допомогою регулюючих доходів (навіть спрямування їх у доходи до місцевих бюджетів у 100 % розмірі) застосовуються бюджетні трансферти (дотації, субсидії, субвенції).

Бюджетні трансферти слід також розглядати як один із методів бюджетного регулювання.

Трансферти у практиці зарубіжних країн трактуються як "передавальні платежі", "односторонні перекази", характерними ознаками яких є те, що рух коштів у вигляді трансфертів не супроводжується зустрічним одержанням товарів, послуг або грошей.

Один із видів трансфертних платежів є *бюджетні гранти*. Головна відмінність грантів від субсидій полягає в тому, що вони мають одноразовий епізодичний характер, тоді

як для бюджетних субсидій властива систематичність надання і вони є постійною невід'ємною складовою процесу бюджетного регулювання.

Особливістю сучасного трактування бюджетних трансфертів є те, що до них належать не лише кошти, які одержують бюджети нижчих рівнів від державного бюджету і бюджетів вищих рівнів, а також перерахування коштів, котрі здійснюються у зворотному напрямі, тобто надлишки доходів від бюджетів нижчих до бюджетів вищих рівнів.

Залежно від джерел отримання офіційні трансферти поділяються на: офіційні трансферти від органів державного управління; офіційні трансферти, одержані з-за кордону; офіційні трансферти з недержавних джерел.

Отже, за допомогою бюджетних трансфертів вирішуються такі *завдання*: досягається збалансування бюджетів, здійснюється активний вплив на структуру видаткової частини; проводиться вирівнювання бюджетних диспропорцій щодо територій країни; здійснюється фінансування соціально-економічних програм загальнодержавного значення; місцеве господарство розвивається відповідно до визначених загальнонаціональних пріоритетів.

Завдання 1. У звітному році місцевий бюджет області отримав надходжень за рахунок: – прибуткового податку з громадян – 547 216 тис. грн;

– плати за землю – 73 103 тис. грн;

– місцевих податків і зборів – 40 784 тис. грн;

– єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – 13 783 тис. грн;

– доходів від майна, що належить місцевій владі – 15 893 тис. грн;

– доходів від господарської діяльності підприємств комунальної власності – 548 423 тис. грн. Усього доходи місцевого бюджету області за звітний рік становили – 1 313 786 тис. грн. Визначте структуру доходів місцевого бюджету області в звітному році та надходження за рахунок інших доходів. Яка сума доходів надійшла за рахунок податкових надходжень, а яка за рахунок неподаткових?

Завдання 2. За даними табл. 3.1:

1) обчисліть суму доходів і витрат загального фонду місцевих бюджетів за всіма регіонами у звітному році;

2) Підрахуйте суму загального обсягу трансфертних платежів за кожним регіоном;

3) визначте суми за всіма стовпцями;

4) зробіть висновки.

Завдання 3. За даними табл. 3.1:

1) проаналізуйте структуру доходів місцевих бюджетів;

2) дослідіть структуру витрат місцевих бюджетів;

3) порівняйте структуру й обсяги загального та спеціального фондів місцевих бюджетів.

Завдання 4. На основі даних табл. 3.2 визначте:

1) нарахування на заробітну плату на поточний рік;

2) суму на придбання предметів, матеріалів, обладнання й інвентарю, якщо її розмір передбачається збільшити порівняно з попереднім роком у 1,2 рази;

3) суму на придбання продуктів харчування, якщо її розмір передбачається збільшити в 2 рази;

4) суму, що використовуватиметься на теплопостачання, якщо у поточному році передбачається збільшення тарифів на 10 %;

5) суму на виплату видатків за електроенергію, якщо тарифи на електроенергію не змінюються;

б) загальну суму доходів та їх структуру, які потрібні для здійснення фінансово-господарської діяльності установи, що фінансується за рахунок місцевого бюджету.

Таблиця 3.1. Розрахункові показники обсягів бюджетів областей, м. Києва за звітний рік, тис. грн

Адміністративно-територіальна одиниця	Доходи спеціального фонду місцевих бюджетів	Загальний обсяг місцевих бюджетів (загальний і спеціальний фонди разом)		У тому числі видатки спец фонду місцевих бюджетів	Загальний обсяг трансфертних платежів
		Усього доходів	Усього видатків		
Вінницька	29602,4	253835,9	626420,7	152895,3	
Волинська	21247,6	147077,6	401669,0	98082,7	
Дніпропетровська	102105,5	1090405,2	1242156,2	288508,1	
Донецька	110630,7	1438775,1	1716679,9	359528,7	
Житомирська	21157,0	184826,7	479348,6	98320,8	
Закарпатська	20969,6	1060550,3	480597,9	69658,0	
Запорізька	57395,9	564707,1	657051,7	137942,0	
Івано-Франківська	20283,8	189673,0	547476,0	112962,8	
Київська	47134,3	645101,5	645101,5	182427,7	
Кіровоградська	19242,0	408837,8	408837,8	90985,1	
Луганська	43867,4	832730,3	832730,3	178,127,7	
Львівська	49157,0	1004247,9	1004247,9	286115,0	
Миколаївська	27344,7	454448,7	454448,7	76983,9	
Одеська	68556,2	704103,4	810416,3	169441,1	
Полтавська	45917,9	370712,5	599198,3	183175,8	
Рівненська	18251,5	142188,6	439113,2	111025,1	
Сумська	31113,7	261566,9	473285,7	120233,1	
Тернопільська	17976,9	128535,2	416473,1	92571,1	
Харківська	76284,6	699639,5	1003861,4	263536,5	
Херсонська	27201,3	190627,0	426123,3	84153,3	
Хмельницька	174854,3	197693,5	492488,7	106869,9	
Черкаська	27571,2	234419,4	482010,4	111054,9	
Чернівецька	17492,7	140264,1	306621,9	43454,0	
Чернігівська	26891,8	205846,3	508346,0	182089,5	
Київ	174624,0	3445366,8	1499198,8	338686,1	

Таблиця 3.2. Показники кошторису доходів і видатків підприємства за поточний і попередній роки

Показник	Попередній рік	Поточний рік
Доходи – всього, тис. грн	2979	
Видатки – всього, тис. грн	2979	
Основна та додаткова заробітна плата	262	398
Нарахування на заробітну плату	97	

Предмети, матеріали, обладнання	344	
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	450	450
Продукти харчування	675	
М'який інвентар	256	
Оплата транспортних послуг та утримання транспортних засобів	249	240
Поточний ремонт обладнання, будівель	278	300
Послуги зв'язку	12	12
Видатки на відрядження	44	44
Оплата теплопостачання	178	
Оплата водопостачання та водовідведення	44	44
Оплата електроенергії	66	
Оплата природного газу	24	24

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №11

Тема: Державні цільові фонди

Мета роботи – дослідити принципи організації державних цільових фондів, розглянути функції та завдання кожного з державних цільових фондів, виконати практичне завдання для закріплення теоретичного матеріалу.

Рекомендована література: основна 3, 5, 13, 20, додаткова 13,14.

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:

- необхідність створення державних цільових фондів і принципи їх організації.
- пенсійний фонд.
- фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
- фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.
- фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві.

2. Виконати завдання 1.

3. Зробити висновки, результати роботи сформулювати у звіті.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: захист звіту про виконання практичної роботи.

Основним централізованим фондом фінансових ресурсів держави є бюджет. Кошти бюджету знеособлені, вони забезпечують реалізацію функцій держави. Однак держава має певні потреби, для яких властиве особливе значення, тому вони повинні мати відповідне гарантоване фінансове забезпечення. Це і є причиною формування фондів цільового призначення.

Головне призначення державних цільових фондів полягає у: забезпеченні соціального захисту населення шляхом виплати пенсій та субсидій, фінансування соціальної інфраструк-

тури; сприянні економічному розвитку держави за допомогою фінансування, субсидування, кредитування вітчизняних підприємств; фінансуванні природоохоронних заходів; наданні позик та кредитів.

Серед державних цільових фондів вирізняють *цільові бюджетні* (фонди, що входять до складу державного бюджету) та *державні позабюджетні фонди* (фонди, що не входять до складу державного бюджету).

Державні цільові фонди поділяються на дві групи: 1) постійні фонди, створення яких пов'язане з виділенням окремих функцій держави. Це окремо створені спеціальні фонди для гарантованого забезпечення соціального страхування; 2) тимчасові фонди, що формуються з метою прискореного розв'язання актуальних проблем; створюються за конкретної потреби і після вирішення питання припиняють діяльність.

Формування цільових фондів у структурі Державного бюджету України закріплено Бюджетним кодексом (1). Передбачено, що Кабінет Міністрів України разом із проектом Державного бюджету на наступний бюджетний рік подає проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, які утворюються за рахунок обов'язкових платежів (податків та зборів), з огляду на потреби конкретних галузей економіки та соціальної сфери.

У структурі Державного бюджету України вирізняють такі фонди: Фонд соціального захисту інвалідів;

Фонд соціального захисту інвалідів. Мета створення цього фонду — фінансування роботи та державних програм із соціального захисту інвалідів, створення умов для їх працевлаштування, соціально-трудової та професійної реабілітації.

Основними завданнями Фонду є:

- 1) фінансування загальнодержавних програм і заходів із соціального захисту інвалідів;
- 2) фінансування медичної та соціально-трудової реабілітації інвалідів, а також залучення їх до суспільно корисної праці;
- 3) мобілізація благодійних внесків та коштів підприємств, установ, організацій і громадян України для ефективного їх використання Фондом та його відділеннями;
- 4) контроль за виконанням і додержанням нормативів працевлаштування інвалідів та надання для них робочих місць;
- 5) участь у визначенні нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів.

Відрахування у Фонд соціального захисту інвалідів не належать до обов'язкових податків, зборів і сплачуються як фінансові санкції за невиконання нормативів створення робочих місць для працевлаштування інвалідів. Відповідно сума цих відрахувань сплачується за рахунок власних джерел підприємства.

Цільові засоби нараховуються і перераховуються на рахунки відділень Фонду підприємствами (об'єднаннями), установами й організаціями самостійно не пізніше 15 лютого року, що слідує за звітним, з одночасним представленням звіту в відділення Фонду.

Позабюджетні фонди — кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету, перебувають у розпорядженні центральних і місцевих органів влади та є складовою фінансових ресурсів місцевого рівня. До позабюджетних фондів належать: Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Пенсійний фонд є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво й управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, здійснює збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати; надає допомоги на поховання; контролює цільове використання коштів.

Пенсійний фонд був створений у січні 1992 р., а з серпня 2003 р. у Законі України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачено перетворення

Пенсійного фонду в самоврядну неприбуткову організацію, яка організовує та здійснює діяльність на підставі статуту, затвердженого його правлінням.

Джерела доходів Пенсійного фонду України

1. Внески роботодавців від фонду заробітної плати.
2. Страхові внески найманих працівників із заробітної плати й інших доходів.
3. Інвестиційний дохід, отриманий від інвестування резерву коштів з метою покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах.
4. Кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду.
5. Суми від фінансових санкцій за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень.
6. Благодійні внески юридичних та фізичних осіб.
7. Добровільні внески підприємств, організацій та населення.
8. Інші надходження

Напрями видатків Пенсійного фонду України

1. Виплати пенсій: за віком; інвалідністю; вислугу років; інших видів.
2. Надання соціальних послуг відповідно до чинного законодавства.
3. Фінансування адміністративних виплат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду.
4. Оплата послуг із виплати та доставки пенсій.
5. Формування резерву коштів Пенсійного фонду.
6. Реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій громадян, які потребують допомоги

Управління Фондом здійснює спеціальний орган — Пенсійний фонд України.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснює управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, пов'язаними з народженням і похованням, проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодування їм завданої матеріальної та моральної шкоди.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачає:

- матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітку внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною.
- часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або члена її сім'ї;

Управління Фондом здійснюють правління і виконавча дирекція Фонду. Фонд — некомерційна самоврядна організація. Гарантом його діяльності є держава.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття — важливий атрибут ринкової економіки. Він створюється на державному та регіональному рівнях. Метою створення фонду є сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць та ін. Його формування та використання характеризується такими джерелами доходів та напрямками видатків:

Джерела доходів

1. Внески роботодавців-страхувальників і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку передбаченому законодавством.
2. Асигнування з бюджету.
3. Благодійні внески.
4. Суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використан-

ня коштів фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених згідно із законодавством на посадових осіб та громадян.

5. Надходження від вкладень тимчасово вільних коштів.

6. Інші кошти

Напрями видатків

1. Виплата допомоги у зв'язку з безробіттям, у тому числі одноразової для організації безробітним підприємницької діяльності.

2. Витрати на перекваліфікацію робітників.

3. Витрати на працевлаштування.

4. Одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні.

5. Допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, котра перебуває на його утриманні.

6. Пошук відповідної роботи.

7. Інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням

Розміри страхових внесків до Фонду встановлюються на календарний рік.

Управління коштами здійснює Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття як некомерційна самоврядна організація.

За допомогою державних фондів цільового призначення держава здійснює лише основні функції, а допоміжні та додаткові, а також функції комерційного характеру виконують виробничі та громадські структури, а держава може частково фінансово підтримувати ці структури. Одна з таких структур — *недержавні пенсійні фонди (НПФ)*, вони є індикаторами добровільного пенсійного страхування, котрі залучають на добровільних засадах внески юридичних та фізичних осіб з метою формування фонду пенсійних накопичень, з якого здійснюються додаткові пенсійні виплати учасникам фонду, що дає змогу підвищити рівень пенсійного забезпечення громадян.

Діяльність НПФ регулюється Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення" (2003 р.), "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" (2001р.) та ін.

НПФ можуть утворюватись як відкриті, корпоративні та професійні пенсійні фонди.

До доходів фонду належать:

— частина інвестиційного прибутку, отриманого від пенсійних внесків, що розміщені на іменних пенсійних рахунках, котрі залишаються в розпорядженні фонду і є його власністю.

Вона визначається у відсотках від суми прибутку, встановлюється відповідно до умов пенсійного договору і складає 20-25 %;

— комісійні збори, що встановлюються у відсотках від суми першого пенсійного вкладу вкладника, якщо це передбачено в умовах договору;

— доходи з обігу власних засобів пенсійного фонду;

— надходження з інших джерел не заборонених законодавством.

Недержавні пенсійні фонди надають такі послуги, як: складання договору про додаткове пенсійне забезпечення громадян; відкриття іменних пенсійних рахунків учасників; розміщення пенсійних внесків на депозитних рахунках; регулярне ознайомлення учасників з розміром пенсійного нагромадження; здійснення пенсійних виплат; надання послуг додаткового пенсійного забезпечення працівникам підприємств (трудова пенсія); одноразові пенсійні виплати; виплата всієї накопиченої на рахунку учасника суми протягом декількох років; комбіновані виплати; виплати пов'язані з інвалідністю.

НПФ користується послугами адміністратора (юридичної особи), компанії з управління активами, банку-зберігача, аудитора на договірних умовах з Радою фонду.

Благодійні фонди. Важливим чинником підтримки життєвого рівня населення, народжуваності, виховання дітей, творчо обдарованої молоді, медичного обслуговування,

допомоги малозабезпеченим верствам населення є гуманітарна допомога, яку надають різноманітні благодійні та релігійні організації.

Благодійні фонди — особлива форма організації фінансових відносин, що характеризується виключно добровільними надходженнями коштів з метою створення фондів і використання наявних коштів на благодійні цілі.

Благодійні фонди, як правило, функціонують на правах юридичної особи і є самоврядними суб'єктами. Мета їх створення полягає в благодійній діяльності, що здійснюється, насамперед, стосовно хворих і громадян пенсійного віку. Кошти цих фондів створюються за рахунок: добровільних внесків, дарунків, відрахувань, громадських організацій, творчих спілок, колективів підприємств, установ, окремих громадян; прибутку, одержаного від виробничо-господарської діяльності організацій та підприємств, створюваних фондами; надходження від закордонних фондів та окремих осіб; доходів від заходів, що здійснюються на користь фонду, лотерей, платних послуг, видавничої та іншої діяльності.

Напрями використання грошових коштів, що надходять у благодійні фонди, визначає правління фонду або пленум представників-засновників, вони фіксуються в кошторисі доходів та витрат. Витрачання коштів визначається цілями створення фонду, які конкретизують статутні завдання фонду. Головною ознакою є витрачання коштів на безоплатній основі з благодійною спрямованістю.

Завдання 1. За даними табл.3.3.:

- 1) обчисліть суму доходів та видатків позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках;
- 2) визначте структуру надходжень до позабюджетних фондів України у звітному та попередньому роках;
- 3) визначте структуру видатків позабюджетних фондів у звітному та попередньому роках;
- 4) вирахуйте залишок коштів позабюджетних фондів у попередньому і звітному роках.

Таблиця 3.3. Фінансова діяльність позабюджетних фондів України, тис. грн

Показник	Попередній рік	Звітний рік
Залишок коштів на початок звітного періоду	353751	389302
Надходження:		
– з бюджетів України;	1242348	2539052
– від підприємств і організацій	114205584	129834497
У тому числі:		
– України;	11359534	12861283
– інших країн.	60626	122094
Від громадян	31668	38560
У тому числі:		
– України;	30911	26064
– інших країн.	753	12469
Доходи від комерційної діяльності	8719	897
Кредити	300575	50000
Відсотки, отримані за кредитами	347	1363
Інші надходження	680556	190097
Витрати		
На основний вид діяльності	13089524	14153346
На утримання апарату управління фонду	109725	198750
Платежі до бюджетів України	2579	7990

Відсотки, сплачені за отримані кредити	15236	6317
На фінансування державних закладів	1682	1464
Капітальні вкладення на капітальний ремонт	40426	46367
На інші цілі	431215	224399
Залишок коштів на кінець звітного періоду		

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №12

Тема: Державний кредит як окрема ланка державних фінансів

Мета роботи – дослідити суть державного кредиту, розглянути його функції, охарактеризувати види і форми державного кредиту, для закріплення матеріалу виконати завдання.

Рекомендована література: додаткова 5, 9, 12-14,

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:
 - економічна сутність і роль державного кредиту;
 - функції державного кредиту;
 - види і форми державного кредиту
2. Виконати завдання 1-7.
3. Результати роботи сформулювати у звіт.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: захист звіту про виконання практичної роботи.

Державний кредит — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути як позичальником, кредитором або гарантом,

Метою запозичення коштів може бути: покриття бюджетного дефіциту; регулювання грошового обігу; залучення коштів для інвестиційних програм тощо.

Тобто державний кредит безпосередньо пов'язаний із бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. В окремих випадках за його допомогою можуть мобілізуватися кошти у фонди цільового призначення або на цільові проекти. Крім того, до системи державного кредиту належать позики, що надаються під державні гарантії або для поповнення валютних резервів центрального банку від Міжнародного валютного фонду й інших міжнародних фінансово-кредитних установ.

У сучасних умовах державний кредит виконує такі *основні функції*:

фіскальну, тобто сприяє акумуляції додаткових коштів до централізованих і децентралізованих фондів держави;

регулюючу — регулює грошовий обіг за допомогою здійснення операцій на ринку цінних паперів (купівля-продаж державних цінних паперів Національним банком України з метою їх розміщення на відкритому ринкові), що впливає на пропозицію грошей і відповідно на позичковий процент.

Кредитний метод залучення коштів до господарського обороту суттєво відрізняється від податкового. За допомогою податків держава примусово акумулює частину вартості, втіленої в доходах окремих соціальних верств. За кредитного методу держава переважно в добровільній формі залучає частину вартості, відображеної в позиковому капіталі, тобто частину суспільного капіталу, що відокремилася. Податковий метод держава використовує з метою акумуляції внутрішніх джерел, кредит дає їй змогу залучати не тільки внутрішні, але й зовнішні джерела.

У кредитних відносинах беруть участь кредитор і позичальник як юридично самостійні суб'єкти. При цьому позичальником звичайно є держава. З боку держави суб'єктами кредитних відносин можуть бути: Кабінет Міністрів України; органи місцевого самоврядування; Міністерство фінансів України (зокрема в особі Державної казначейської служби); Національний банк України.

З іншого боку, в державно-кредитні відносини як кредитори вступають громадяни та суб'єкти господарювання (банки, страхові компанії, акціонерні товариства), котрі надають кредит державі під певні державні зобов'язання. Надання державі кредиту з боку юридичних і фізичних осіб здійснюється шляхом купівлі останніми облігацій державних позик та інших цінних паперів, що випускає держава.

В ролі *забезпечення державного кредиту* виступає все майно, що перебуває у власності держави, але обсяг застави в кредитній угоді між державою й підприємствами та населенням не вказується.

Державний кредит буває таких видів: внутрішній, коли держава запозичує кошти у підприємств і населення власної країни; зовнішній, якщо держава робить запозичення на міжнародному рівні.

Внутрішній державний кредит може мати такі форми: державні запозичення у вигляді державних позик; мобілізація коштів через систему державних ощадних установ; використання коштів позикового фонду; казначейські позики; гарантовані запозичення.

Державні запозичення — основна форма державного кредиту, коли держава є позичальником. Для цих запозичень характерне те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску й реалізації державних цінних паперів. Оформлення державних запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів — облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

Облігація — найпоширеніший вид цінних паперів, боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені терміни повертається борг і сплачується дохід у формі процента або виграшу. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (на конкретні проекти).

Облігація має номінальну вартість (зазначену на неї суму боргу) і курсову (ринкову) ціну, за якою вона продається і перепродається залежно від її дохідності, надійності й ліквідності. Різниця між ринковою ціною та номінальною вартістю облігації становить курсову різницю.

Облігації позик, що містяться у портфелях державних кредиторів, є ліквідними активами. Кредитор може в будь-який час повернути облігації, тобто продати їх державі через систему Ощадбанку, й одержати відповідну суму готівкою, та й самі облігації можуть бути платіжним засобом.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на спеціальні цілі, кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення. Виплата доходу здійснюється у формі процентів або на дисконтній основі.

Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформлюються короткострокові позики (іноді середньострокові — казначейські ноти), облігаціями — середньо- та довгострокові.

Запозичення класифікуються таким чином:

1. **Залежно від розміщення запозичень** їх поділяють на *внутрішні* — на внутрішньому фінансовому ринкові (надаються юридичними і фізичними особами певної країни та нерезидентами) і *зовнішні* — надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій та фізичних інституцій.

2. **За правом емісії** розрізняють *державні* й *місцеві* позики. Державні позики випускають центральні органи влади й управління; надходження від них спрямовуються у центральний бюджет. Місцеві позики випускають місцеві органи управління, вони спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. Органи місцевого самоврядування здійснюють запозичення на будівництво доріг, охорону навколишнього середовища та фінансування інших заходів, у яких зацікавлена територіальна громада.

3. **За ознакою характеру використання цінних паперів** є *ринкові* та *неринкові* позики. Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів. Неринкові позики не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати.

4. **Залежно від забезпеченості** державні позики поділяються на *заставні* й *беззаставні*. Заставні позики відображають один із головних принципів кредитування — принцип матеріальної забезпеченості; вони забезпечуються державним майном або конкретними доходами. Беззаставні не мають конкретного матеріального забезпечення, їх надійність визначається авторитетом держави.

5. **За ознакою утримувачів цінних паперів** вирізняють такі, що реалізуються тільки *серед населення*, такі, що реалізуються тільки *серед юридичних осіб*, та *універсальні*, тобто передбачені для розміщення як серед фізичних, так і серед юридичних осіб.

6. **Відповідно до терміну погашення заборгованості** виокремлюють *короткострокові* (термін погашення до одного року), *середньострокові* (від одного до п'яти років) та *довгострокові* (понад п'ять років).

7. **За формою виплати доходу** державні позики поділяються на *процентні*, *виграшні*, *процентно-виграшні*, *безпроцентні (цільові)* та *дисконтні (з нульовим купоном)*.

За процентними позиками дохід устанавлюється у вигляді позичкового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, що змінюється залежно від різних чинників, які впливають на розвиток економіки, насамперед, від попиту та пропозиції на кредитному ринкові. Якщо облігація має купони, виплата процентного доходу має здійснюватися на купонній основі. Вона може проводитись щороку, один раз на півріччя, щоквартально з вилученням одного купона.

За виграшних позик дохід виплачується на підставі проведення тиражів виграшів. Дохід у цьому разі отримують не всі кредитори, а тільки ті, номери облігацій яких виграли. Така система доцільна за незначних сум позики, що припадають на одну особу, внаслідок чого процентним дохід не може істотно стимулювати надання позики державі.

Процентно-виграшні позики передбачають виплату доходів як у грошовій, так і у виграшній формах.

Безпроцентні або цільові запозичення держава використовує з метою фінансування певних інвестиційних проектів у надзвичайних ситуаціях. На сьогодні такий вид позик не використовується.

Дисконтні позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. На таких цінних паперах немає купонів, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном.

8. **За характером погашення заборгованості** розрізняють: *одноразову виплату й виплату частинами*. Одноразова виплата передбачає отримання боргу наприкінці терміну дії позики.

Під час погашення частинами може застосовуватись три варіанти: 1) позика погашається рівними частинами протягом кількох років; 2) позика погашається щоразу

сумами, які збільшуються; 3) щоразу сума зменшується. Другий варіант використовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій — навпаки, якщо доходи зменшуватимуться або планується збільшення державних видатків.

9. За методом розміщення запозичення можуть бути добровільні, примусові або такі, що розміщуються за підпискою.

За добровільного розміщення позик рішення купувати чи не купувати державні цінні папери майбутній покупець приймає добровільно на власний розсуд.

Для примусового розміщення характерний тиск на майбутнього покупця з боку органів державного управління, як це було за сталінських часів, коли громадян примушували вкладати частину свого заробітку в облігації майже з кожної заробітної плати, а іноді зобов'язували купувати облігації й на всю суму заробітної плати.

Позики, що розміщуються за підпискою, як правило, розміщуються серед підприємств за затвердженим списком.

10. Залежно від зобов'язань держави щодо погашення боргу розрізняють *позики з правом і без права довгострокового погашення*. Право довгострокового погашення дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринкові.

11. За правовим оформленням виокремлюють *облігаційні та безоблігаційні* державні позики. Облігаційні позики супроводжуються випуском цінних паперів, за допомогою яких мобілізуються кошти на фінансовому ринку. Безоблігаційні оформлюються шляхом підписання угод і договорів. На сучасному етапі розвитку економіки безоблігаційні запозичення використовуються на міжнародному рівні, ними оформляються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій.

Другою формою внутрішнього державного кредиту є *мобілізація частини вкладів населення до державних запозичень через систему Ощадного банку*, якщо банк належить до державних установ. Залучені кошти спрямовуються в дохідну частину бюджету. Однак, як правило, ощадні банки незалежно від форми власності діють на комерційних засадах і залучені кошти населення формують їхні кредитні ресурси, тому вилучення частини цих коштів на користь держави може негативно відобразитися на фінансових результатах їх діяльності.

На відміну від першої форми державного кредиту — державних запозичень — коли фізичні та юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк надає державі кошти в кредит за рахунок залучених коштів без відома справжнього власника (населення). Аналогічно діють й комерційні банки, коли надають кредити своїм клієнтам. Крім того, частина ресурсів Ощадбанку може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів.

Ще одна форма внутрішнього державного кредиту — *запозичення коштів загальнодержавного позикового фонду*, яка характеризується тим, що державні кредитні установи передають частину кредитних ресурсів на покриття видатків уряду (без купівлі державних цінних паперів).

Окрім зазначених вище форм державного кредиту, який відбувається на основі державних запозичень у вигляді державних позик, є ще дві форми, що відображають відносини фінансової допомоги з боку держави.

Казначейські позики як форма внутрішнього державного кредиту відображають відносини надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання з боку органів державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах зворотності, строковості та платності. *Тобто у цьому разі держава є кредитором.*

Відносини, пов'язані з казначейськими позиками не є аналогом банківського кредитування, оскільки, на відміну від банків, держава надає фінансову допомогу на пільгових умовах (на більш тривалий термін, та під менший процент, порівняно з комерційними банками) нормою проценту, тобто є засобом підтримки важливих для економіки суб'єктів господарювання.

Якщо уряд гарантує безумовне погашення запозичень і виплату процентів за позиками, зробленими нижчими за рівнем органами влади й управління або окремими суб'єктами господарювання, то йдеться про умовний державний кредит — *гарантовані запозичення*. У цьому випадку держава є гарантом. За гарантованими запозиченнями уряд несе реальну фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

Міжнародний державний кредит — сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку як позичальником, так і кредитором. Ці відносини набувають форми *державних зовнішніх запозичень*. Вони здійснюються на тих самих умовах, що й внутрішні, тобто на умовах зворотності, строковості й платності. Їх надання або погашення відбувається за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Суми отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами за ними включаються до державного боргу країни.

Державні зовнішні запозичення можуть надаватися як у грошовій, так і у товарній формах. Як правило, вони бувають середньо- або довгостроковими.

Грошові запозичення здійснюються у валюті: країни-кредитора; країни-позичальника; третьої країни.

Погашення відбувається шляхом товарних поставок або за допомогою валюти за узгодженням сторін. Іноді у міжнародних угодах встановлюється пільговий період щодо погашення запозичень і сплати процентів за ними, який надає відстрочення погашення позики на 3—5 років з метою отримання максимального ефекту від її використання.

Державні запозичення можуть здійснюватись тільки тоді, коли вичерпані інші джерела формування доходів держави або коли доцільно обмежити рівень оподаткування. При цьому обов'язково має забезпечуватися ефективність і результативність використання позичених коштів. Функціонування державних запозичень було б неможливим без податків. Саме податки забезпечують державі можливість розплатитися з кредиторами за основною сумою боргу й виплатити відсотки за користування позикою.

У свою чергу, державні позики мають зворотний вплив на зростання податків. З розвитком виробництва, ринкових відносин відбувається більше нагромадження позикового капіталу, тобто капіталу, позиченого за відсоток, що дає змогу державі в розмірах, які збільшуються, позичати гроші на певний термін. У процесі розміщення державних позик здійснюється купівля позичкового капіталу як товару. Власники такого капіталу одержують від держави плату у вигляді відсотка, що є частинкою позикового капіталу в національному доході.

Державний кредит, як і будь-яка інша форма кредитних відносин, потребує особливого контролю. Цей контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення.

Залучення запозичень має ґрунтуватися на таких чинниках, як: мінімізація вартості позики; встановлення стабільності державних цінних паперів на фінансовому ринкові.

Мінімізація вартості позики досягається за допомогою відповідної процентної політики та шляхом установаження відповідних умов випуску й погашення позики.

Процентна політика будь-якого емітента відображає два протилежні чинники: мінімізацію вартості та максимізацію її привабливості, що, у свою чергу, залежить від достатньо високого відсотка.

Стабільність державних цінних паперів досягається шляхом оптимізації насиченості ними фінансового ринку. Цінних паперів, з одного боку, має бути достатньо для максимізації надходжень від державних запозичень, а з іншого — не повинно бути їх надлишку, що може зумовити падіння курсової ціни.

Випуск державних позик ґрунтується на таких передумовах: наявність кредиторів, котрі мають тимчасово вільні кошти; довіра кредиторів до держави; зацікавленість кредиторів у наданні позик державі; можливість держави своєчасно та повністю повернути борг і виплатити дохід.

Вихідною передумовою є наявність кредиторів, без цього випуск позик безглуздий. Довіра кредиторів до держави може бути високою або низькою, однак феномен держави полягає в тому, що вона практично ніколи не може повністю втратити довіру. При цьому довіра до неї завжди вища, ніж до інших емітентів — юридичних осіб. Цей чинник надійності становить основну зацікавленість кредиторів.

Найважливіший чинник державних запозичень — можливість своєчасного та повного повернення боргів і виплати доходу, що забезпечує в майбутньому і довіру до держави, і зацікавленість у наданні їй позик. Головна умова при цьому — забезпечення боргів, що, у свою чергу, досягається за допомогою зароблених на залучених коштах доходів.

Джерелами погашення державних запозичень вважаються: доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти; додаткові надходження від податків; економія коштів від зменшення видатків; емісія грошей; залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найреальнішим джерелом є доходи, отримані від інвестування позичених коштів. Вони найповніше відображають сутність і принципи кредиту та забезпечують фінансову стабільність.

Надходження від збільшення податків або економія від зменшення видатків — також реальні джерела, однак тут є певні обмеження. Якщо збільшення податкових надходжень досягається шляхом розширення податкової бази внаслідок використання позик, то це цілком прийнятно. Однак якщо є потреба введення з метою покриття заборгованості нових податків чи збільшення ставок діючих (аналогічно зменшення видатків для економії коштів), то ліпше це зробити одразу, а не випускати позику, адже за позикою треба виплачувати дохід, тобто збільшення податків під час повернення боргу буде більшим, ніж у момент випуску позики. Аналогічно скорочення видатків у майбутньому має бути більшим, ніж нині.

Емісія грошей — фіктивне джерело погашення боргу, оскільки вона призводить до інфляції, яка знецінить повернені державою кредиторам кошти. Тому якщо немає реальних джерел погашення боргу, доцільно одразу використати грошову емісію з метою покриття бюджетного дефіциту, ніж випускати позики, для погашення яких у майбутньому доведеться друкувати більше грошей, тобто рівень інфляції буде менший, ніж у майбутньому.

Погашення старих боргів шляхом випуску нових позик (рефінансування) зумовить збільшення державного боргу. Таке джерело може застосовуватись тільки як разове. Якщо воно використовується постійно, то це так звана фінансова піраміда. Подібна фінансова політика необґрунтована, вона призводить до фінансового краху, оскільки держава однак стає неплато спроможною.

Завдання 1. Державну валютну облігаційну позику надано в таких сумах:

- 100 млн. дол. США на 100 тис. облігацій;
- 415 млн. дол. США на 41,5 тис. облігацій;
- 7370 млн. дол. США на 73,7 тис. облігацій. Визначити номінальну вартість облігацій.

Завдання 2. Обчислити поточний річний дохід за облігацією номіналом 10000 грн. на 10% річних.

Завдання 3. Власник облігації номіналом 1000 грн. за 20% річних продав цінний папір через 146 днів після чергового «процентного» дня. Який купонний дохід отримає продавець.

Завдання 4. Облігація, придбана за курсовою ціною 1200 грн., погашається через 5 років номіналом 1000 грн. Визначити річну ставку додаткового доходу.

Завдання 5. Державну облигацію можна погасити за 25000 грн. через 10 років, коли настане термін її погашення. Розрахувати сучасну вартість облигації, якщо дисконтна ставка подібних цінних паперів на біржі становить 10%.

Завдання 6. Купонна річна відсоткова ставка за облигацією на пред'явника дорівнює 10%. Угода купівлі-продажу укладена на 18 днів до виплати відсотків. Обчислити курс продажу облигації.

Завдання 7. Облигація номіналом 1000 грн. із 5% купонною ставкою і погашенням через 5 років придбана на ринку з дисконтом 10%. Визначити потокову та сукупну прибутковість цінного паперу за один і п'ять років.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №13

Тема: Державний борг та управління ним

Мета роботи – дослідити суть державного боргу, розглянути механізм його формування, розглянути методи управління обслуговування державного боргу, провести аналіз динаміки державного боргу України за статистичними даними.

Рекомендована література: 5, 9, 12-14,

Завдання для виконання

1. На базі статистичних даних заповнити таблицю 3.4. та провести її аналіз.
2. Виконати завдання 1.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультації: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, статистичні дані про державний та гарантований державою борг, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: захист звіту про виконання практичної роботи.

Державний борг — це сума заборгованості держави за випущеними і непогашеними внутрішніми державними запозиченнями, а також сума фінансових зобов'язань до іноземних кредиторів на певну дату, включаючи видані гарантії за кредитами, що надають місцевим органам влади, державним підприємствам, іноземним постачальникам тощо.

Державний борг країни поділяється на внутрішній і зовнішній борги. *Внутрішній державний борг* — заборгованість держави перед усіма утримувачами облигацій внутрішньої державної позики (ОВДП) й інших державних цінних паперів, тобто громадянами та підприємствами своєї країни, які є кредиторами держави. *Зовнішній державний борг* — це заборгованість держави перед іноземними кредиторами, тобто громадянами й організаціями інших країн.

Розрізняють також капітальний і поточний державний борги. *Капітальний борг* — загальна сума заборгованості минулих років і відсотків, що мають сплачуватися за позиками. *Поточний борг* — видатки держави, пов'язані з погашенням у поточному році боргових зобов'язань і належних до сплати в цей період процентів з усіх випущених на цей момент позик.

Загальна сума внутрішнього державного боргу поділяється на дві частини:

1. *Монетизований борг*, що складається з боргів держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів. Цей борг фіксується у балансах банків тому аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем. Сума монетизованого боргу

складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами.

2. *Не монетизований борг* складається з:

а) невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість із виплати пенсій, стипендій, допомоги, заробітної плати та ін.);

б) заборгованості з господарських відносин з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, з надання послуг державними установами та ін.). Його динаміку спостерігати значно складніше, особливо відносини держави з реальним сектором економіки¹.

В Україні величина державного боргу регулюється законодавчо з 1992 р. Законом України "Про державний внутрішній борг України". *Граничний обсяг* внутрішнього і зовнішнього державних боргів визначається Бюджетним кодексом України, в якому зазначено, що величина основної суми боргу не має перевищувати 60% фактичного річного ВВП України. У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити термінових заходів з метою зменшення суми державного боргу до встановленої величини і нижче.

Граничні величини державного боргу України, його структуру, джерела і терміни погашення щорічно встановлює Верховна Рада України одночасно з прийняттям закону "Про Державний бюджет України на відповідний рік".

Джерелами погашення внутрішнього боргу є: бюджетні кошти; кошти, отримані від приватизації державного майна; нові запозичення.

Джерелами погашення зовнішнього боргу також можуть бути золотовалютні резерви країни.

Управління державним боргом передбачає забезпечення платоспроможності держави, тобто можливість погашення боргів. Це стосується як поточного, так і капітального боргів. Щодо поточного боргу, то слід забезпечити реальні джерела його погашення; для капітального боргу важливо встановити такі терміни його погашення, коли будуть відповідні для цього джерела.

Проблеми державного боргу полягають не у його величині — в абсолютних сумах відносно ВВП й обсягу бюджету, а в забезпеченні платоспроможності держави, що визначається такими головними чинниками, як: наявність ресурсів, тобто потенційних джерел доходів та усіх видів самофінансування; динаміка видатків, які залежать від рівня соціально-економічного розвитку країни; бажання кредиторів купувати боргові зобов'язання.

В управлінні внутрішнім та зовнішнім боргами є певна специфіка. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел; платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні цього боргу визначаються станом торговельного балансу. Позитивне сальдо характеризує ті ресурси, що забезпечують платоспроможність держави і дають змогу врегулювати платіжний баланс.

В окремих випадках у результаті зміни ситуації в економіці¹ та на фінансовому ринку або погіршення фінансового стану держави вона не може забезпечити достатню платоспроможність. Тоді держава має вносити певні корективи у позикову політику. Такі корективи, як правило, небажані, оскільки підривають довіру до держави. Але краще своєчасно зробити певні корективи й забезпечити реальну платоспроможність держави, ніж допустити її фінансовий крах, що призведе до *дефолту* ~ визнання державою своєї неплатоспроможності.

Державний борг оцінюють за такими показниками:

1) борг на душу населення — свідчить яка сума державного боргу припадає на кожного громадянина країни;

2) співвідношення між державним боргом та індивідуальними доходами визначається як частинка загального несплаченого боргу, що припадає на кожні 1000 грошових одиниць

індивідуального доходу. Цей показник дає змогу визначити, наскільки обтяжливий борг для населення країни. У сучасних умовах важливо відстежувати його динаміку — збільшується, зменшується чи залишається стабільним співвідношення. У більшості розвинутих країн світу цей показник протягом останніх 30 років не змінюється;

3) відносна величина боргу (державний борг/ВВП) залежить від: темпів зростання ВВП; рівня реальної процентної ставки, що впливає на величину виплат із боргу; обсягів бюджетного дефіциту.

Зменшення відносної заборгованості можливе за умови, якщо темпи зростання реального ВВП будуть вищими, ніж темпи збільшення реальної процентної ставки.

Обслуговування державного боргу — це сукупність заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів, погашення позик, виплати процентів за ними, а також уточнення і зміни умов погашення раніше випущених позик і визначення умов та порядку здійснення нових державних запозичень.

Обслуговування державного боргу здійснює Міністерство фінансів України через банківську систему шляхом: розміщення облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та інших цінних паперів; їх погашення; виплати доходів за ними.

З цією метою у складі Державного бюджету створюється фонд обслуговування державного внутрішнього боргу.

Видатки з управління державним боргом складаються з виплати вигравшів, річних процентів з погашення запозичень, видатків з виготовлення, переказу і реалізації цінних паперів держави, а також проведення тиражів вигравшів та тиражів погашення та ін. Основну частинку видатків становлять виплати вигравшів і процентів.

У процесі обслуговування державного боргу визначається *коефіцієнт обслуговування*. Для внутрішнього боргу він обчислюється як відношення всіх платежів із заборгованості до ВВП, що вироблений у країні, виражене у процентах. Для зовнішнього боргу — як відношення всіх платежів із заборгованості до валютних надходжень держави, також виражене у процентах. Сприятливим рівнем за міжнародними стандартами значення цього показника до 25 % .

Ще за однією методикою вважають безпечним такий рівень зовнішнього боргу (коефіцієнт обслуговування), коли сума на його обслуговування становить майже 20 % вартості експорту товарів. За іншими оцінками, межею небезпеки є перевищення суми боргу порівняно з експортом у 2 рази, підвищеної небезпеки — у 3 рази.

Міністерство фінансів України разом із Національним банком України встановили, що граничне значення валового розміру державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг не має перевищувати 165 % .

Управління державним боргом здійснюється за допомогою таких методів: рефінансування; конверсія; консолідація; уніфікація; обмін за регресивним співвідношенням; відстрочення погашення; реструктуризація; анулювання.

Рефінансування — це проведення нових запозичень з метою розрахування з власниками облігацій раніше випущених позик. Цей спосіб застосовується у разі збільшення державної заборгованості та бюджетних труднощів країни. Активно рефінансування застосовується у процесі сплати процентів і погашень за зовнішньою частиною боргу. Але для того, щоб надали нові запозичення, потрібно мати гарну репутацію у міжнародних фінансових колах, економічну й політичну стабільність у країні.

Конверсія державного боргу — зміна дохідності позик; здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, якщо вона не може виплачувати передбачуваний дохід.

Консолідація — зміна термінів дії позик. Здебільшого вона проводиться у формі збільшення термінів дії облігацій попередніх позик. Іноді може застосовуватися й зменшення термінів дії позик.

Сутність **уніфікації позик** полягає в тому, що кілька позик об'єднуються в одну з метою спрощення управління державним боргом. Уніфікація може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на одну нову з коефіцієнтом, що зменшується, здійснюється, щоб скоротити державний борг. Наприклад, декілька облігацій старих позик обмінюються на облігації нової позики у співвідношенні 3:1. Це вкрай небажаний спосіб, оскільки він означає часткову відмову держави від своїх боргів.

Відстрочення погашення позики або *усіх раніше випущених державою позик* означає перенесення термінів виплати заборгованості. При цьому на період перенесення термінів погашення боргу виплата доходів також припиняється.

Цей метод використовується в умовах, якщо подальший активний розвиток операцій з випуску нових запозичень стає недоцільним, адже не має фінансової ефективності для держави. Це відбувається, коли уряд зробив дуже багато запозичень й умови їх емісії не вигідні для держави, оскільки більша частина надходжень від нових запозичень спрямована на виплату процентів і погашень від раніше випущених позик.

Реструктуризація — використання у комплексі повністю або частково зазначених вище методів.

Анулювання (скасування) державного боргу передбачає відмову держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).

Цінні папери держави можуть анулюватися у зв'язку з двома причинами:

- 1) у разі фінансової неспроможності держави (дефолту);
- 2) у результаті приходу до влади нових політичних сил, які відмовляються визнавати фінансові зобов'язання попередників.

Однак це не розглядається як допустимий варіант. Авторитет держави, як будь-якого боржника, залежить від визнання нею своїх боргів і забезпечення їх повного погашення у встановлені терміни.

Важливою сферою управління державним боргом є випуск нових позик. Держава має визначити умови їх емісії: рівень дохідності; термін дії; спосіб виплати доходів; пільги кредиторам та ін. При цьому держава повинна керуватися не тільки власними інтересами, але й інтересами кредиторів.

Економічними наслідками державного боргу вважаються:

— перерозподіл національного доходу на користь власників державних облігацій та інших державних цінних паперів, оскільки погашення боргу здійснюється за допомогою бюджетного фонду країни, який формується за рахунок участі всього працездатного населення та суб'єктів господарювання;

— скорочення споживання населенням країни, адже гроші, вкладені у державні цінні папери, вже не використовуватимуться найближчим часом на купівлю споживчих товарів;

— збільшення податків для обслуговування державного боргу, що негативно впливає на ділову та економічну активність.

Завдання 1. Проаналізуйте динаміку та структуру державного та гарантованого державою боргу починаючи з 2007 року, а також зміну обсягу витрат на погашення та обслуговування державного боргу і виконання гарантійних зобов'язань.

Для цього дозаповніть нижченаведену таблицю та розрахуйте у динаміці та проаналізуйте наступні показники:

1. **рівень боргової безпеки України**. Виявіть тенденції у зміні показника та фактори, що на неї вплинули. (основним показником боргової безпеки є співвідношення державного та гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту) (**гранична межа - не більше 60 %**)

2. співвідношення державного та гарантованого державою боргу до доходів загального фонду державного бюджету.

3. співвідношення зовнішнього державного боргу до експорту товарів і послуг (*гранична межа - не більше 70 %*).

4. суми державного та гарантованого державою боргу у розрахунку на одну особу (*гранична межа - не більше 300 дол на одну особу*).

5. показники, що визначають поточну спроможність держави виконувати боргові зобов'язання:

5.1 співвідношення витрат державного бюджету на погашення і обслуговування державного боргу до ВВП

5.2 співвідношення витрат державного бюджету на погашення і обслуговування державного боргу до доходів загального фонду державного бюджету

6. Порівняйте обсяг витрат на погашення та обслуговування державного боргу і виконання гарантійних зобов'язань з обсягом видатків державного бюджету (зокрема сукупними видатками на економічну діяльність, житлово-комунальне господарство, охорону навколишнього природного середовища тощо)

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	І т.д.
Загальна сума, млрд. грн.	88,7	189,4	317,9	432,3	473,1	515,5	84,4	1100,5	1571,7	
<i>млрд. дол.</i>	<i>17,6</i>	<i>24,6</i>	<i>39,8</i>	<i>54,3</i>	<i>59,2</i>	<i>64,5</i>	<i>73,1</i>	<i>69,8</i>	<i>65,48</i>	
Державний борг, млрд. грн	71,3	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2	480,2	946,8	1333,8	
<i>млрд. дол.</i>	<i>14,1</i>	<i>16973,0</i>	<i>28,4</i>	<i>40,6</i>	<i>44,7</i>	<i>50,0</i>	<i>60,1</i>	<i>60,0</i>	<i>55,57</i>	
У т.ч.										
зовнішній	53,5	86,0	135,9	181,8	195,8	208,9	223,3	485,8	825,8	
<i>млрд. дол.</i>	<i>10,6</i>	<i>11,2</i>	<i>17,0</i>	<i>22,8</i>	<i>24,5</i>	<i>26,1</i>	<i>27,9</i>	<i>30,8</i>	<i>34,4</i>	
внутрішній	17,8	44,7	91,1	141,7	161,5	190,3	257,0	461,0	508,0	
<i>млрд. дол.</i>	<i>3,5</i>	<i>5,8</i>	<i>11,4</i>	<i>17,8</i>	<i>20,2</i>	<i>23,8</i>	<i>32,2</i>	<i>29,2</i>	<i>21,2</i>	
Гарантований державою борг, млрд. грн	17,5	58,7	90,9	108,8	115,8	116,3	104,2	153,7	237,9	
<i>млрд. дол.</i>	<i>3,5</i>	<i>7,6</i>	<i>11,4</i>	<i>13,7</i>	<i>14,5</i>	<i>14,6</i>	<i>13,0</i>	<i>9,8</i>	<i>9,9</i>	
У т.ч.										
зовнішній	16,4	56,7	76,8	94,9	103,6	100,1	77,0	125,9	216,4	
<i>млрд. дол.</i>	<i>3,3</i>	<i>7,4</i>	<i>9,6</i>	<i>11,9</i>	<i>13,0</i>	<i>12,5</i>	<i>9,6</i>	<i>8,0</i>	<i>9,0</i>	
внутрішній	1,0	2,0	14,1	13,9	12,2	16,2	27,1	27,9	21,4	
<i>млрд. дол.</i>	<i>0,2</i>	<i>0,3</i>	<i>1,8</i>	<i>1,7</i>	<i>1,5</i>	<i>2,0</i>	<i>3,4</i>	<i>1,8</i>	<i>0,9</i>	
витрати на погашення та обслуговування державного боргу і виконання гарантійних зобов'язань, млрд. грн										
<i>млрд. дол.</i>										
ВВП, млрд. грн										
Доходи загального фонду державного бюджету										

Обсяг експорту товарів і послуг											
Кількість осіб працездатного віку, млн. чол											
сума державного та гарантованого державою боргу у розрахунку на одну особу (тис. грн / особу)											
тис. дол.											
У т.ч державний борг на 1 особу											
- тис. грн.											
- тис. дол.											
У т.ч. державний зовнішній борг на одну особу (дол США)											

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №14

Тема: Фінансова безпека країни

Мета роботи – дослідити поняття фінансової безпеки держави у розрізі економічної безпеки, визначити вплив державного боргу на фінансову безпеку держави, розглянути грошово-кредитну політику як частину фінансової безпеки держави.

Рекомендована література: додаткова 5, 12-14,

Питання для опрацювання:

1. Фінансова безпека держави у системі економічної безпеки.
2. Вплив державних боргів на фінансову безпеку.
3. Грошово-кредитна політика як складова фінансової безпеки держави.
4. Інвестиційна складова фінансової безпеки держави.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Фінансова безпека держави — це ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку.

Суб'єктами фінансової безпеки виступають: окремі громадяни, домашні господарства, населення в цілому, підприємства, організації, установи, галузі господарського комплексу, регіони, окремі сектори економіки, держава, міждержавні утворення, а також світові співтовариства.

Фінансова безпека держави значною мірою визначається характером формування державного та місцевих бюджетів, станом її платіжного балансу, співвідношенням грошей в офіційній і тіньовій економіці, ступенем повернення грошей, що перебувають в обігу, до банків, рухом валютних коштів.

У зовнішньому плані це, насамперед, фінансова незалежність, фінансовий суверенітет. Велике значення має розмір зовнішньої фінансової допомоги з боку міжнародних фінансових інституцій, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку.

Забезпечення дієвої системи фінансової безпеки передбачає з'ясування і систематизацію явищ, подій, дій, настання або здійснення яких безпосередньо або опосередковано може бути загрозою тому чи іншому суб'єктові фінансової безпеки.

Основні загрози фінансовій безпеці держави становлять: недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету; ефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків; значні обсяги державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його обслуговування; різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти; значна різниця співвідношення доходів найбільш і найменш забезпеченого населення та недостатня соціальна захищеність певних груп населення; невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок із кредитів; залежність реформування економіки країни від отримання іноземних кредитів; низький рівень інвестиційної діяльності; зростання "тіньової" економіки, посилення її криміналізації, нелегальний відплив валютних коштів за кордон тощо.

Ступінь впливу загроз визначається на підставі розрахунку і моніторингу системи індикаторів та порівняння їх із пороговими значеннями. *Індикатор* — елемент, що відображає процес або стан об'єкта спостережень, його якісні та кількісні характеристики.

Обґрунтована система індикаторів дає змогу оперативно здійснювати аналіз фінансової безпеки різних об'єктів, попереджувати розвиток негативних тенденцій, вносити необхідні корективи як у повсякденну діяльність, так і на перспективу, прогнозувати розвиток подій.

Залежно від специфіки досліджуваного явища визначаються *порогові значення індикаторів*, що не можуть визначатися шляхом точних розрахунків, а визначаються експертно на основі досвіду. У процесі встановлення порогових значень фінансової безпеки України слід також враховувати граничні рівні критеріїв, встановлених для країн — кандидатів на вступ до ЄС.

Рівень фінансової безпеки визначають багато індикаторів, основними з яких є: дефіцит бюджету, обсяги боргів держави, рівень інфляції, вартість банківських кредитів, рівень монети- економіки, обсяг міжнародних резервів НБУ.

Бюджетна безпека — це спроможність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки й оборони.

Бюджетну безпеку визначають за такими характеристиками, як: ступінь збалансованості; цілісність бюджетної системи; ретельність складання, процедури розгляду та затвердження бюджету; обсяги бюджетного фінансування; наявність або відсутність бюджетних резервів; характер касового виконання бюджету; чисельність податкових пільг; дотримання бюджетної дисципліни.

Проблеми бюджетної системи полягають не тільки у надзвичайно малих розмірах бюджету, але й у неякісному бюджетному плануванні. Прогнозні показники мають невизначеність, залежать від впливу непередбачуваних уряду чинників, що перетворює бюджет як фінансовий план на умовність і призводить до негативних наслідків.

Найважливішим індикатором фінансової безпеки держави є рівень бюджетного дефіциту. Його рівень визначається як відношення обсягу дефіциту до обсягу валового внутрішнього продукту. Є різні оцінки його граничного розміру. Згідно з даними міжнародної статистики "нормальна" величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається у межах 3-4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %.

Одна із загроз — перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим, що піддає сумніву ефективність роботи уряду та може спричинити труднощі у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями.

Формування і стан державного бюджету залежить від проведення ефективної **податкової політики**.

Гостра проблема полягає в надмірному оподаткуванні, що зумовлює масове ухилення від сплати податків. Високий рівень податку з доходів громадян (18 % + 1,5% військового збору) змушує їх приховувати свої доходи від оподаткування. Податок на прибуток підприємств (18 %) стримує розвиток виробництва, а ставка ПДВ (20 %) також зменшує попит населення. У свою чергу, недостатнє надходження податків до бюджету може сприяти збільшенню його дефіциту і, як наслідок, загрожувати фінансовій безпеці держави.

Недостатній рівень збирання податків в Україні зумовлений ще й проблемою "тінізації" економіки.

Боргова безпека — рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованостей з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Основними *індикаторами*, що визначають боргову безпеку, є *обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави*. Це величина непогашених у термін запозичень, що здійснює держава на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Внутрішнє позичання здійснюється в Україні переважно через облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). Ринок ОВДП до недавнього часу не визначався своєю інтенсивністю.

Зовнішні борги мають як негативний, так і позитивний вплив на фінансову безпеку держави. З погляду негативного впливу неотримання, або несвоєчасного одержання, або отримання в менших розмірах фінансової допомоги призводить до невиконання низки бюджетних програм, погіршення стану платіжного балансу, і як наслідок, загрожує як бюджетній, так загалом і фінансовій безпеці держави. У свою чергу, надмірні щодо узагальнювальних об'ємних економічних показників розміри зовнішнього боргу та кошти на його обслуговування потенційно загрожують фінансовій безпеці держави. З позитивної позиції у зв'язку з браком коштів міжнародна фінансова допомога сприятиме вирішенню нагальних потреб держави, що поліпшить стан її фінансової безпеки.

Аналіз безпеки держави у сфері зовнішньої заборгованості здійснюється шляхом експертного оцінювання, а саме порівнюються боргові індикатори конкретної держави з їхніми граничними значеннями, що використовуються у світовій практиці. Безпечним вважається зовнішній державний борг, що не перевищує 60 % ВВП.

Важливим показником платоспроможності держави є здатність виконання боргових зобов'язань. Тому дотримання фінансової безпеки залежить від стану обслуговування та погашення зовнішнього боргу.

Значне використання запозичень протягом двох — трьох років створює фінансову піраміду, що зумовлює фінансовий крах усієї системи. Взагалі, про наростаючу кризу зовнішнього боргу будь-якої держави свідчить збільшення його співвідношення з ВВП, обсягом експорту, співвідношення імпорту до чистих золотовалютних резервів. У світовій практиці вважається прийнятним, якщо зростання державного боргу за рік не перевищує річного обсягу державних капіталовкладень. Для країн, які увійшли до "зони євро" річний

дефіцит бюджету не має перевищувати 3 % ВВП, що загалом відповідає частці державних капіталовкладень у ВВП.

Загрозою, пов'язаною зі збільшенням державних боргів, є те, що від реальної економіки відволікаються значні кошти, що спрямовуються на обслуговування і погашення цих боргів. Якщо загальний обсяг зовнішнього державного боргу вищий ніж загальноприйнятні межі, це призводить до зменшення темпів економічного зростання, зростання бюджетного дефіциту, підвищення рівня інфляції, офіційного валютного курсу і, як наслідок, до падіння фінансової безпеки, втрати фінансової незалежності. Надмірне збільшення боргів держави спонукає до реструктуризації, що викликає недовіру до неї з боку інших держав і міжнародних фінансових інститутів.

До заходів підвищення боргової безпеки належать такі дії: удосконалення законодавчого забезпечення формування внутрішньої та зовнішньої заборгованості; узгодженість зі стратегією економічного розвитку, прогнозом ВВП, платіжного балансу, резервів НБУ; поліпшення процесів формування, обліку, обслуговування та контролю державних запозичень; розробка системи індикаторів щодо стану сукупного державного боргу; визначення оптимального обсягу заборгованості, яка б задовольняла потреби держави та спонукала до підвищення соціально-економічного розвитку; переведення частини заборгованості у державні цінні папери; встановлення єдиних стандартів розкриття інформації про державний борг для звітування про обсяги всіх складових державного прямого та умовного боргів; проведення скоординованої політики співвідношення між зовнішніми і внутрішніми запозиченнями; розробка механізму контролю за дотриманням річного ліміту зовнішніх запозичень і граничного розміру зовнішнього державного боргу, включаючи міжнародні запозичення державними органами місцевого самоврядування; запровадження зваженої системи управління державним боргом, за допомогою якої приймалися б рішення залежно від ситуації, що склалася у фінансовій сфері.

На рівень фінансової безпеки держави впливає характер формування грошової маси як одного з найважливіших елементів фінансової системи.

Рівень фінансової безпеки держави залежить від взаємозв'язку та взаємозумовленості монетарної й фіскальної політик. При цьому можуть виникати ситуації, коли монетарна і фіскальна політики взаємопов'язані, або якщо між ними є чітке розмежування. У першому випадку фіскальна політика змушує центральний банк країни здійснювати пряме фінансування дефіциту державного бюджету, у другому — відбувається відокремлення центрального банку від фінансування бюджету.

Нестача безготівкової грошової маси зумовлює збільшення взаємних неплатежів, впливає на обсяги виробництва, рівень цін, зменшує фінансову безпеку. Низьке відношення грошової маси в обігу до обсягу виробленого ВВП спричинює інфляційні очікування.

Інфляція залишається актуальною проблемою для всіх країн світу, а стимулювання інфляційних процесів — однією з цілей економічної політики урядів та монетарних органів влади.

Інфляція — це підвищення загального рівня цін в економіці, зумовлене зниженням купівельної спроможності грошей, унаслідок переповнення каналів обігу надлишковою кількістю паперових грошей, незабезпечених відповідним зростанням товарної маси.

Інфляція може бути прихованою, наприклад, виявлятися у формі бюджетної заборгованості громадянам із заробітної плати й інших соціальних виплат, неплатежів тощо.

Індикатором фінансової безпеки є *рівень інфляції*, який, визначається зростанням цін, що призводить до знецінення коштів населення і суб'єктів господарювання. В Україні рівень інфляції (індекс споживчих цін) розраховує Державний комітет статистики України.

Інфляція в діапазоні від 2 до 4% за рік вважається помірною (повзучою), вона сприятиме збільшенню обсягів виробництва і може стати стимулом до економічного зростання. Інфляція від 5 до 20% свідчить про відкриту інфляцію, коли темпи економічного зростання починають зменшуватися. Інфляція від 20 до 25 % називається галопуючою. У цей період спостерігається стрімке збільшення цін на товари, що втрачає контрольованість і

призводить до поглиблення загальної соціально-економічної кризи. Галопуюча інфляція переходить у гіперінфляцію — припиняється економічне зростання, відбувається спад виробництва і, як наслідок, держава втрачає фінансову незалежність.

Висока й особливо нестабільна інфляція призводить до: скорочення темпів зростання інвестицій у реальний сектор економіки; зниження кредитної активності, орієнтованої на тривалі терміни погашення кредитів; умов, коли не має змоги зменшувати рівень відсоткових ставок комерційних банків, у зв'язку з чим не лише підвищується вартість грошових (фінансових) ресурсів, а й виникають додаткові витрати бюджету на обслуговування боргу; зниження купівельної спроможності національної валюти; збільшення валютних ризиків; зменшення норм заощаджень серед населення і потенційних масштабів коштів, що могли б залучатися банками з метою здійснення їх кредитної діяльності; активізації процесів доларизації.

Рівень інфляційної безпеки визначається правильністю встановлення виду інфляції й обрання типу антиінфляційної політики.

Основними напрямками антиінфляційної політики мають бути: оздоровлення бюджетної та банківської систем; підтримка пріоритетних галузей народногосподарського комплексу; стимулювання науково-технічного прогресу й інвестицій; розвиток ринку цінних паперів і мобілізація вільних коштів юридичних та фізичних осіб.

Оцінюючи стан фінансової безпеки держави, слід враховувати групу показників соціального блоку. Зіставлення рівня та якості життя з граничними значеннями дасть змогу визначити загрози у певній сфері, розробити і вжити заходи щодо поліпшення ефективності соціальної політики держави.

Не менш важливим показником фінансової безпеки держави є стабільність і конвертованість валюти.

Валютна безпека держави — забезпеченість держави достатніми валютними коштами, підтримування стабільності внутрішньої та зовнішньої купівельної спроможності грошової одиниці, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, виконання міжнародних зобов'язань; стан курсоутворення, направлений на розвиток вітчизняного експорту та приплив іноземних інвестицій.

Валютна безпека держави багато в чому визначається валютною стратегією. Розрізняють п'ять основних варіантів валютної стратегії:

- 1) фінансування тимчасового платіжного дисбалансу шляхом змін у рівні резервування і грошових зобов'язань перед іншими країнами;
- 2) валютний контроль у поєднанні з фіксованим валютним курсом;
- 3) вільно плаваючий валютний курс;
- 4) постійно фіксований валютний курс, на підтримку якого має орієнтуватися вся внутрішня економіка;
- 5) регульоване плавання валют.

У процесі формування довгострокової валютної стратегії потрібно враховувати паритет купівельної спроможності, який є співвідношенням між двома валютами, що врівноважує їх купівельну спроможність щодо визначеної сукупності товарів і послуг.

На рівень валютної безпеки держави впливає режим курсоутворення, який має передбачати можливість його регулювання з урахуванням темпів внутрішньої інфляції та інтересів експортерів. Експортери — головне джерело іноземної валюти. Індикатором стану валютного ринку є платіжний баланс.

Платіжний баланс — співвідношення між сумою платежів, здійснених певною країною за кордоном, і сумою надходжень до цієї країни з-за кордону за певний період (рік, квартал, місяць). Платіжний баланс об'єднує торговельний баланс, баланс послуг і руху капіталів.

Забезпечення держави інвалютою, стабілізація національної валюти та підтримка платіжного балансу потребує певного регулювання і валютного контролю.

Валютне регулювання — регламентація державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій; це економічна потреба, зумовлена міжнародною економічною інтеграцією та співпрацею між країнами на світовому ринку. Валютне регулювання здійснює безпосередньо НБУ.

Валютний контроль — контроль за дотриманням валютного законодавства, за порушення якого передбачаються штрафи, санкції та позбавлення ліцензій.

Найпотужнішим елементом фінансового сектору України є банківська система, розвиток і функціонування якої має великий вплив на фінансову безпеку держави. Низка тенденцій у розвитку банківської системи свідчить про окремі проблеми у формуванні та динаміці власного капіталу окремих банків і системи загалом. Зміцнення банківської системи шляхом збільшення банківського капіталу є однією з основних передумов успішної інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС).

У банківській системі невирішені питання стосовно високої вартості кредитних ресурсів.

Вартість банківських кредитів — річні відсотки, що сплачує позичальник комерційному банку за користування кредитами. Рівень ставок залежить від облікової ставки центрального банку та міститься у бюлетенях НБУ.

Залишається проблематичним повернути довіру населення України як до окремих банків, так і банківської системи в цілому. Питання капіталізації банків потрібно вирішувати системно і комплексно. Від обсягів структури та дотримання нормативів банківського капіталу залежить стабільність роботи банківського сектору та фінансова безпека держави.

До основних заходів щодо поліпшення діяльності банківського сектору належать: удосконалення законодавчої бази; упровадження довгострокового рефінансування, що дає змогу збільшити обсяги надання довгострокових кредитів; збільшення обсягу власних коштів; удосконалення методів та інструментів економічного аналізу й прогнозування діяльності як окремого банку, так і банківського сектору загалом; моніторинг виконання програм розвитку банківської системи; підвищення кваліфікації фахівців; забезпечення захищеності інформації.

Інвестиційна безпека держави — рівень співвідношення між величиною інвестицій країни за кордон та отриманими інвестиціями, що задовольняє потреби внутрішньої економіки та підтримує позитивний платіжний баланс держави.

Головними індикаторами, що визначають інвестиційну безпеку, є: частка у загальному обсязі капіталовкладень. З метою ефективного функціонування економіки та відновлення основних фондів загальний обсяг інвестицій (внутрішні капітальні вкладення й іноземні інвестиції) має бути в межах 20—25 % від ВВП; частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій країни; співвідношення прямих і портфельних інвестицій; величина іноземних інвестицій на душу населення; ступінь покриття потреби держави в інвестиційних ресурсах грошовою масою; частка бюджетних коштів у вартості інвестиційного проекту. У країнах із розвинутою ринковою економікою ця частка становить 35-40 %; оцінювання ризиків інвестиційних проектів¹. Фінансова безпека держави залежить від *інвестиційного клімату*, тобто сукупності політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних і закордонних інвесторів.

Держава має сприяти формуванню привабливого інвестиційного капіталу і можливість його повернення з відповідним прибутком. На сьогодні інвестиційний клімат перебуває в негативному становищі. Це пов'язано з політичною нестабільністю, недосконалістю законодавчої влади.

Формувати систему інвестиційної безпеки в Україні варто з урахуванням дотримання антиінфляційної політики, досягнення скорочення бюджетного дефіциту.

Основними загрозами інвестиційній безпеці держави є: брак інвестиційної стратегії; високі інвестиційні ризики; політична нестабільність; недосконала законодавчо-нормативна база; зменшення частки прибутку в джерелах фінансування інвестицій; обмеженість

доступних фінансових коштів; загострення платіжної та бюджетної криз; відсутність ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції; брак кваліфікованої підготовки фахівців; відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій.

Важливим джерелом капітальних вкладень має бути цілеспрямоване інвестиційне використання коштів від приватизації державного майна. Розрізняють такі головні напрями активізації інвестиційного процесу шляхом приватизації: удосконалення законодавства про власність і земельного законодавства з метою регулювання прав власності та повноважень землекористування, а також прав власності на інші об'єкти іпотеки; прискорення приватизації малих, середніх та великих підприємств і об'єктів незавершеного будівництва; активізація інвестиційної діяльності населення та фінансових посередників; удосконалення ринку нерухомості; постприватизаційна підтримка роздержавлених підприємств.

До основних напрямів зміцнення фінансової безпеки України можна віднести:

1. Зовнішньо економічна політика – профіцит платіжного бюджету по торгівельним операціям; зменшення відкритості економіки країни шляхом зростання внутрішнього ринку; скорочення загального зовнішнього боргу.

2. Валютна політика – стабілізацію валютного курсу до гривні; зменшення «доларизації» економіки країни.

3. Грошово-кредитна та банківська політика – підвищення монетизації економіки; застосування цільового підходу до емісії грошової маси; відновлення ліквідності банківського сектору економіки та запобігання банкрутства системних банків; зменшення долі іноземних банківських установ в загальному обсязі капіталу банківської системи країни.

4. Податкова політика – зменшення податкового тиску на вітчизняних виробників товарів та послуг; стимулювання попиту шляхом зменшення податкового навантаження на споживання; раціоналізація структури податкової системи; обмежений податковий протекціонізм; податкове стимулювання ефективної зайнятості населення.

5. Державна боргова політика – зменшення загального державного боргу; скорочення зовнішнього боргу; скорочення внутрішнього боргу

Тестові питання до змістового модуля 3

1. Суб'єктами управління місцевими фінансами є...
2. Місцеві бюджети включають...
3. Бюджети місцевого самоврядування включають...
4. До видатків місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на...
5. До суб'єктів системи місцевих фінансів належать...
6. Сутність бюджетного федералізму полягає у...
7. Основні групи моделей бюджетного федералізму...
8. Основними елементами системи місцевих фінансів є...
9. Доходи, що передаються місцевій владі центральною владою або органами влади вищого територіального рівня, поділяються на...
10. Остаточне рішення про надання державних гарантій затверджується...
11. Суверенний кредитний рейтинг – це...
12. Згідно з прийнятими правилами державні гарантії можуть бути одержані...
13. Система супроводження кредитів передбачає здійснення контролю...
14. Контроль за системою супроводу кредитів здійснюють...
15. Поняття «фонд» – це...
16. Джерелами формування доходів бюджетів позабюджетних фондів можуть бути...
17. Позабюджетні фонди за рівнем управління діляться на...

18. Метод формування позабюджетних фондів, який передбачає добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб адресного призначення, має назву...
19. Основним завданням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є...
20. Розміри внесків та зборів на обов'язкове державне соціальне страхування встановлюються...
21. Серед видів державного соціального страхування в Україні фактично ще не запроваджене як загальнообов'язкове на державному рівні...
22. Основне джерело формування доходів Пенсійного фонду України...
23. Підприємство повинне виплатити допомогу у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за який період...
24. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю виплачується застрахованим особам залежно від...
25. Страхуванню на випадок безробіття не підлягають...
26. Розмір Єдиного соціального внеску дорівнює...
27. Фінансова безпека – це:
28. Концепція фінансової безпеки – це:
29. Що не належить до пріоритетів національних інтересів:
30. Фінансове правопорушення – це:
31. Мета фінансової безпеки передбачає:
32. Відповідно до міжнародних стандартів і загальноприйнятих наукою показників оптимальний розмір боргів держави не повинен перевищувати:
33. Одним з найбільш важливих показників фінансової безпеки держави є:
34. Інфляція – це:
35. Кредитна експансія – це:
36. Джерелом податків у найбільш розвинених країнах виступає:
37. Переважно витратним буде характер бюджетно-податкової політики у разі, коли уряд віддає перевагу:
38. Відносна межа ефективності бюджетно-податкової політики, що пов'язана з її функцією економічного регулювання, є:
39. Відносна межа ефективності бюджетно-податкової політики, що пов'язана з її функцією вирівнювання доходів, є:
40. Індикаторами боргової безпеки є:
41. Як називається процес погашення основного обсягу заборгованості й відсотків за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик:
42. Хто розраховує індекс споживчих цін:
43. Рівень фінансової безпеки характеризують:
44. Як називається підвищення загального рівня цін в економіці, спричинене зниженням купівельної спроможності грошей, унаслідок переповнення каналів обігу надлишковою кількістю паперових грошей, незабезпечених відповідним збільшенням товарної маси:
45. Порогові значення індикаторів фінансової безпеки визначаються:
46. В якому документі, міститься достовірна інформація щодо дефіциту державного бюджету:
47. Критерієм безпечності внутрішніх та зовнішніх державних боргів є:
48. Граничний рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет не має перевищувати:
49. Скільки відсотків становить ставка податку на прибуток:
50. Що сприятиме забезпеченню податкової безпеки України:
51. Внутрішнє позичання здійснюється в Україні через:
52. Безпечним вважається зовнішній державний борг, що не перевищує:
53. Помірною вважається інфляція в діапазоні:

54. Кому належить право встановлювати в Україні валютний коридор або режим плаваючого курсу:
55. У чому полягає сутність валютного регулювання:
56. Співвідношення між сумою платежів, здійснених певною країною за кордоном, і сумою надходжень до цієї країни з-за кордону за певний період (рік, квартал, місяць) — це:

Змістовий модуль 4. Основи фінансів державних, недержавних підприємств та населення. Страховий та фінансовий ринки. Міжнародні фінанси та фінанси економічно розвинених країн
СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №15

Тема: Фінанси державних підприємств в умовах ринкової економіки

Мета роботи – дослідити суть та джерела фінансування державних підприємств, охарактеризувати значення державних фінансів для розвитку суспільства і економіки.

Рекомендована література: основна 4, додаткова 5, 13,14.

Питання для опрацювання:

1. Теоретична суть державних підприємств в умовах ринку.
2. Джерела фінансування державних підприємств.
3. Підприємства соціальної сфери.
4. Значення державних фінансів для розвитку економіки і суспільства.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Основну роль у фінансовій діяльності держави, особливо у сфері фіскальної політики і формування дохідної частини бюджетної системи, відіграє приватний сектор шляхом перерозподілу частки отриманих доходів у вигляді податків та обов'язкових цільових платежів. Однак значення фінансів державних підприємств є великим. Є навіть поняття "державне підприємництво".

Одним із завдань фінансів державних підприємств є підтримання господарства країни шляхом збереження та розвитку низки важливих галузей національного виробництва, необхідних для забезпечення процесу суспільного відтворення, галузей, які в умовах сучасного розвитку економіки через свою специфіку мають низьку рентабельність і є не вигідними для підприємництва, а також галузей, які внаслідок своєї орієнтації та історичного розвитку є державними монополіями (наприклад, виробництво алкогольних напоїв, тютюнових виробів).

Державне підприємництво виконує багато важливих функцій у ринковій економіці. Виступаючи альтернативою приватному, воно здійснює такі призначення, які або не можуть бути забезпечені приватною ініціативою, або задовольняються нею на умовах вищих суспільних витрат.

Найчастіше серед цілей державного підприємництва називають забезпечення населення суспільними товарами (благами). На відміну від індивідуальних товарів,

виробництво яких у своїй основі є прерогативою приватного бізнесу, суспільні товари знаходяться у сфері громадських інтересів. Ці товари характеризуються двома ознаками:

- 1) *неконкурентність*, що означає загальнодоступність блага, можливість його безоплатного споживання;
- 2) *невийнятковість*, означає, що ніхто не може бути дискримінований під час його споживання.

Одна із функцій державного підприємництва полягає у тому, що воно виступає ініціатором (провайдером) щодо приватного сектору. Воно започатковує процеси, спрямовані на реконструкцію та розвиток економічного потенціалу суспільства, зростання сукупного капіталу. Саме державні виробничі об'єкти можна трактувати і як своєрідну матеріальну базу, і як інструмент для здійснення урядової економічної політики. Ще однією із функцій державного підприємництва є реалізація соціальних цілей. На сучасну державу покладається обов'язок вирішення соціальних проблем, розвиток соціальної інфраструктури. Досягнення соціальної рівноваги у суспільстві є важливим чинником державного підприємництва.

Аналіз результатів ринкових перетворень в Україні показує, що ефективному використанню державної власності через інститути державного підприємництва перешкоджають багато *проблем*:

- відсутні науково обґрунтовані критерії оптимізації обсягу і структури державного сектору економіки;
- потреба в удосконаленні механізму державного регулювання і контролю на підприємствах з державною формою власності;
- відсутня стратегія розвитку підприємств державного сектору економіки;
- низький професійний рівень менеджменту підприємницької діяльності.

Чинниками, що сприяють поширенню державного підприємництва, є: дезорганізація, нестійкість або порушення функціонування ризиків, слабкість національного приватного капіталу, воєнно-стратегічні і політичні мотиви.

Підприємства державної форми власності мають свою *специфіку функціонування*, а саме:

- державні підприємства створюються і діють у тих сферах, де приватні підприємства є неефективними;
- у державній власності залишаються ті підприємства, які потребують державної підтримки;
- у державній власності знаходяться підприємства, які є стратегічними і забезпечують цілісність і безпеку держави;
- державними є ті підприємства, які відносяться до некомерційного господарювання, тобто надають суспільні та квазісуспільні товари та послуги;
- на державні підприємства покладені функції, які не спроможні здійснити підприємства інших форм власності, – стратегічна, оздоровча та природоохоронна.

Фінансова діяльність державних підприємств стикається з багатьма проблемами, як і фінансова діяльність всього реального сектору економіки. Зокрема нераціональною залишається структура підприємств державної форми власності, що є наслідком помилок, допущених під час здійснення приватизації економіки. Значною мірою гальмують розвиток підприємств і фінансові проблеми, такі як забезпеченість власним оборотним капіталом, обґрунтованість фінансового планування, неефективність фінансового контролю тощо.

Основою для виявлення недоліків і проблем державних підприємств є постійне проведення фінансового аналізу. Вимогам забезпечення фінансового аналізу має відповідати інформаційна база – фінансова звітність державних підприємств. Для кардинального поліпшення ситуації необхідно розробити політику збалансованого розвитку як щодо підприємств, котрі діють у ринкових умовах як підприємницькі структури, так і виробництв, які реалізують суспільні інтереси.

В умовах реформування державного сектора економіки України з метою адаптації його до ринкових вимог, підвищення ефективності функціонування промислових підприємств залежить від збільшення значення комерційної діяльності і може бути досягнуто через впровадження механізму комерціалізації. В сучасних умовах комерціалізація – це система заходів з реструктуризації комерційної діяльності, спрямованих на реформування господарської діяльності державних підприємств та досягнення ними стратегічних цілей розвитку шляхом здійснення необхідних структурних перетворень, адаптованих до зміни факторів зовнішнього середовища функціонування з метою отримання максимального прибутку, переважно швидкої обвальної приватизації, особливо якщо вдається ефективно впровадити діючий кредитний механізм переливу ресурсів.

Однак, комерціалізацію підприємств державного сектора не слід розглядати як разовий процес здійснення найбільш суттєвих реформаторських дій по оздоровленню підприємств. Вона повинна стати постійною функцією, за допомогою якої державні підприємства забезпечують собі своєчасну адаптацію до кон'юнктури і вимог ринку, залишаються конкурентоспроможними і прибутковими, а також виконувати місію наповнення державного бюджету.

Негативним фактором, що впливає на фінансову діяльність державних підприємств є відсутність належного державного фінансового контролю за використанням державної власності. Є повністю державні й казенні підприємства, а також підприємства, у статутному фонді яких є частка держави. Однак, з боку їхнього власника – держави керівництво і контроль за діяльністю таких підприємств, утворенням прибутку та його використанням фактично не здійснюється. Величезні фінансові потоки і кошти зовсім не контролюються. До 2002 року фінансові плани цих підприємств навіть не вимагались, і не затверджувались Міністерством фінансів.

Державні підприємства не підлягають і аудиту Рахункової палати, за винятком бюджетних коштів, ними отриманих. Фінансовий аудит, наприклад, державних акціонерних компаній здійснює не КРУ, а приватні аудиторські фірми. Але звіти про цей аудит, як і фінансові звіти державних підприємств, що пройшли аудит, не подаються ні Міністерству фінансів, ні уряду, ні Верховній Раді України. Така ситуація призводить до негативних наслідків. Сьогодні в Україні урядовий контроль за державним майном формально урядом начебто здійснюється, водночас зовнішнього, незалежного від уряду контролю та державного аудиту використання цього майна взагалі немає. Основи державного фінансового контролю в напрямі контролю власності могли б бути аналогічними основам державного контролю у сфері фінансів.

Для рівномірного соціально-економічного розвитку держави потрібно розвивати економічний потенціал усіх регіонів. Основною метою економічного розвитку держави є власне підвищення добробуту і якості життя мешканців усіх регіонів, яке є можливим внаслідок як розвитку окремих галузей, його підприємств, так і рівномірного територіального розвитку, значного рівня зайнятості населення, шляхом покращення економічного розвитку вітчизняних підприємств.

Подальші процеси приватизації державних підприємств, які відбуваються в Україні, негативно впливають на розвиток державного підприємництва, на їх регулювання та контроль з боку держави. В Україні необхідно вдосконалити закони та правила, які б чітко визначали відповідальність органів державної влади щодо приватизації підприємства, які б поповнювали Державний бюджет та сприяли розвитку ринкової економіки країни загалом.

Важливу роль для державних підприємств відіграють процеси їх реструктуризації. Реструктуризація підприємства є елементом його соціально-економічного розвитку і націлена на ефективне функціонування підприємства в умовах ринкової економіки. Як внутрішня, так і зовнішня реструктуризації включають заходи з реорганізації підприємства, які можуть змінювати власників статутного капіталу та їх правовий статус. Реструктуризація підприємства формує механізми стимулювання персоналу на підвищення фінансово-господарської діяльності, на конкурентоспроможність підприємства на ринку, на підвищення економічного потенціалу та забезпечення підняття соціальних стандартів працюючих і покращення їх добробуту.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №16

Тема: Фінанси суб'єктів господарювання

Мета роботи – дослідити сутність фінансів суб'єктів господарювання, виділити принципи організації фінансової діяльності підприємств, виявити особливості функціонування фінансів суб'єктів господарювання різних форм власності, закріпити теоретичний матеріал, виконуючи практичні завдання.

Рекомендована література: основна 4, додаткова 8, 10, 15.

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:
 - сутність фінансів суб'єктів господарювання і характеристика грошових потоків, що визначають їх зміст;
 - принципи організації фінансової діяльності підприємств;
 - фінансові ресурси підприємства.
 - класифікація доходів і видатків підприємства.
 - особливості організації і функціонування фінансів господарських суб'єктів різних форм власності та видів діяльності.
 - управління процесами формування і використання фінансових ресурсів господарських суб'єктів
2. Виконати завдання 1-7.
3. Результати роботи сформулювати у звіті.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Фінанси підприємств як складова фінансової системи посідають визначне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сферах виробництва де створюється валовий внутрішній продукт і національний дохід — основні джерела фінансових ресурсів.

На макроекономічному рівні фінанси підприємств забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет і позабюджетні фонди. Саме тому від стану фінансів підприємств залежить можливість задоволення суспільних потреб та фінансова стійкість країни.

Об'єктом фінансів підприємства є економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням і використанням грошових фондів.

Суб'єктами таких відносин можуть бути підприємства й організації, банківські установи та страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські організації й інші суб'єкти господарювання, котрі є юридичними особами.

Матеріальною основою фінансово-економічних відносин вважаються гроші. Вони створюють умови для появи фінансів як самостійної сфери грошових відносин.

Узагальнюючи, дамо таке визначення *фінансів підприємств* — це економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням розподілом і використанням доходів та грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення.

Фінансові відносини підприємств залежно від економічної сутності групуються за такими основними напрямками :

1) відносини з іншими підприємствами й організаціями — найбільша за обсягом грошових платежів група. Це відносини між підприємствами, пов'язані з виконанням договірних зобов'язань (із постачальниками, покупцями, будівельниками, транспортниками та іншими підприємствами як всередині країни, так і за її межами). Фінансові відносини між підприємствами виникають у такому зв'язку: реалізація виробленої продукції; купівля-продаж товарно-матеріальних цінностей для господарської діяльності; сплата й отримання штрафів, пені й інших платежів; перерахування коштів у цільові фонди інших підприємств; розподіл прибутку від спільної діяльності. Ця група відіграє первинну роль, оскільки у сфері матеріального виробництва створюється національний дохід, підприємства одержують виручку від реалізації продукції та прибуток;

2) фінансові відносини всередині підприємства — відносини між окремими структурами, підрозділами підприємства (філіалами, цехами, відділами), а також відносини адміністрації з робітниками підприємства. Такі відносини виникають у зв'язку з формуванням статутного фонду, формуванням і розподілом прибутку, фондів спеціального призначення; оплатою праці робітників та службовців, виплатою премій і матеріальної допомоги;

3) фінансові відносини підприємств із вищими організаціями, всередині фінансово-промислових груп — виникають в умовах концентрації та монополізації виробництва. Вони пов'язані з формуванням і використанням централізованих грошових фондів з метою фінансування інвестицій, наукових і маркетингових досліджень, поповнення основних та оборотних коштів, фінансування імпорتنих операцій;

4) відносини з фінансово-кредитною системою. До них належать відносини з бюджетною системою (державним та місцевими бюджетами), позабюджетними фондами, кредитно-банківськими установами, страховими організаціями, фондовим ринком, різними фондами й інші відносини.

Фінансові відносини між підприємствами і державою пов'язані з формуванням та використанням бюджетних і позабюджетних фондів. Ці відносини виникають у процесі сплати податків й інших обов'язкових внесків і платежів у бюджетну систему та позабюджетні фонди, під час отримання в бюджет грошових коштів у вигляді асигнувань, дотацій, субсидій тощо.

Об'єктами фінансових відносин між підприємствами і кредитно-банківською системою є організація безготівкових розрахунків, одержання та повернення позик, сплата відсотків за отримані кредити, внесення коштів на депозитні рахунки банків та одержання за них відсотків. Банки також надають підприємствам різні фінансові послуги: лізингові, факторингові, трастові (довірчі), консультативні та ін. До складу цієї групи відносин входять також різні фінансові відносини підприємств з іншими інститутами ринкової економіки: із

страховими організаціями (у зв'язку із страховими платежами та відшкодуваннями за різними видами страхування), фондовим ринком (випуск цінних паперів, їх розміщення, купівля-продаж на фондових біржах цінних паперів інших підприємств), інвестиційними фондами (залучення довготермінових кредитів з метою розширення виробництва) та ін.

Суб'єкти господарювання й інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють діяльність у межах встановленого правового порядку. Відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими правовими актами.

Найповніше сутність фінансів виявляється в їх функціях. У процесі відтворення фінанси підприємств виражають свою сутність за допомогою таких функцій:

- формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності;
- розподіл і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками та суб'єктами господарювання;
- контроль за формуванням і використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення.

Формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається шляхом створення статутного капіталу, а також під час розподілу грошових надходжень унаслідок повернення авансованих коштів в основні та оборотні засоби, використання доходів на формування резервного фонду тощо. У зв'язку з цим поняття "формування" та "розподіл" доцільно розглядати як єдиний процес у суспільному виробництві. Утворення грошових фондів завжди передбачає розподіл доходів.

За допомогою *розподільної функції* відбувається формування статутного капіталу, розподіл ВВП у вартісному вираженні, визначення основних вартісних пропорцій у процесі розподілу доходів і фінансових ресурсів, забезпечується оптимальне співвідношення інтересів окремих товаровиробників, підприємств, організацій і держави у цілому. Отже, за допомогою розподільної функції фінансів здійснюється формування фінансових ресурсів підприємства, їх розподіл і використання для забезпечення усіх видів діяльності підприємства (операційної, інвестиційної та фінансової).

Контрольна функція виявляється у контролі за формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємства у процесі відтворення. Об'єктивною основою контрольної функції є вартісний облік витрат на виробництво і реалізацію продукції (виконання робіт, надання послуг), формування доходів і фондів грошових коштів підприємства та їх використання. Контрольна функція реалізується за допомогою фінансових показників діяльності підприємств, їх оцінювання і розробки необхідних заходів щодо підвищення ефективності розподільних відносин.

Функціонування фінансів підприємств здійснюється за допомогою цілеспрямованої їх організації. **Організація фінансів підприємств** — форми, методи, способи формування та використання ресурсів, контроль за їх оборотом з метою досягнення економічних цілей згідно з чинними законодавчими актами. В основу організації фінансів підприємств покладено комерційний розрахунок — порівняння у вартісній формі витрат і результатів фінансово-господарської діяльності, що ґрунтується на таких основних принципах, як саморегулювання, самоокупність і самофінансування.

Визначний вплив на організацію фінансів підприємств мають: організаційно-правова форма господарювання; галузеві техніко-економічні особливості; форма об'єднання підприємств, якщо підприємство входить до складу будь-якого об'єднання.

В Україні можуть діяти різні види підприємств, котрі відрізняються метою і характером діяльності, чисельністю власників капіталу, їхніми правами і відповідальністю.

Залежно від форм власності підприємства можуть бути приватними, комунальними, колективними, державними, а також змішаними.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створює один засновник. Унітарними є підприємства державні, комунальні, релігійні та підприємства, утворені на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство формують, як правило, два або більше засновники за їх спільним рішенням. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, створені у формі господарського товариства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, утворені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. Господарські товариства формуються і діють на підставі установчих документів (установчого договору і статуту).

Господарські товариства залежно від характеру інтеграції (осіб або капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) поділяються на: повні, з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, командитні й акціонерні.

Повне товариство (товариство з повною відповідальністю) — це товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язання підприємства всім своїм майном.

Товариство з обмеженою відповідальністю — товариство, що має статутний фонд, поділений на частинки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах їх вкладів.

Товариством із додатковою відповідальністю вважається господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки, згідно з установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність за зобов'язаннями у розмірі своїх вкладів, а якщо їх недостатньо, то додаткову солідарну відповідальність у розмірі, кратному до вкладу кожного учасника.

Командитним визнається товариство, що включає разом із одним або більшістю учасників, які несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, також одного або більше учасників, відповідальність котрих обмежується вкладом у майні товариства.

Акціонерне товариство має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерні товариства можуть бути публічними і приватними. Акції *публічного товариства* поширюються шляхом відкритої підписки та купівлі — продажу на біржах. Акції *приватного акціонерного товариства* розподіляються між засновниками і не можуть поширюватися шляхом підписки, купуватися і продаватися на біржі.

По-різному складаються фінансові відносини на підприємствах щодо питання розподілу прибутку.

Прибуток корпоративних комерційних організацій, який залишається після розподілу в загальноустановленому порядку, розподіляється між учасниками на принципах корпоративності. Прибуток унітарних підприємств після сплати податку на прибуток та інших обов'язкових платежів повністю залишається у розпорядженні підприємств і використовується з метою виробничого і соціального розвитку.

Галузева специфіка діяльності також має значний вплив на організацію фінансів підприємств.

Галузеві техніко-економічні особливості впливають на склад і структуру виробничих фондів, тривалість виробничого циклу, особливості кругообігу коштів, джерела фінансування простого і розширеного відтворення, склад і структуру фінансових ресурсів як

у грошовій, так і в натуральній формах. Потреба концентрації фінансових ресурсів до певних періодів зумовлює, в свою чергу, необхідність залучення позикових коштів.

Специфікою торгівлі є поєднання операцій виробничого характеру (сортування, фасування, пакування тощо) з операціями реалізації товарів.

Торговельне підприємство здійснює витрати лише для доведення закуплених товарів до споживача.

Є особливості у складі та структурі обігових коштів: значна їх частина вкладена у товарні запаси. Галузеві особливості структури основних фондів полягають у поєднанні власних і орендованих фондів. Ці особливості враховуються під час формування фінансових ресурсів підприємств торгівлі та їх використання.

Незалежно від сфери функціонування суб'єкта господарювання його фінансово-господарська діяльність пов'язана з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Сутність фінансових ресурсів тісно пов'язана з економічною категорією "фінанси". Однак, незважаючи на тривалу історію існування фінансів як економічної категорії, проблема визначення сутності фінансових ресурсів на рівні підприємств в економічній науці залишається дискусійною.

Узагальнюючи дослідження науковців щодо сутності фінансових ресурсів підприємств, слід зазначити, що більшість погоджується з думкою, що фінансові ресурси на рівні суб'єктів господарювання матеріальне втілення фінансових відносин. Можна стверджувати, що фінанси як сукупність економічних відносин відображаються у фінансових ресурсах.

Отже, **фінансові ресурси** — це грошові кошти, що перебувають у розпорядженні підприємства та беруть участь у процесі відтворення. До фінансових ресурсів належать грошові фонди та частина грошових коштів, яку підприємство використовує у нефондовій формі.

Залежно від власності фінансові ресурси можуть бути власними та позиковими.

Власні фінансові ресурси — ресурси, що належать підприємству і утворюються внаслідок його фінансово-господарської діяльності. До них належать: статутний фонд, амортизаційний фонд, валовий дохід і прибуток.

Позикові фінансові ресурси — ресурси, що знаходяться тимчасово в розпорядженні підприємства і можуть використовуватися з метою досягнення статутних цілей. До їх складу входять отримані кредити та кошти, мобілізовані на фінансовому ринку.

Грошові фонди — це частина грошових коштів, які мають цільове спрямування.

Важливим аспектом фінансової діяльності підприємств є формування та використання різних грошових фондів, за допомогою яких здійснюється процес розширеного відтворення, фінансування науково-технічних розробок, освоєння та впровадження нової техніки й технологій, економічне стимулювання тощо. До грошових фондів належать: статутний капітал (фонд), резервний фонд, фонд розвитку виробництва, фонд оплати праці, амортизаційний фонд, фонд для виплати дивідендів, валютний фонд та інші фонди, передбачені статутом підприємства.

Формування грошових фондів підприємств починається з моменту його організації. Підприємство відповідно до чинного законодавства утворює статутний капітал.

Статутний капітал — основне початкове джерело власних коштів підприємства; сукупність коштів засновників, необхідна для функціонування підприємства і яка вкладена в активи, а також майнові права, що мають грошову оцінку.

Порядок і джерела формування статутних фондів залежать від типу підприємства і форми власності. Розміри статутного фонду характеризують розмір коштів, інвестованих у фінансово-господарську діяльність.

На основі статутного капіталу формуються основний і оборотний капітали, що перебувають у процесі безперервного руху, приймаючи різні форми залежно від стадії

кругообігу. Поділ капіталу на основний і оборотний пов'язаний з характером його кругообігу і формою участі у створенні готової продукції.

Резервний фонд утворюється на підприємстві шляхом відрахувань від прибутку, використовується з метою покриття збитків, подолання тимчасових фінансових труднощів (не менше 25 % статутного фонду і не менше 5% від розміру прибутку).

Амортизаційний фонд формується в процесі використання основних засобів і нематеріальних активів за рахунок амортизаційних відрахувань, застосовується для їх відтворення. *Фонд розвитку* концентрує кошти, які використовуються з метою розвитку виробництва. *Фонд оплати праці* створюється на підприємстві для грошових виплат працівникам за виконану роботу згідно з трудовим договором. *Фонд виплати дивідендів* утворюється в акціонерних підприємствах один раз на рік для виплати акціонерам дивідендів з акцій.

Кошти підприємства використовуються не тільки у фондовій формі. Наприклад, застосування підприємством коштів з метою виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом і позабюджетними фондами, банками, страховими організаціями здійснюється у нефондовій формі. У такій формі підприємства також одержують дотації та субсидії, спонсорські внески, банківські кредити.

Підприємство використовує різні джерела формування фінансових ресурсів. Фінансові ресурси підприємства формуються: під час його заснування (внески засновників у статутний фонд); унаслідок фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, резервний фонд); у результаті операцій на фінансовому ринку (додатковий і позиковий капітали); у порядку перерозподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, страхові відшкодування, інші види ресурсів), внески фізичних і юридичних осіб.

Фінансові ресурси, їх ефективне використання визначають фінансове благополуччя підприємства, його платоспроможність, ліквідність і фінансову стійкість.

Прибуток є однією з основних категорій товарного виробництва, що характеризує відносини, які виникають у процесі суспільного виробництва. Поява прибутку безпосередньо пов'язана з появою категорії "витрати виробництва". *Прибуток* — це та частина додаткової вартості продукту, яка залишається після покриття витрат виробництва. Відокремлення частини вартості продукції у вигляді витрат у грошовому вираженні є собівартістю продукції. *Додатковий продукт* — вартість, створювана виробниками понад вартість необхідного продукту. *Додатковий продукт* властивий усім суспільно-економічним формаціям і є однією з важливих умов їх успішного розвитку. *Прибуток* — частина додаткової вартості, виробленої, реалізованої та готової до розподілу. Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість реалізується і набуває грошової форми.

На формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства, що відображається в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності; обчислення собівартості продукції (робіт, послуг); загальногосподарських витрат; визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій та іншої діяльності. Отже, прибуток — важливий показник, що характеризує фінансовий результат діяльності підприємства.

Зростання прибутку означає збільшення потенційних можливостей підприємства, підвищення ступеня його ділової активності. За прибутком визначається доля доходів власників підприємств, розміри дивідендів акціонерів та інших доходів. Прибуток визначає також рентабельність капіталу, впливає на вартість усього підприємства загалом.

Різне значення прибутку посилюється з переходом держави до ринкових умов господарювання. Підприємства недержавної форми власності, отримавши фінансову самостійність і незалежність, мають право самостійно визначати напрями використання прибутку після сплати обов'язкових платежів та відрахувань. Прибуток є джерелом забезпечення як внутрішньогосподарських потреб підприємств, так і джерелом формування

бюджетних ресурсів держави. Тому успішна, прибуткова діяльність підприємств основа економічного розвитку держави.

Збитком вважається перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких здійснювалися витрати.

Валовий (загальний) прибуток (збиток) розраховується як різниця між чистим доходом від реалізації продукції та собівартістю реалізованої продукції.

Прибуток (збиток) від операційної діяльності визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку) й іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Прибуток (збиток) до оподаткування розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат.

Чистий прибуток (збиток) підприємства - остаточний результат діяльності підприємства після сплати податку на прибуток.

Прибуток, що залишається після податків і платежів (тобто чистий прибуток), надходить у повне розпорядження підприємства. Основними напрямками використання прибутку вважаються виробничо-технічний розвиток підприємства, соціальний розвиток, матеріальне заохочення, включаючи виплату дивідендів в акціонерних товариствах та інші витрати. Чистий прибуток підприємства спрямовується на формування резервного фонду, виплату дивідендів, поповнення статутного фонду, й інші цілі.

Завдання 1. Із закінченням звітнього року фірма мала на поточному рахунку 39,5 тис. грн із них грошові кошти в касі становили 3,5 тис. грн. Вартість необоротних активів дорівнювала 405 тис. грн у тому числі нарахована – 22,37 тис. грн. Вартість виробничих запасів – 15 тис. грн, готової продукції – 26,5. Дебіторська заборгованість становила 26,0 тис. грн, кредиторська – 21,1 тис. грн. Заборгованість акціонерам з виплати дивідендів – 1,2 тис. грн. Внески власників фірми у статутний капітал – 381 тис. грн, короткотерміновий банківський кредит – 80 тис. грн, сума нерозподіленого прибутку – 9,83 тис. грн.

Складіть бухгалтерський баланс фірми на кінець звітнього року, визначте співвідношення між власним і позиковим капіталом.

Завдання 2. Визначте суму податку на прибуток, відрахованого до бюджету, якщо прибуток до оподаткування дорівнює 250 тис. грн, ставка податку на прибуток – 18%,.

Завдання 3. Чиста виручка від реалізації продукції становить 64 200 тис. грн, собівартість реалізованої продукції – 32 620, адміністративні витрати – 8840, витрати на збут – 6000, інші витрати – 1000 тис. грн. Податок на прибуток – 18 %. Обчисліть валовий прибуток підприємства від реалізації продукції, прибуток від операційної діяльності, чистий прибуток, рентабельність реалізованої продукції.

Завдання 4. За даними табл. 4.1, Обчисліть чистий оборотний капітал фірми.

Таблиця 4.1. Баланс фірми, тис грн

Актив		Пасив	
Позаоборотні активи	920	Статутний капітал	560
Товарно-матеріальні запаси	270	Нерозподілений прибуток	230
Дебіторська заборгованість	136	Довгостроковий кредит	286
Грошові засоби	25	Кредиторська заборгованість	154
		Заборгованість із зарплати	23
		Податки, що підлягають сплаті в бюджет	98
Баланс	1351	Баланс	1351

Завдання 5. Собівартість продукції дорівнює 80 % ціни її реалізації. Рахунки сплачуються в середньому через 45 днів після продажу. Щомісячні продажі становлять 220 тис. грн. Розрахуйте вкладення в рахунки дебіторів.

Завдання 6. У підприємства потреба в наявних коштах становить 70 тис. грн на місяць. Очікується, що наявні кошти оплачуватимуться рівномірно. Річна ставка дорівнює 18 %. Вартість кожної операції позики або зняття грошей з рахунку – 16 грн. Обчисліть: 1) оптимальну суму операцій; 2) середній розмір касового залишку.

Завдання 7. Банк надає підприємству кредит на умовах 4 грн на кожну 1 грн власних коштів, що у нього є. Власних грошей підприємство не має, але може залучити акціонерний капітал, почавши випуск акцій. Банк надає кредит за ставкою 12 %, а акціонери згодні вкладати гроші за умовою отримання 20 %. Розрахуйте вартість капіталу, якщо підприємству потрібно 250 000 грн.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №17

Тема: Фінанси домогосподарств

Мета роботи – дослідити сутність фінансів домогосподарств, визначити їх місце у фінансовій системі країни, опрацювати інформацію про склад та класифікацію доходів та видатків домогосподарств.

Рекомендована література: 5, 12-14,

Питання для опрацювання:

1. Сутність фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі країни.
2. Склад та класифікація доходів домогосподарств.
3. Класифікація видатків домогосподарств.
4. Значення заощаджень домогосподарств.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин потребує вивчення в межах теорії фінансів. З одного боку, домогосподарства впливають на стан державних фінансів сплачують податкові та неподаткові платежі до бюджетів різних рівнів; домогосподарства впливають на стан фінансів суб'єктів господарювання, купуючи їхні цінні папери; домогосподарства впливають на стан банківського та страхового ринків шляхом купівлі відповідних продуктів. З іншого боку, домогосподарства отримують з бюджету та державних цільових фондів грошові виплати, виплату дивідендів та відсотків від підприємств та страхові відшкодування.

Під доходом розуміється максимальна кількість засобів споживання, які домогосподарство чи індивід можуть витратити за умови, що капітальна вартість майбутніх надходжень залишиться на попередньому рівні.

Доходи класифікують на первинні, соціальні трансферти, пенсії, приватні трансферти, інші грошові доходи. Відтворення доходів населення є складовою частиною процесу

суспільного відтворення. Його стадіями є утворення, первинний розподіл і формування наявних та кінцевих доходів та їх використання на кінцеве споживання та нагромадження.

В Україні доходи домогосподарств розглядаються як основна складова сукупних ресурсів. Своєю чергою, сукупні ресурси домогосподарства складаються із загальних доходів, використаних заощаджень, приросту позик, кредитів, боргів, взятих домогосподарством, а також - повернених домогосподарству боргів. Вони поділяються на дві частини: загальні доходи та використані готівкові заощадження, сальдо боргів, позик і кредитів.

Грошові доходи домогосподарства складаються:

- з суми грошових та натуральних (в грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за винятком податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань). До оплати праці належить заробітна плата, премії, інші винагороди, виплати і допомоги, отримані за основним і додатковими місцями роботи як у грошовій, так і в натуральній формах оплати відповідно чинного законодавства;

- з доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, до яких належать особисті доходи від підприємницької, фермерської та самостійної господарської діяльності громадян (без урахування видатків, пов'язаних з цією діяльністю);

- з доходів від власності у вигляді процентів, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів;

- з надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих в порядку самозаготівель.

Доходи від особистого підсобного господарства мають дві складові:

- 1) грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві та отриманої домогосподарством в порядку самозаготівель;

- 2) вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. При розрахунку цього доходу виключаються матеріальні витрати на виробництво продукції (транспортні витрати, витрати на купівлю кормів, сільськогосподарської техніки та обладнання, насіння, добрива, засобів захисту рослин, ліків для худоби тощо). До цього показника також входить вартість отриманих з особистого підсобного господарства продуктів харчування, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, подарованих родичам та іншим особам, а також - вартість спожитих продуктів, отриманих у порядку самозаготівель. Оцінка спожитих натуральних надходжень здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів у звітному періоді; - з соціальних допомог, пенсій, стипендій, грошових допомог від родичів і інших осіб та інших грошових доходів.

Пенсії - всі види трудових і соціальних пенсій: за віком, за інвалідністю, через з втрату годувальника, соціальні, військовослужбовцям та інші.

Стипендії - всі види стипендій, які виплачуються учням професійно-технічних навчальних закладів, студентам, які навчаються з відривом від виробництва у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, у т. ч. стипендії, які виплачуються підприємствами та організаціями, стипендії та інші виплати аспірантам, ординаторам.

Допомоги - всі види одноразових та щомісячних допомог, отриманих населенням з державного та місцевого бюджетів, фондів соціального захисту, від профспілкових організацій, за рахунок коштів підприємств та з інших джерел. Із загального обсягу допомог розрізняють:

1) допомогу по безробіттю - допомогу, яку отримують непрацюючі громадяни працездатного віку, які мають статус безробітних (zareestrovani v derzhavniy sluzhbi zaynyatosti);

2) допомогу малозабезпеченим сім'ям - адресну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, запроваджену з метою надання матеріальної підтримки найменш соціально захищеним верствам населення;

3) допомога на дітей - одноразова допомога у зв'язку з народженням дитини, допомога по догляду за дитиною у віці до 3 років, допомога сім'ям, які виховують дітей у віці від 3 до 6 років, грошові виплати матерям (батькам), які доглядають трьох і більше дітей віком до 16 років тощо;

4) інші допомоги - допомога сім'ям осіб, які загинули при виконанні службових обов'язків, допомога на поховання, всі види допомог від місцевої влади, допомога по догляду за інвалідами, особами похилого віку тощо.

Допомога від родичів та інших осіб має дві складові:

1) допомогу грошима - гроші, отримані в подарунок від родичів, знайомих, інших осіб;

2) допомогу від родичів та інших осіб продовольчими товарами у вартісній оцінці, яка здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів у звітному періоді.

Аліменти - на утримання неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо. Також по цій статті враховуються допомога, які виплачується органами соціального забезпечення під час розшуку батьків, які ухиляються від сплати аліментів.

Натуральні надходження у вартісній оцінці містять:

Пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, на придбання скрапленого газу, твердого, рідкого палива - сума грошових нарахувань відповідно відсоткам пільг на оплату окремих житлово-комунальних послуг різним категоріям населення (інвалідам, учасникам Великої Вітчизняної війни, учасникам бойових дій, багатодітним сім'ям, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС тощо) та сума нарахованих субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого, рідкого (побутового) палива.

Використання заощаджень, позики та повернені домогосподарству борги - сума використаних в обстежуваному періоді готівкових заощаджень, зменшення вкладів у банківських установах тощо. Також враховуються позичені гроші та гроші, повернені домогосподарству.

Структура фінансів домогосподарств за напрямками розподілу коштів формується, виходячи з необхідності першочергового забезпечення розширеного відтворення робочої сили, тобто залежить від обсягу витрат на фізіологічні потреби населення, які є пріоритетними. Таким чином, що менший загальний фонд споживання країни, то більша питома вага витрат на життєзабезпечення населення і, відповідно, менші витрати на духовний розвиток людини та інвестиційна спроможність населення.

Витрати - це сума платежів домогосподарств за товари та послуги, отримані у звітному періоді, сума коштів, направлених ними на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки (крім прибуткового) та інші внески. Для всебічного аналізу використання ресурсів домогосподарств вивчаються грошові витрати, які відповідають наведеному вище визначенню, їх основна складова - споживчі витрати, а також обраховується зведений показник сукупних витрат.

Структура витрат домашніх господарств:

- придбання матеріальних благ для відтворення робочої сили у її фізичному вигляді;
- витрати на оплату послуг, що забезпечують фізичне відтворення робочої сили (відпочинок, платне медичне обслуговування);
- витрати на духовний розвиток і освіту для відтворення якості робочої сили (як доповнення до безкоштовного бюджетного фінансування);
- податки та збори;
- страхові внески;
- довгострокові вклади населення в цінні папери і банківські депозити;
- витрати на розвиток приватного підприємництва. Матеріальні цінності, які купує населення, називають матеріальними благами. Структуру витрат на матеріальні блага, що споживає населення, утворює співвідношення витрат на окремі види товарів (продукти харчування, одяг). У розвинених країнах сучасна структура споживання, яка визнана оптимальною, приблизно така: продукти харчування - 30%, інші матеріальні блага - 70%.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №18

Тема: Страхування та страховий ринок

Мета роботи – дослідити сутність страхування, охарактеризувати функції та класифікації страхування, виділити форми організації страхового фонду.

Рекомендована література: основна 6, додаткова 1, 13, 14.

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:
 - економічна природа і сутність страхування. Особливості фінансових відносин у сфері страхування;
 - функції страхування;
 - класифікація страхування;
 - форми організації страхового фонду;
 - поняття і організація страхового ринку.
2. Виконати завдання 1-17.
3. Результати роботи сформулювати у звіті.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: захист звіту про виконання практичної роботи.

У Законі України "Про страхування" від 4 жовтня **2001** р. № 2745-ІІІ зазначено, що **страхування** — це вид цивільно-правових відносин із захисту майнових інтересів громадян (фізичних) і юридичних осіб під час настання страхового випадку, визначеного договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страховиками страхових платежів (внесків, страхових премій).

Сутність і зміст страхової діяльності розглядають через її функції: ризикову (відшкодування), тобто матеріальну відповідальність страхових компаній (СК) за наслідки ризику; заощадження засобів (накопичувальну), застосовуване за окремими видами особистого страхування (життя, пенсій, ренти) з урахуванням інвестиційного доходу протягом терміну дії договору; попереджувальну (превентивну), тобто фінансування заходів

з метою зменшення наслідків страхових подій; контрольну (державний нагляд і внутрішній аудит); ціноутворення (тарифікація).

Принципи, на яких ґрунтується здійснення страхової діяльності, такі: вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком — виду страхування; страховий ризик - потенційна можливість збитку або втрати доходу при настанні визначених подій; страховий інтерес страхувальника і страховика як законна вимога відшкодувати майновий збиток, пов'язаний із правом власності, володіння, розпорядження і використання об'єкта страхування та права вимоги від страховика дотримання умов договору; максимальна сумлінність, тобто довіра між сторонами, надання повної інформації з предмета укладеного договору страхування як на етапі його укладання, так і на етапі виконання; страхове відшкодування на рівні збитку, тобто виплати не мають приносити страхувальнику прибуток, страхове відшкодування має лише відновити його майнове становище до того рівня, що був безпосередньо перед страховим випадком, який трапився; застереження, тобто включення до договору страхування особливих клаузул. Наприклад, *франшиза* — позначена в договорі незначна частина збитку, яка при настанні страхової події не відшкодовується страховиком; суброгація (зустрічний регресний позов) означає можливий позов до третьої (винної) особи в збитку з метою компенсації матеріальних витрат страховика в обов'язі виплаченого ним страхового відшкодування; диверсифікованість, тобто законодавча можливість розширення ділової активності страховиків за межами основної діяльності; контрибуція, або спільне покриття фактичного ризику страховиками пропорційно страховим сумах договорів за страхуванням одного об'єкта; перестраховання та співстраховання як особливі види страхових відносин, що дають змогу підвищити гарантію виконання страхових зобов'язань перед страхувальниками.

Відповідно до цих критеріїв (якісних ознак) класифікацію страхування розглядають за такими ознаками, як:

— *історичні*, що передбачає виділення етапів еволюції розвитку потреб у страхуванні та пропозиції страхових послуг згідно із законодавством із страхування:

а) 1991—1992 рр. — формування системи Укрдержстраху;

б) 1993—1996 рр. — початок функціонування національної системи страхування незалежної України в умовах різноманітних організаційних форм страхування (від прийняття Декрету Кабінету Міністрів України "Про страхування" у 1993 р.);

в) із 1996 р. донині — зміцнення фінансових основ діяльності страхових компаній (після затвердження Закону України "Про страхування");

— *економічні*:

а) залежно від спеціалізації страховика (страхування життя і ризикове страхування);

б) за об'єктами страхування (особисте та майнове страхування, страхування відповідальності);

в) за видом майна (автотранспортне, морське, авіаційне, космічне, кредитне, вогневі ризики та ін.);

г) за статусом страхувальника (захист інтересів громадян — фізичних осіб і суб'єктів підприємницької діяльності — юридичних осіб);

д) за статусом страховика (державне, взаємне, комерційне);

— *юридичні*:

а) за ліцензованими видами страхування;

б) за формами здійснення страхування (добровільне й обов'язкове).

Обов'язкова форма страхування відбувається за такими ознаками: установлення законом, згідно з яким страховик зобов'язаний застрахувати відповідні об'єкти, а страхувальники — вносити належні страхові платежі (перелік об'єктів, обсяг страхової відповідальності, норми страхового забезпечення, порядок установлення тарифних ставок; надане право їх диференціації на місцях: періодичність внесення страхових платежів); суцільне охоплення зазначених у Законі України "Про страхування" об'єктів після щорічної їх перереєстрації, нарахування страхових платежів і стягнення у встановлений термін;

автоматичність — поширення на об'єкти, зазначені у цьому законі; здійснення незалежно від внесення страхових платежів (стягнення внесків зі страхувальника здійснюється аж до судового порядку, а у разі або втрати, або ушкодження застрахованого майна, не оплачуваного страховими внесками, страхове відшкодування підлягає виплаті з утриманням заборгованості за страховими платежами, а на не внесені в термін страхові платежі нараховується пеня); безстроковість, тобто дія протягом усього періоду, доки страхувальник користується застрахованим майном; нормування страхового забезпечення з метою спрощення страхового оцінювання і порядку виплати страхового відшкодування.

Добровільне страхування відбувається на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови та порядок його здійснення визначаються правилами страхування конкретного страховика, що встановлюються ним самостійно відповідно до вимог законодавства; конкретні умови визначаються безпосередньо у процесі укладання договору страхування.

Відповідно до об'єктів страхування виділяють його галізі — особисте страхування, майнове та страхування відповідальності. **Особисте страхування** — це страхування майнових інтересів, пов'язаних із життям, здоров'ям, працездатністю і додатковими пенсіями страхувальника або застрахованої особи.

У межах особистого страхування здійснюються страхування життя та пенсій, страхування від нещасних випадків і медичне страхування.

Принциповими особливостями страхування життя і пенсій та відмінністю цієї галузі особистого страхування від інших видів ризикового страхування є:

- ощадний характер договору страхування, тобто передбачається повне повернення засобів страхувальнику з нарахованими відсотками ще до закінчення терміну дії договору;
- термін дії договору — довготерміновий;
- страхові премії сплачуються одноразово або періодично з таким розрахунком, щоб загальна сума цих внесків дорівнювала страховій сумі.

Страховими випадками страхування життя вважаються смерть, дожиття та додаткові випадки, пов'язані зі шкодою для здоров'я в період договору.

Страховими випадками під час страхування від нещасних випадків є смерть (загибель) застрахованої особи та одержання травми або порушення здоров'я. Цей вид страхування охоплює державних службовців, пасажирів і працівників транспорту та людей, котрі виконують небезпечні роботи.

Перелік послуг за зразком "стандарт" при медичному страхуванні передбачає медичне обслуговування, щоденне обслуговування та медичний контроль, медичну евакуацію, репатріацію тіла, виплати компенсацій спадкоємцям і надання додаткових послуг.

Об'єкти майнового страхування — будівлі, споруди, передатні пристрої, силові, робочі машини, транспортні засоби, устаткування, об'єкти незавершеного будівництва, інвентар, готова продукція, сировина, матеріали тощо.

Підприємство має право здійснити вибіркове страхування (за повною вартістю частини майна). Окремо від власного майна страхують основні фонди, передані в оренду. Не страхують готівкові гроші, цінні папери, рукописи, креслення, бухгалтерські й інші документи, дорогоцінні метали, технічні носії інформації; майно, що є в застрахованому приміщенні, яке не належить страхувальнику; майно в аварійному стані або таке, що перебуває в зоні стихійного лиха.

У процесі здійснення майнового страхування не підлягають відшкодуванню збитки, що виникають у результаті процесів, яких не можна уникнути; якщо не вжито відповідних заходів для порятунку майна; у разі крадіжки майна (якщо цей факт не підтверджений відповідними правоохоронними органами).

Страхування відповідальності — це галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є відповідальність перед третіми фізичними й юридичними особами, котрі можуть зазнати збитків унаслідок яких-небудь дій або бездіяльності страхувальника. Потреба

упровадження такого страхування зумовлена інтересами з боку суспільства, страхової компанії, інтересами страхувальника та потерпілих (третіх осіб).

Особливості страхування відповідальності полягають у тому, що: третьою стороною є будь-які не визначені попередньо особи; попередньо не встановлюються страхові суми. У цій галузі страхування розрізняють відповідальність власників транспортних засобів, професійну відповідальність, адміністративну відповідальність.

Страховими випадками під час страхування відповідальності є неухважність, недбалість, некваліфіковане виконання обов'язків; навмисні дії, що встановлюється тільки судом.

Страховий ринок — це особливе соціально-економічне середовище, частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист (страхова послуга) і формуються попит та пропозиція на неї, а також інфраструктура й конкуренція.

Об'єктивна необхідність виникнення і розвитку страхового ринку зумовлена суспільними потребами у страхових послугах і наявністю страховиків, здатних їх забезпечити.

Головна функція страхового ринку полягає в акумуляції та розподілі страхового фонду з метою страхового захисту суспільства (громадян) і суб'єктів господарювання.

Страхові компанії становлять основу інституційної та територіальної структури страхового ринку.

Доходи страховика — кошти, що створюють необхідний страховий фонд.

Доходи поділяються на:

- доходи від страхової діяльності — всі премії зі страхування і перестраховування;
- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів як власних, так і страхових резервів.

Доходами від розміщення коштів (доходи від інвестиційної діяльності) є відсотки за депозитами коштів, розміщених на розрахункових рахунках у банку; відсотки від облігацій і акцій; участь у прибутку перестраховальника; доходи від реалізації корпоративних прав; відсотки за довготерміновими інвестиціями.

До доходів від інвестиційної діяльності належать власні кошти у вигляді статутного фонду і резервних фондів; вільні резерви спеціального призначення; нерозподілений прибуток.

За економічною сутністю *витрати страховика* складаються із таких груп: витрати щодо страхових операцій (собівартість страхової послуги); витрати на перестраховування.

Витрати залежать від обсягу збитку і страхових сум, а також наданих пільг. У складі витрат на ведення справи розрізняють: аквізиційні витрати, пов'язані із залученням нових страхувальників, актуарними розрахунками; комісійні винагороди посередникам, оплата послуг фахівця, ведення страхової документації; витрати на рекламу; витрати, пов'язані з обслуговуванням обігу страхових премій, оплатою праці, банківських послуг; ліквідаційні витрати на врегулювання збитків: збирання інформації, виплати, поштово-телеграфні витрати, відрахування в резерв збитків; витрати на утримання страхової компанії - основна і додаткова заробітна плата з нарахуваннями, оренда, оплата комунальних послуг, послуг зв'язку, канцелярські витрати, обслуговування автотранспорту, амортизація, витрати на відрядження (витрати на ведення справи не мають перевищувати 30%).

Згідно із законом основним фінансовим результатом діяльності страхової компанії є прибуток, що включає прибуток від страхової діяльності (крім страхування життя і медичного страхування), прибуток від розміщення вільних коштів, прибуток від інших операцій.

Фінансова надійність страховика — його здатність виконати страхові зобов'язання, взяті за договорами страхування та перестраховування, у разі впливу несприятливих чинників. Така надійність забезпечується кількома чинниками: розміром власних коштів; вірно розрахованими тарифними ставками; правильно страховим портфелем; величиною

страхових резервів, адекватних сумі взятих страховиком зобов'язань; розміщенням страхових резервів; перестрахованням.

Законодавством України передбачено формування резерву незароблених премій, що включає частки від сум надходжень страхових платежів, які відповідають страховим ризикам, що не минули на звітну дату, та резерву збитків — зарезервованих несплачених сум страхового відшкодування за відомими вимогами страхувальників.

Згідно із Законом України "Про страхування" страхові резерви мають складатися з активів таких категорій: грошові кошти на розрахунковому рахунку; банківські вклади (депозити); нерухоме майно; цінні папери, що передбачають одержання доходу; цінні папери, які емітуються державою; права вимог до перестраховиків; довготермінові інвестиційні кредити (для резервів зі страхування життя).

Зобов'язання страховика складаються із двох груп: зовнішні зобов'язання, тобто зобов'язання перед страхувальниками, фінансовими установами, перестраховиками, бюджетом та ін.; внутрішні зобов'язання — це зобов'язання перед засновниками, представництвами та філіями, співробітниками.

Фактичний запас платоспроможності визначають як різницю між активами (крім нематеріальних) і зобов'язаннями. Якщо фактичний запас платоспроможності перевищує нормативний, страхова компанія вважається платоспроможною.

Завдання 1.

Майно підприємства загальною вартістю 50 млн грн застраховане на 30 млн грн. Через пожежу знищено майна на 2,1 млн грн. Розрахувати, яку суму страхового відшкодування отримає страхувальник. Назвати документи, які потрібні для проведення виплат за цією подією.

Завдання 2.

Пожежею знищена будівля, балансова вартість якої за вирахуванням зносу складає 1300000 грн. Затрати по рятуванню склали 123000 грн. Від будівлі залишились обгорілі дошки, придатні для використання як паливо вартістю 3000 грн. Визначити суму збитку та страхового відшкодування, якщо рівень страхового покриття – 60 %; 80%; 100%.

Завдання 3.

Вартісна оцінка об'єкта страхування – 2,35 млн. грн., страхова сума – 1,40 млн. грн., збиток страхувальника в результаті пошкодження об'єкта – 1,75 млн. грн. Обчислити суму страхового відшкодування.

Завдання 4.

Власник застрахував своє майно терміном на 1 рік з відповідальністю за крадіжку на суму 500 тис. грн. Ставка страхового тарифу – 0,3 %. Договір страхування передбачає безумовну франшизу в розмірі 5 тис. грн., за якої надається скидка до тарифу 4 %. Фактичний збиток страхувальника становить 13,7 тис. грн. Обчислити розмір страхового платежу і страхового відшкодування.

Завдання 5.

Власник застрахував своє майно терміном на 1 рік з відповідальністю за крадіжку на суму 200 тис. грн. Ставка страхового тарифу – 0,3 %. Договір страхування передбачає умовну франшизу “вільно від 4 %” страхової суми, за якої надається скидка до тарифу 2 %. Фактичний збиток страхувальника становить 10,7 тис. грн. Обчислити розмір страхового платежу і страхового відшкодування.

Завдання 6.

Власник застрахував своє майно терміном на 1 рік з відповідальністю за крадіжку на суму 400 тис. грн. Ставка страхового тарифу – 0,3 %. Договір страхування передбачає умовну франшизу “вільно від 1 %” страхової суми, за якої надається скидка до тарифу 2 %.

Фактичний збиток страхувальника становить 2,1 тис. грн. Обчислити розмір страхового платежу і страхового відшкодування.

Завдання 7.

Пожежею пошкоджено типовий 2-поверховий будинок, який знаходиться на балансі підприємства. В ньому повністю згоріла покрівля, перекриття пошкоджено на 40%, стіни і перегородки – на 20%. Дійсна вартість будинку на день пожежі – 152600 грн. Для даного типу будівель питома вага покрівлі як конструктивного елемента складає 4%, перекриття – 12%, стін і перегородок – 31% вартості будинку. Оцінити збиток страхувальника.

Завдання 8.

Нарахувати страхові платежі по страхуванню майна підприємства. Вихідні умовні дані наведено в табл.

Балансова вартість тварин на 1.01. планового року становила: велика рогата худоба – 413520 грн., коні робочі – 15335 грн.

Балансова вартість будівель та споруд – 229200 грн., машин та устаткування – 152500 грн., транспортних засобів – 71400 грн.

Таблиця – Вихідні дані для страхування посівів

<i>Культури</i>	<i>Сума показників урожайності за останні 5 років, ц/га</i>	<i>Ціна 1 ц, грн.</i>	<i>Площа посіву, га</i>
<i>Озимі зернові</i>	280	68	450
Пшениця яра	98,5	55	300
Ячмінь ярий	150	40	270
Цукрові буряки	480	25	210

Ставки страхових платежів по страхуванню врожаю сільськогосподарських культур: озимих зернових – 10%, ярих зернових – 8%, цукрових буряків – 5%; по страхуванню тварин: ВРХ – 3%, коней робочих – 4%; по страхуванню будівель, машин та устаткування – 0,1%, транспортних засобів – 0,2%.

Завдання 9.

Посіви пшениці застраховано за системою граничної відповідальності, виходячи з середньої за 5 років урожайності 28 ц/га, на умовах виплати страхового відшкодування в розмірі 70 % завданого збитку за недоотримання врожаю. Площа посівів 600 га, фактична врожайність пшениці – 25,5 ц/га, закупівельна ціна 1 ц – 500 грн. Обчислити збиток страхувальника і суму страхового відшкодування.

Завдання 10.

Яра пшениця посіяна на площі 500 га. Вартість врожаю зерна пшениці з 1 га в середньому за останні 5 років склала 900 грн. Посіви пшениці на 200 га пошкоджені весною, з них 100 га підсіяно пшеницею, а 100 га пересіяно кукурудзою на силос, вартість врожаю якої з 1 га в середньому – 1300 грн.

Згідно з річним звітом підприємство з площі 400 га отримало 5100 ц зерна пшениці. Середня вартість затрат на пересів ярої пшениці кукурудзою – 1600 грн на 1 га, на підсів пшениці тією ж культурою – 1100 грн на 1 га. Ціна 1 ц пшениці склала 550 грн. Визначити суму збитку через загибель врожаю та суму страхового відшкодування, якщо коефіцієнт страхового забезпечення – 70 %.

Завдання 11.

Розрахувати страхові платежі та виплати страхового відшкодування при страхуванні врожаю озимої пшениці на площі 300 га.

Умова: оскільки поле практично не може бути затоплене, господарство просить виключити зі страхових ризиків повінь, вимокання, сель і відповідно скоригувати страхові платежі.

Вихідні дані:

- середньорічна врожайність озимої пшениці за останні 5 років становить 32 ц/га;
- ціна 1 центнера основної продукції – 580 грн;
- страховий тариф по всіх ризиках дорівнює 10 % від страхової суми;
- знижувальний коефіцієнт до базової ставки дорівнює 25 %;
- на день загибелі врожаю частка фактично сплачених страхових платежів дорівнює 50 %; 70 %; 100%;
- франшиза безумовна – 1%; 7 %.

Завдання 12.

При розгляді справи про відшкодування збитків (дані 5-го завдання) виявлено, що фактична площа посівів озимої пшениці до страхового випадку становила 350 га, через морози повністю загинули посіви озимої пшениці на площі 70 га і пошкоджені на 90 га. На площі, що звільнилася через повністю загиблі посіви, господарство висіяло цукрові буряки, а на частково пошкодженій – підсіяло ярі культури з метою використання продукції на зелені корми.

Вихідні дані:

- у поточному році отримано урожай пшениці 3552 ц, цукрових буряків – 25400ц, зелених кормів 8200 ц;
- вартість одного центнера буряків – 150 грн;
- зелених кормів – 200 грн.

Вирахувати суму збитку та суму страхового відшкодування, яку страховик повинен перерахувати господарству.

Завдання 13.

Агрофірма застрахувала врожай цукрових буряків поточного року. Площа посів – 100 га, середня врожайність цукрових буряків за попередні 5 років – 350ц/га, ціна 1 ц цукрових буряків, що склалася в даному регіоні в минулому році – 160,5 грн, тарифна ставка – 9,5%.

Внаслідок повені фактична врожайність цукрових буряків становила 197ц/га. В акті обстеження, проведеного страховиком зафіксовано, що прямий збиток становить 85% від загального збитку.

Нарахувати страховий платіж та визначити суму страхового відшкодування, якщо: а) страховий платіж сплачено в повному обсязі; б) агрофірма на момент загибелі настання страхового випадку сплатила лише 20 тис.грн.

Завдання 14.

У результаті ДТП постраждав легковий автомобіль. Його роздрібна ціна 600000 грн. Знос на день підписання договору – 40 %. Залишились деталі на суму 26000 грн. На приведення їх до робочого стану витрачено 6000 грн., знецінення деталей – 40 %.

Визначити суму збитку і розмір страхового відшкодування у випадках:

- а) автомобіль застраховано на повну вартість; б) автомобіль застраховано на 150 тис. грн.

Завдання 15.

Розрахувати виплати трьох страхових компаній по контрибуції за викрадений автомобіль вартістю 280 тис. 500 грн., який вони застрахували в свій час на суму відповідно: 200 тис. грн., 250 тис. грн., 280,5 тис. грн.

Франшиза стосовно викрадення у перших двох страховиків була безумовною в розмірі 6 %, у третього – умовною, в розмірі 10 %.

Завдання 16.

Автомобіль застраховано за системою першого ризику на суму 94 тис. грн. Вартість автомобіля 115,5 тис. грн. Збиток страхувальника в зв'язку з аварією становить 43,3 тис. грн. Обчислити суму страхового відшкодування.

Завдання 17.

Запропонувати різні умови для укладення договору страхування автомобіля при умові, що для цього типу транспортного засобу встановлено:

- страхова сума (вартість транспортного засобу) – 50000 грн;
- страховий тариф на випадок викрадення – 5%;
- страховий тариф на випадок ДТП – 2%;
- страховий тариф на випадок стихійного лиха – 0,5%;
- в разі застосування безумовної франшизи за кожний 1% надається 5%-на знижка із загального розміру страхового платежу, але в цілому не більше як 50% знижки платежу.

Страхувальник готовий заплатити страхового платежу не більше як 2000грн.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №19

Тема: Фінансовий ринок

Мета роботи – дослідити сутність фінансового ринку, охарактеризувати суб'єктів фінансового ринку, визначити структуру фінансового ринку, закріпити теоретичний матеріал виконанням практичних задач.

Рекомендована література: основна 9, додаткова 5, 13, 14.

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:
 - призначення фінансового ринку й економічні передумови його функціонування.
 - суб'єкти фінансового ринку.
 - структура фінансового ринку:
 - а) ринок грошей;
 - б) ринок кредитних ресурсів;
 - в) ринок цінних паперів;
 - г) ринок фінансових послуг.
 - формування і розвиток фінансового ринку в Україні.
2. Виконати завдання 1-15.
3. Результати роботи сформулювати у звіт.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультації: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

В умовах ринкової економіки постійно відбуваються процеси акумуляції тимчасово вільних коштів різних суб'єктів ринку, їх подальший розподіл, перерозподіл та спрямування у вигляді позикового та інвестиційного капіталів у різні сфери економіки з метою її розвитку. Ці процеси здійснюються на фінансовому ринку, де відбувається рух грошей як капіталу.

Фінансовий ринок — особлива сфера фінансової системи, складова її інфраструктури, де здійснюється рух тимчасово вільного капіталу, формуються і функціонують обмінно-перерозподільні відносини, пов'язані з процесами купівлі-продажу вільних фінансових ресурсів, їх трансформація в позиковий та інвестиційний капітал через фінансово-кредитні інститути на основі попиту та пропозиції, формується ціна на різноманітні фінансові інструменти.

Фінансовий ринок виконує такі функції: обслуговує товарний обіг за допомогою кредиту; акумулює грошові заощадження та нагромадження населення, підприємств, держави; трансформує акумульовані грошові кошти у позиковий та інвестиційний капітал; реалізовує вартість, втілену у фінансових активах, та організовує процес доведення фінансових активів до споживачів (покупців, вкладників); перерозподіляє на взаємовигідних умовах грошові кошти підприємств з метою їх ефективнішого використання; впливає на грошовий обіг та прискорення концентрації й централізації капіталу, обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів; формує ринкові ціни на окремі види фінансових активів; здійснює страхову діяльність і створює умови з метою мінімізації фінансових та комерційних ризиків; кредитує уряд, місцеві органи самоврядування шляхом розміщення урядових і муніципальних цінних паперів; обслуговує населення під час кредитування споживчих видатків.

Економічна роль фінансового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти в інтересах усього суспільного нагромадження. Це дає змогу активно впливати на концентрацію та централізацію виробництва та капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, перехід вільних фінансових фондів (заощаджень) в інвестиції.

Держава пов'язана з фінансовим ринком через економічні відносини, що виникають між державою й іншими суб'єктами ринку стосовно створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП і національного доходу країни. При цьому утворюються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів. Через державні позики на фінансовому ринку шляхом емісії та розміщення державних цінних паперів держава має змогу фінансувати дефіцит державного бюджету.

Усіх суб'єктів фінансового ринку можна розглядати за економічною, юридичною та функціональною ознаками.

1. **З економічного погляду** основними суб'єктами на фінансовому ринку є: *домашні господарства (населення); суб'єкти господарювання різних форм власності; держава та місцеві органи влади; фінансові посередники.*

Через систему фінансових посередників на фінансовому ринку (банки, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи: кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні та фінансові фонди, лізингові, трастові компанії та ін.) заощадження населення (домашніх господарств), нагромадження фірм та підприємств перетворюються на кредити й інвестиції для інших суб'єктів господарювання, що дає їм змогу задовольнити потребу в додаткових коштах з метою розширення діяльності.

2. **З правової позиції** роль суб'єктів фінансового ринку відіграють індивідуальні, інституціональні учасники й органи державного регулювання.

Індивідуальні учасники — це фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно з чинним законодавством. Ними можуть бути громадяни певної держави, особи без громадянства та іноземні громадяни.

Інституціональні учасники — юридичні особи, котрі не є органами державного регулювання. До них належать підприємства, організації, товариства, компанії, фонди тощо. Ці учасники мають відокремлене майно, певні права й обов'язки, розрахункові рахунки в банку характеризуються організаційною єдністю, мають змогу виступати від свого імені, та ін.

3. **Залежно від функцій**, які виконують суб'єкти фінансового ринку, їх можна поділити на такі групи:

— *основні або прямі учасники фінансового ринку* — продавці і покупці фінансових активів (інструментів, послуг);

— *інфраструктурні* — фінансові посередники (фінансові інститути);

— *професійні учасники фінансового ринку* — суб'єкти, котрі виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо). Вони входять до складу інфраструктури фінансового ринку, але виконують допоміжні, обслуговуючі функції, на відміну від фінансових інституційних посередників.

Головні учасники своїми діями створюють фінансовий ринок, підтримують рух фінансових інструментів та забезпечують безперервність і постійність взаємодії на ньому.

Інфраструктурні та професійні учасники фінансового ринку мають допомагати та прискорювати взаємодії між основними суб'єктами фінансового ринку, сприяти підвищенню ефективності та якості проведення операцій на ньому.

Основні або прямі учасники фінансового ринку — продавці та покупці фінансових активів (інструментів, послуг), які здійснюють головні функції у проведенні фінансових операцій на фінансовому ринку. Такі учасники мають певні відмінності та особливості залежно від того сегмента фінансового ринку, на якому вони виконують функції.

На ринку позикових капіталів основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

— *кредитори*, котрі характеризують суб'єктів фінансового ринку, що надають позику в тимчасове користування під певний відсоток. Головна функція кредиторів полягає у продажу грошових активів (як власних, так і залучених) для задоволення різноманітних потреб позичальників у фінансових ресурсах. Кредиторами на фінансовому ринку можуть бути: держава (здійснюючи цільове кредитування підприємств за рахунок загальнодержавного та місцевих бюджетів, а також державних цільових позабюджетних фондів); комерційні банки, які здійснюють найбільший обсяг і широкий спектр кредитних операцій; кредитні спілки та інші небанківські кредитно-фінансові установи;

— *позичальники*. Вони характеризують суб'єктів фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату в формі відсотка. Основними позичальниками грошових активів на фінансовому ринку вважаються: держава (отримуючи кредити від міжнародних фінансових організацій і банків (державні позики); комерційні банки (одержуючи кредити на міжбанківському кредитному ринку); підприємства (для задоволення потреб у грошових активах з метою поповнення оборотних коштів і формування інвестиційних ресурсів); населення (у формі споживчого фінансового кредиту).

На ринку цінних паперів головними видами прямих учасників фінансових операцій є:

— *емітенти*, котрі залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. На фінансовому ринку емітенти відіграють виключно ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, що впливають з умов їх випуску. Емітентами цінних паперів є держава, органи місцевого самоврядування, а також різні юридичні особи, створені, як правило, у формі акціонерних товариств. Окрім того, на національному фінансовому ринку можуть обертатись цінні папери, емітовані нерезидентами;

— *інвестори*, що характеризують суб'єктів ринку, які вкладають грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання доходу. Цей дохід формується за рахунок отримання інвесторами відсотків, дивідендів і приросту курсової вартості цінних паперів. Інвестори, які здійснюють свою діяльність на фінансовому ринку, класифікуються за такими ознаками:

1) *за статусом* вони поділяються на *індивідуальних* (окремі підприємства, фізичні особи) й *інституціональних* інвесторів (представлені різними фінансово-інвестиційними інститутами);

2) *залежно від цілі інвестування* розрізняють *стратегічні* (купують контрольний пакет акцій для здійснення стратегічного управління підприємством) і *портфельних*

інвесторів (купують окремі види цінних паперів виключно з метою отримання доходу; основна мета портфельних інвесторів полягає у формуванні диверсифікованого портфеля цінних паперів, оптимального за критеріями доходності, ліквідності та ризику);

3) *за приналежністю до резидентів* на національному фінансовому ринку вирізняють *вітчизняних* та *іноземних* інвесторів.

На валютному ринку головними учасниками валютних операцій є:

— *продавці валюти*, до яких належать: держава (реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів); комерційні банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій); підприємства, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію); фізичні особи (реалізують валюту через мережу обмінних валютних пунктів);

— *покупці валюти* — ті самі суб'єкти, що й її продавці. *На страховому ринку* основними безпосередніми учасниками фінансових операцій вважаються:

— *страховики*, що характеризують суб'єктів фінансового ринку, які реалізують різні види страхових послуг (страхових продуктів). Головна функція страховиків полягає у здійсненні усіх видів і форм страхування шляхом перейняття на себе за певну плату різноманітних видів ризиків із зобов'язанням відшкодувати суб'єктові страхування збитки при настанні страхового випадку. Основними страховиками є: *страхові фірми та компанії відкритого зразка*, котрі надають страхові послуги усім категоріям суб'єктів страхування; *компанії перестрахування ризику* (перестраховики), які беруть на себе частину (або всю суму) ризику від інших страхових компаній (головна мета операцій перестрахування — поділення великих ризиків з метою зменшення сум збитку, що відшкодовує первинний страховик при настанні страхового випадку);

— *страхувальники*, які характеризують суб'єктів страхового ринку, котрі купують страхові послуги у страхових компаній та фірм з метою мінімізації фінансових втрат при настанні страхової події. Страхувальниками є як юридичні, так і фізичні особи.

На ринку золота й інших дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння головними безпосередніми учасниками фінансових операцій є:

— *продавці дорогоцінних металів та каміння*, якими можуть бути: держава (реалізує частину свого золотого запасу); комерційні банки (реалізують частину золотих авуарів); юридичні та фізичні особи (за потреби реінвестування коштів, що раніше були вкладені в цей вид активів (засобів тезаврації));

— *покупці дорогоцінних металів і каміння* — ті самі суб'єкти, що і продавці (за відповідного нормативно-правового регулювання їх складу).

На ринку нерухомості основні суб'єкти поділяються на учасників первинного і вторинного ринку нерухомості.

Продавцями на первинному ринку нерухомості є поодинокі будівельні фірми та муніципальна влада; на вторинному — ріелтерські фірми та приватні особи. На вторинному ринку житла виокремлюється *орендний сектор*. Надання житла в оренду практикують як приватні власники, так і муніципальна влада.

Покупцями житла виступають ріелтерські фірми, юридичні та фізичні особи. Окрім продавців і покупців, інфраструктуру ринку житла утворюють агентства з нерухомості, оцінники житла, банки, що займаються кредитуванням та фінансуванням житлового будівництва, кредитуванням купівлі житла й іпотечними операціями, юристи, котрі спеціалізуються на операціях із нерухомістю, страхові компанії, інформаційні та рекламні структури.

Отже, суб'єкти фінансового ринку, що належать до першої групи — основних або прямих учасників ринку (продавців і покупців фінансових активів), мають певні відмінності й особливості залежно від того сегмента фінансового ринку, на якому вони виконують свої функції.

Другу функціональну групу суб'єктів фінансового ринку становлять інфраструктурні суб'єкти, до яких належать фінансові посередники (фінансові інститути).

Фінансові інститути — це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора, емітента й інвестора, тобто безпосередніх учасників фінансових операцій на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позиковий та інвестиційний капітал. Фінансові інститути сприяють зменшенню витрат обігу для продавців і покупців фінансових активів (інструментів, послуг), беруть на себе фінансові ризики, підвищують ефективність фінансових угод. Фінансові посередники є водночас інститутами інфраструктури фінансового ринку.

Інфраструктура фінансового ринку — це сукупність установ, організацій, підприємств, інших суб'єктів та елементів, що забезпечують необхідні організаційно-економічні умови для функціонування усіх учасників фінансового ринку з метою координації їх дій, підвищення ефективності фінансових операцій та всього ринкового механізму.

До складу інфраструктури фінансового ринку входять інституціональні фінансові посередники, а також такі обслуговуючі (допоміжні) суб'єкти: посередницькі фінансові інститути — банківські установи (емісійні, комерційні, інвестиційні, іпотечні, ощадні та зовнішньоторговельні) та спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи (страхові й інвестиційні компанії, фінансові, пенсійні фонди, кредитні спілки, ощадні інститути, ломбарди, лізингові, факторингові, трастові компанії та ін.); професійні учасники — торговці цінними паперами й іншими інструментами фінансового ринку, андерайтери; організатори торгівлі — фондові та валютні біржі, поза-біржові фондові торговельні системи (ПФТС); посередники в торговельних угодах — брокери та дилери; Національна депозитарна система, депозитарії, клірингові депозитарії; зберігачі та реєстратори цінних паперів; розрахунково-клірингові банки й інші установи; інформаційно-аналітичні інститути, консультаційні центри; саморегулятивні організації ринку фінансових послуг (СРО).

Банківські інститути на ринку фінансових послуг здійснюють широкий спектр банківських операцій та послуг, зокрема, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, створення депозитів, кредитування клієнтів, торгівля та збереження цінних паперів, вкладення вільних банківських коштів в інвестиційні проекти та ін.

Небанківські фінансові установи, які поділяються на депозитні (кредитні спілки й асоціації), контрактно-ощадні (пенсійні фонди, страхові компанії), інвестиційні (інвестиційні фонди та компанії, трастові та фінансові компанії), акумулюють заощадження, насамперед, населення, надають іпотечні та споживчі кредити, здійснюють операції з цінними паперами та інші операції, а також надають споживачам різні фінансові послуги.

Третю групу суб'єктів фінансового ринку становлять суб'єкти, котрі виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо), їх ще називають *професійними учасниками фінансового ринку*.

Діяльність *торговців цінними паперами* передбачає поставку цінних паперів за належну оплату новому власнику і здійснюється на підставі договорів-доручень або комісії за рахунок клієнтів (*брокерська діяльність*) або від свого імені та за власний рахунок з метою перепродажу третім особам (*дилерська діяльність*).

Депозитарії — суб'єкти, які спеціалізуються на виконанні депозитарних функцій (зберігання цінних паперів, облік прав власності на цінні папери, облік руху цінних паперів). В Україні функції депозитарію здійснюють лише юридичні особи. Найчастіше це комерційні банки, торговці цінними паперами (дилери та брокери).

Зберігачі — суб'єкти (юридичні особи), котрі мають дозвіл на зберігання й обслуговування обігу цінних паперів та операцій емітента з цінними паперами.

З метою створення централізованої депозитарної системи та бездокументарної системи обігу цінних паперів в Україні Законом України "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" (від 10 грудня 1997 р.) було передбачено створення *Національної депозитарної системи*.

— *верхній рівень* — Національний депозитарій України і депозитарії, які ведуть рахунки зберігачів та здійснюють кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів;

— *нижній рівень* — зберігані, котрі ведуть рахунки власників цінних паперів, і реєстратори власників іменних цінних паперів.

Реєстратори — суб'єкти ринку, які мають одержаний у встановленому порядку дозвіл на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Реєстр власників — це список власників та номінальних утримувачів іменних цінних паперів, складений на певну дату. Ведення реєстру передбачає облік та зберігання протягом певного терміну інформації про власників іменних цінних паперів, а також про операції, внаслідок яких виникає потреба внесення змін до реєстру. Зміни до реєстру роблять на підставі документів, згідно з якими право власності переходить на відповідні іменні цінні папери.

Розрахунково-клірингові установи — інститути, що спеціалізуються на виконанні таких функцій, як здійснення розрахунків, включаючи проведення взаємозаліку за угодами купівлі-продажу цінних паперів; проведення перевірки наявності на рахунках учасників грошових коштів та цінних паперів; видача виписок із грошових рахунків клієнтів установи; повідомлення інформації інститутам, які ведуть книги реєстрації іменних цінних паперів. Як правило, цю діяльність виконують спеціальні клірингові підрозділи фондових бірж, а на позабіржовому ринку — спеціалізовані клірингово-розрахункові установи.

Інформаційно-аналітичні інститути, інформаційно-консультаційні центри — інститути, що спеціалізуються на наданні послуг клієнтам з опрацювання та поширення ринкової інформації про суб'єктів та інструменти фінансового ринку, цінні папери, фондові індекси, поточні курси тощо, а також на складанні аналітичних оглядів подій та тенденцій на ринку фінансових послуг. Інформаційно-аналітичні інститути видають різноманітні огляди, аналітичні записки, публікують статистичні дані про курси валют, цінних паперів, складають фондові індекси і рейтинги та ін.

Об'єктами фінансового ринку є різні **інструменти** ринку (фінансові активи — грошові кошти, цінні папери, позикові угоди, валютні цінності), в яких відображаються тимчасово вільні кошти (фінансові ресурси) суб'єктів ринку фінансових послуг.

Здійснюючи операції на фінансовому ринку, його учасники обирають відповідні фінансові інструменти їх проведення.

Фінансові інструменти — різноманітні фінансові документи, що обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

З економічного погляду **фінансові інструменти** — це особливі товари фінансового ринку, що мають фінансове походження та є об'єктом купівлі-продажу на відповідних сегментах фінансового ринку. Товарами фінансового ринку, насамперед, вважаються грошові кошти та цінні папери.

Гроші з економічної позиції — усі ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко та без великих втрат переведені в готівку. Гроші є формою вияву мінової вартості як купівельний, платіжний засіб та засіб нагромадження.

Цінні папери — основний товар фінансового ринку, предмет його купівлі-продажу. Цінні папери, як інструменти фінансового ринку, документи-свідчення про боргове зобов'язання або право власності. Цінні папери є значною складовою своєрідного "товару товарів" — грошей.

Фінансові інструменти, що обертаються на окремих сегментах фінансового ринку, характеризуються на сучасному етапі великою різноманітністю. їх класифікують за такими критеріями.

За окремими сегментами фінансового ринку розрізняють такі інструменти, що їх обслуговують:

- *інструменти грошового ринку та ринку позикових капіталів*, до яких належать гроші, грошові сурогати, розрахункові документи, цінні папери;

- *інструменти ринку цінних паперів* — різноманітні цінні папери, що обертаються на цьому ринку (склад цінних паперів за їх видами, особливостями емісії й обігу затверджується у відповідних нормативно-правових актах);

- *інструменти валютного ринку*, серед яких вирізняють іноземну валюту, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, що обслуговують цей ринок;

- *інструменти страхового ринку* — страхові послуги, котрі пропонуються на продаж (страхові продукти), а також розрахункові документи й окремі види цінних паперів, що обслуговують цей ринок;

- *інструменти ринку золота (срібла, платини)* та дорогоцінного каміння. До них належать зазначені види цінних металів та каменів, які купують з метою формування фінансових резервів і тезаврації, а також розрахункові документи й цінні папери, що обслуговують цей ринок;

- *інструменти ринку нерухомості* — цінні папери та документи, що засвідчують право власності на той чи інший вид нерухомості.

За термінами обігу вирізняють:

— *короткострокові фінансові інструменти* (з періодом обігу до одного року). Цей вид фінансових інструментів багато-чисельний і має обслуговувати операції на ринку грошей;

— *довгострокові фінансові інструменти* (з періодом обігу понад один рік). До яких належать так звані "безтермінові фінансові інструменти", кінцевий термін погашення котрих не встановлено (наприклад, акції). Вони обслуговують операції на ринку капіталу.

За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти поділяються на:

— *інструменти, наступні фінансові зобов'язання за якими не виникають (інструменти без наступних фінансових зобов'язань)*. Вони, як правило, є предметом власне фінансової операції, та у процесі їх передачі покупцю не несуть додаткових фінансових зобов'язань з боку продавця (наприклад, валютні цінності, золото тощо);

— *боргові фінансові інструменти*, які, характеризуючи кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни їх номінальну вартість і заплатити додаткову винагороду у формі відсотка (якщо він не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструмента, який погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облігації, векселі, чеки тощо.

Облігація — боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера. Це такий цінний папір, що засвідчує внесення його власником грошових коштів та підтверджує зобов'язання позичальника відшкодувати кредиту номінальну вартість облігації у визначений термін з виплатою доходу у вигляді відсотка або дисконту. Є різні види облігацій залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вони випускаються, умов обігу та надійності;

— *пайові фінансові інструменти*. Вони підтверджують право їх власника на частку (пай у статутному фонді їх емітента) і на отримання відповідного доходу (у формі дивіденду, відсотка та ін.). Такими інструментами вважається, як правило, цінні папери відповідних видів (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

Акція — документ, що засвідчує право на певну частину власності у статутному капіталі акціонерного товариства і дає право на одержання доходу від неї у вигляді дивідендів. Є різні види акцій, які визначають права їх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові й електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом. Використання різних видів акцій пов'язане з різноманітними цілями, якими керуються засновники акціонерних товариств.

Залежно від пріоритетної значущості розрізняють такі фінансові інструменти:

— *первинні* (фінансові інструменти першого порядку, як правило, цінні папери) характеризуються їх випуском в обіг первинним емітентом і підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облігації, чеки, векселі та ін.);

— *вторинні або деривативи* (фінансові інструменти другого порядку), які характеризують виключно цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити або продати первинні цінні папери, що обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому. Вони використовуються з метою здійснення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику (хеджування). Залежно від складу первинних фінансових інструментів або активів, відповідно до яких вони випущені в обіг, деривативи поділяються на фондові, валютні, страхові, товарні та ін. Основними видами деривативів є опціони, свопи, ф'ючерсні та форвардні контракти.

За гарантованістю рівня дохідності фінансові інструменти бувають таких видів:

— *з фіксованим доходом*, що характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем дохідності під час погашення (або протягом періоду їх обігу) незалежно від кон'юнктурних коливань ставки позикового відсотка (норми прибутку на капітал) на фінансовому ринку;

— *з невизначеним доходом*, що властиві для фінансових інструментів, рівень дохідності яких може змінюватись залежно від фінансового стану емітента (прості акції, інвестиційні сертифікати) або у зв'язку зі зміною кон'юнктури фінансового ринку (боргові фінансові інструменти із плаваючою відсотковою ставкою, "прив'язаною" до встановленої облікової ставки, курсу певної "твердої" іноземної валюти тощо).

За рівнем ризику виокремлюють:

— *безризикові фінансові інструменти*, до яких належать державні короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найнадійніших банків, "тверда" іноземна валюта, золото й інші цінні метали та каміння, придбані на короткий період. Термін *безризикові* певною мірою умовний, оскільки для потенційного фінансового ризику властивий будь-який із перерахованих видів фінансових інструментів;

— *фінансові інструменти з низьким рівнем ризику*, — короткострокові боргові фінансові інструменти, що обслуговують ринок грошей, виконання зобов'язань за якими гарантовано стійким фінансовим станом і надійною репутацією позичальника (характеризується терміном "першокласний позичальник");

— *фінансові інструменти з помірним рівнем ризику*, що характеризують групу фінансових інструментів, рівень ризику за якими майже такий як середньоринковий;

— *фінансові інструменти з високим рівнем ризику*. До них належать фінансові інструменти, рівень ризику за якими суттєво перевищує середньоринковий;

— *фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику* ("спекулятивні"). Для них властивий найвищий рівень ризику і використовуються з метою здійснення найризикованіших спекулятивних операцій на фінансовому ринку. Наприклад, акції "венчурних" (ризикових) підприємств; облігації з високим рівнем відсотка, емітовані підприємством із кризовим фінансовим станом; опціонні та ф'ючерсні контракти тощо.

Єдиного методу структуризації фінансового ринку немає. У практиці розвинутих країн оптимальна структура ринку фінансових послуг визначається двома головними ознаками: часовою й інституційною.

1. Відповідно до часової ознаки, тобто терміну дії фінансових інструментів, фінансовий ринок поділяється на дві основні сфери:

1) *грошовий ринок* — це ринок короткотермінових депозитно-кредитних операцій, фінансових інструментів (з терміном обігу від одного дня до одного року), що обслуговують рух оборотного капіталу підприємств та організацій, короткострокових ресурсів банків, небанківських установ, держави та населення;

2) *ринок капіталів* — ринок середньо- та довгострокових капіталів (з терміном дії понад один рік), що представляють інвестиційний чинник у розвитку економіки. У ньому

розрізняють ринок цінних паперів (середньо- та довгострокових) і ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів.

Якщо грошовий ринок, насамперед, підтримує ліквідність на фінансовому ринку, то ринок капіталів є найважливішим джерелом середньо- та довгострокових інвестиційних ресурсів для різних суб'єктів ринку.

2. Структура ринку фінансових послуг в *інституційному* розумінні складається із таких секторів:

— *сфери дії фінансових посередників* (фінансових інститутів — банківських і небанківських фінансово-кредитних установ), що належать до "каналів" непрямого, опосередкованого переміщення коштів від власників заощаджень до позичальників на фінансовому ринку;

— *ринку цінних паперів*, що входить до складу "каналів" безпосереднього фінансування і, в свою чергу, поділяється на *первинний* (нові емісії цінних паперів) і *вторинний* ринки (де відбувається купівля-продаж раніше випущених цінних паперів), в якому розрізняють *біржовий* (фондові біржі) та *позабіржовий* ("вуличний") ринки цінних паперів.

Як зазначалося, *грошовий ринок* — частина фінансового ринку, де в обігу перебувають короткострокові фінансові інструменти (з терміном дії до одного року), готівкові гроші та валюта, здійснюються короткострокові депозитно-кредитні операції (на термін до одного року).

Грошовий ринок складається з таких рівнів, як:

— *обліковий* — частина грошового ринку, де короткострокові грошові кошти перерозподіляються між прямими суб'єктами ринку, фінансово-кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу високоліквідних активів (векселів, чеків та інших цінних паперів) із термінами погашення до одного року. Головними операціями на обліковому ринку є облікові та переоблікові операції комерційних банків, НБУ з використанням комерційних і казначейських векселів, інших видів короткострокових зобов'язань;

— *міжбанківська* частина грошового ринку, на якому тимчасово вільні грошові ресурси банківських установ залучаються та розміщуються ними між собою у формі міжбанківських кредитів та депозитів на короткі терміни. Міжбанківські кредити — одне з основних джерел формування банківських ресурсів, що використовують комерційні банки з метою виконання зобов'язань перед клієнтами, регулювання балансів, дотримання вимог НБУ тощо;

— *валютний* — це сектор грошового ринку, де здійснюється купівля-продаж валюти шляхом обміну однієї валюти на іншу з метою обслуговування зовнішньоекономічних відносин, міжнародних розрахунків та інших цілей суб'єктів валютного ринку і на якому врівноважується попит та пропозиція на такий специфічний товар як валюта. Валютний ринок як система має підсистеми валютного механізму (правових норм та інститутів) та валютних відносин між суб'єктами валютного ринку.

Ринок капіталів — сфера фінансового ринку, в якій формується попит і пропозиція на середньо- та довгостроковий капітал, на якому здійснюється купівля-продаж фінансових ресурсів на тривалий термін (понад один рік). Класичними операціями на ринку капіталів є операції з фондовими інструментами — акціями, середньо- та довгостроковими облігаціями; довгострокові депозити та позики комерційних банків, операції спеціалізованих інвестиційних і фінансових компаній.

Ринок капіталів вважається джерелом середньо- та довгострокових інвестиційних ресурсів підприємств для здійснення реального та фінансового інвестування. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, для них характерний більший рівень фінансового ризику і відповідно вищий рівень доходності.

Структура ринку капіталів охоплює:

— *ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів (кредитний ринок)* — частина ринку капіталів, де продаються та купуються грошові кошти (кредитні ресурси) на

тривалий термін (понад один рік) на певних умовах у формі надання позик під зобов'язання позичальників повернути кошти та сплатити відсотки у встановлені терміни. Кредитний ринок дає змогу здійснити нагромадження, розподіл, перерозподіл та рух позикового капіталу між сферами економіки й суб'єктами фінансового ринку;

— *ринок цінних паперів* — це частина ринку капіталів, на якому об'єктом фінансових операцій є цінні папери. На ньому відбувається емісія, купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважується попит і пропозиція. Через ринок цінних паперів акумулюються грошові нагромадження підприємств, держави, банків, небанківських фінансових установ, заощадження приватних осіб, і спрямовуються на виробниче та невиробниче вкладення капіталів.

Ринок цінних паперів об'єднує ринок інструментів позики або боргових зобов'язань (державних і корпоративних облігацій, депозитних сертифікатів), ринок інструментів власності (усі види акцій), ринок похідних фінансових інструментів (де-ривативів — опціонів, ф'ючерсів, форвардів, варантів та ін.).

II. *За інституційною ознакою* фінансовий ринок, як вже зазначено, поділяється на сукупність фінансово-кредитних посередників (кредитний ринок) і ринок цінних паперів.

Кредитний ринок — це сектор фінансового ринку, що належить до каналів опосередкованого фінансування, якщо кошти переходять від власників заощаджень та нагромаджень до позичальників через систему фінансово-кредитних інститутів.

Сукупність фінансово-кредитних посередників класифікується таким чином:

— *банківська система*, яка складається з дворівневої банківської системи, що включає НБУ та комерційні банки (універсальні та спеціалізовані: інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні та зовнішньоторговельні);

— *небанківський сектор (парабанківська система)*, до складу якої входять спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи (інвестиційні компанії та фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, лізингові та факторингові компанії, довірчі товариства та ін.);

— *страховий сектор*, що теж є частиною небанківської (парабанківської) системи фінансових посередників (страхові компанії, пенсійні фонди, установи накопичувального пенсійного забезпечення та ін.), їх ще називають контрактно-ощадними фінансовими установами.

Ринок цінних паперів, котрий належить до "каналів" прямого фінансування, на якому кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень і нагромаджень (інвесторів) до позичальників (емітентів), структурується за такими основними ознаками, як стадії та місце торгівлі.

За стадіями торгівлі розрізняють:

— *первинний ринок* — первинний випуск паперів в обіг, що здійснюється на основі оголошення про емісію; торгівля ведеться між емітентами, з одного боку, й інвесторами та фінансовими посередниками — з іншого;

— *вторинний ринок* характеризується операціями перепродажу раніше випущених цінних паперів, що здійснюються між окремими інвесторами, інвесторами і фінансовими посередниками та між фінансовими посередниками.

За місцем торгівлі ринок цінних паперів поділяється на:

— *біржовий* — включає угоди, що укладаються на фондовій біржі, й охоплює, насамперед, вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу;

— *позабіржовий ринок* — охоплює угоди з купівлі-продажу цінних паперів, що укладаються і здійснюються за межами біржі (в Україні — це Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС)).

Функціонування ринку цінних паперів забезпечують його суб'єкти: емітенти, інвестори, посередники, фондова біржа.

За інституціональною ознакою та організацією торгівлі фінансовими ресурсами фінансовий ринок поділяється на кредитний і ринок цінних паперів.

Кредитний ринок охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладення кредитних угод; він має договірний характер.

Такий ринок є основною складовою фінансового ринку. По-перше, він забезпечує найшвидший доступ до фінансових ресурсів. По-друге, переваги кредитного ринку випливають із функціонального потенціалу основних суб'єктів цього ринку — комерційних банків, що не тільки опосередковують рух фінансових ресурсів, а й певною мірою продукують їх. Кредитний ринок дає змогу здійснити нагромадження, розподіл, перерозподіл та рух позикового капіталу між сферами економіки, суб'єктами фінансового ринку.

Позиковий капітал — це кошти, віддані в позику за визначений відсоток на засадах зворотності, строковості, забезпеченості, платності та добровільності. Формою руху позикового капіталу є кредит.

Кредит — суспільні економічні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Об'єктом кредиту є та вартість, яка передається в позику одним суб'єктом іншому. Позичена вартість може бути в грошовій формі, у формі товарів, виконаних робіт, наданих послуг.

Ринок цінних паперів — особлива форма торгівлі фінансовими ресурсами, що опосередковується випуском та обігом цінних паперів. Він є найактивнішою частиною сучасного фінансового ринку і дає змогу реалізовувати різноманітні інтереси емітентів, інвесторів та посередників. До основних функцій ринку цінних паперів належать: облікова, функція контролю, збалансування попиту і пропозиції, стимулювальна, перероз-подільна, регулювальна.

Механізм функціонування ринку цінних паперів залежить від складових цього ринку, тобто його структури.

Первинний ринок — ринок перших і повторних випусків (емісій) цінних паперів, на якому відбувається їх первинне розміщення (*андерайтинг*). Первинне розміщення здійснюється шляхом безпосереднього звернення емітента до покупця, або передачі всієї емісії чи її частки посередникові (інституційному інвестору), який бере на себе функції поширення цінних паперів.

На *вторинному ринку* відбувається обіг раніше емітованих на первинному ринку цінних паперів, тобто їх перерозподіл. Цей ринок характеризується операціями перепродажу раніше випущених цінних паперів.

Без розвиненого вторинного фондового ринку, який забезпечує постійну ліквідність і розподіл фінансових ризиків, не може ефективно існувати первинний ринок цінних паперів. *Однією з основних функцій вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни або курсу окремих цінних паперів*, що відображає всю інформацію про фінансовий стан їх емітентів та умови емісії. З погляду організації або місця торгівлі цінними паперами він поділяється на біржовий і позабіржовий.

Біржовий ринок цінних паперів пов'язується із поняттям фондової біржі як особливо організованого вторинного ринку, що сприяє підвищенню мобільності капіталу і виявленню реальних ринкових цін активів.

Фондова біржа — особливий посередник на ринку цінних паперів, будучи центром торгівлі ними. Вона виконує посередницьку, індикативну та регулятивну функції. Сутність *посередницької* функції полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й усебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. *Індикативна* функція фондової біржі передбачає оцінювання вартості й привабливості цінних паперів. Саме на біржі здійснюється котирування цінних паперів за допомогою, якого інвестори отримують інформацію про вартісну та якісну оцінку цінних паперів і динаміку їх

розвитку. *Регулятивна* функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. З її допомогою встановлюються вимоги до емітентів, котрі виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладання і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.

На біржу можуть потрапити не всі емітовані цінні папери, а тільки гарантовані, що відповідають вимогам лістингу. *Лістинг* — це допуск цінних паперів до обігу і котирування на фондовій біржі на підставі їх економічної експертизи.

Позабіржовий ринок історично передує біржовому. Звідси походить термін "вуличний ринок" або "торгівля з прилавка", коли лондонські брокери уклали між собою угоди стосовно цінних паперів на вулиці або в кафе.

Позабіржовий ринок охоплює угоди з купівлі-продажу цінних паперів, що укладаються і здійснюються за межами біржі (в Україні — Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС)). Цей ринок характеризується високим рівнем фінансового ризику, низьким рівнем юридичної захищеності покупців, їх поточної інформованості та ін. Разом із тим, він забезпечує обіг ширшої номенклатури цінних паперів; задовольняє потребу окремих інвесторів у фінансових інструментах з високим рівнем ризику і, відповідно, приносить вищий дохід; більшою мірою забезпечує таємницю здійснення окремих угод. У режимі позабіржового фондового ринку здійснюється більша частина операцій з цінними паперами. Наприклад, в Україні це співвідношення становить майже 90 % до 10 на користь ПФТС.

Об'єктом ринку цінних паперів є специфічні фінансові інструменти — цінні папери різних видів. У Законі України "Про цінні папери та фондовий ринок", подано визначення поняття цінні папери, їх класифікацію, зазначено, як регулюються відносини, що виникають під час розміщення й обігу цінних паперів.

Для цінних паперів характерні такі властивості як ринко-вість, ліквідність, дохідність, спекулятивність, ризикованість і стандартність.

Ринковість — здатність цінних паперів купуватися та продаватися на ринку, бути самостійним платіжним засобом, а також об'єктом інших цивільних відносин (позики, спадщини, дарування, гарантії тощо).

Дохідність — властивість цінних паперів бути засобом збереження і нагромадження багатства. Цінні папери мають вартість: номінальну, що встановлюється емітентом довільно за емісії; балансову, яка є бухгалтерським відображенням забезпеченості цінних паперів капіталом емітента; ринкову — вартість цінних паперів на фондовому ринку; розрахункову, що визначається за допомогою фінансових розрахунків.

Ризикованість — властивість цінних паперів завдати власникам грошових втрат зменшення дохідності під впливом різних факторів.

Ліквідність — здатність цінних паперів швидко перетворюватися на гроші без великих втрат для власника.

Спекулятивність — можливість цінних паперів бути об'єктом спекуляцій.

Стандартність — 1) відповідність зовнішнього оформлення цінних паперів до єдиних законодавчо визначених вимог (вони можуть існувати як у документарній, так і бездокументарній формах як записи на рахунках); 2) однакові правові наслідки для суб'єктів ринку щодо операцій з цінними паперами окремих груп і видів.

Завдання 1. Визначте номінальну ціну акцій, випущених акціонерним товариством "Промінь", якщо статутний капітал становить 200 млн. грн, а кількість випущених акцій – 1 млн. одиниць.

Завдання 2. Акцію номіналом 1500 грн придбали за курсом 150, і за нею виплачують дивіденд 30 % річних. Розрахуйте поточну прибутковість інвестованих коштів.

Завдання 3. Обчисліть курс акції, реалізованої за ціною 1250 грн із номінальною вартістю 750 грн.

Завдання 4. Акціонерним товариством зареєстровано 10 тис. звичайних акцій, з яких 9 тис. продали акціонерам. Через декілька місяців товариство викупило в інвесторів 1500 акцій. Після закінчення звітного періоду на зборах акціонерів прийняли рішення про розподіл як дивідендів 1700 тис. грн прибутку. Визначте дивіденд на одну акцію.

Завдання 5. Статутний капітал акціонерного товариства "Вимпел" у розмірі 20 млн. грн розподілений на 900 звичайних і 100 привілейованих акцій. Фіксована ставка дивіденду за привілейованими акціями становить 20 %, обсяг прибутку до розподілу між акціонерами дорівнює 1,5 млн грн. Розрахуйте суму дивідендів, яку одержали власники звичайних і привілейованих акцій.

Завдання 6. Курсова Ціна акції, розміщеної за номіналом 12 тис. грн у перший рік після емісії становила 24 тис. грн. Обчисліть додаткову прибутковість цінного папера.

Завдання 7. Акцію придбали за номіналом, що дорівнює 1000 грн при 40 % річних, курсова ціна через рік після емісії становила 3000 грн. Визначте сукупну прибутковість цінного папера.

Завдання 8. Прибуток акціонерного товариства, який направляється на виплату дивідендів, становить 7200 тис. грн. Загальна сума акцій – 6200 тис. грн, у тому числі привілейованих акцій – 1400 з фіксованим розміром дивіденду 25 % до їх номінальної вартості. Розрахуйте розмір дивіденду за звичайними акціями.

Завдання 9. Номінальна ціна привілейованої акції – 350 грн, що дає щорічно дивіденд 20 %, а рівень позикового відсотка дорівнює 18 %. Визначте середній курс акції.

Завдання 10. Інвестор придбав за номіналом нову 10-відсоткову облигацію вартістю 5500 грн за рівня позикового відсотка 10 %. На момент перепродажу облигації рівень позикового відсотка збільшився до 13 %. Обчисліть курс облигації на момент перепродажу за умови, що до її погашення залишилося два роки. Розрахуйте загальний дохід другого покупця, коли настане термін погашення облигації.

Завдання 11. Інвестор придбав за номіналом нову 5-відсоткову облигацію вартістю 1000 грн за рівня позикового відсотка 5 %. На момент перепродажу облигації рівень позикового відсотка піднявся до 10 %. Визначте курс облигації на момент перепродажу за умови, що до її погашення залишилося три роки. Вирахуйте загальний дохід другого покупця, коли буде термін погашення облигації.

Завдання 12. Інвестор придбав за номіналом нову 10-відсоткову облигацію вартістю 5000 грн за рівня позикового відсотка 10 %. На період перепродажу облигації рівень цього відсотка зменшення до 7 %. Обчисліть курс облигації на момент перепродажу за умови, що до її погашення залишилося два роки. Визначте загальний дохід другого покупця, коли настане термін погашення облигації.

Завдання 13. Вклад у 35 тис. грн покладений на депозитний рахунок у банку на чотири роки під 25 % річних (за умови нарахування складних відсотків). Банк нараховує відсотки щоквартально. Визначте: 1) майбутню вартість вкладу; 2) річну ефективну ставку складних відсотків; 3) вартість вкладу в кінці кожного року.

Завдання 14. Вклад у 85 тис. грн покладений на депозитний рахунок у банку на два роки під 20 % річних (за умови нарахування складних відсотків). Банк нараховує відсотки щомісячно. Розрахуйте: 1) майбутню вартість вкладу; 2) річну ефективну ставку складних відсотків; 3) вартість вкладу в кінці кожного року.

Завдання 15. Вклад у 150 тис. грн покладений на депозитний рахунок у банку на п'ять років під 22 % річних (за умови нарахування складних відсотків). Банк нараховує відсотки один раз на півроку.

Обчисліть: 1) майбутню вартість вкладу; 2) річну ефективну ставку складних відсотків; 3) вартість вкладу наприкінці кожного року.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №20

Тема: Міжнародні фінанси

Мета роботи – дослідити сутність і призначення міжнародних фінансів, розглянути основні міжнародні фінансові інституції та напрями їх діяльності, а також діяльність міжнародного фінансового ринку, охарактеризувати співпрацю України з міжнародними організаціями та інституціями.

Рекомендована література: додаткова 3, 5, 12-14.

Завдання для виконання

1. Розглянути такі теоретичні питання:

- сутність і призначення міжнародних фінансів.
- фінансова діяльність міжнародних організацій (ООН та ЄС).
- міжнародні фінансові інституції, їх завдання і сфери діяльності:
 - а) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
 - б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
 - в) Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР);
 - г) Інші міжнародні фінансові інституції.
- міжнародний фінансовий ринок:
 - а) валютний ринок;
 - б) міжнародний ринок кредитних ресурсів;
 - в) міжнародний ринок цінних паперів.

– співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями і міжнародними фінансовими інституціями.

2. Виконати завдання 1-4.

3. Результати роботи сформулювати у звіті.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій, калькулятор.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Міжнародні фінанси — сукупність відносин, пов'язаних зі створенням і використанням грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами¹.

Рух грошових потоків у світовому господарстві виконується за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними організаціями;
- взаємовідносини держави та суб'єктів світових господарських зв'язків з міжнародними фінансовими інституціями. Суб'єктами міжнародних фінансових відносин є уряди, підприємства, фірми, банки, установи та фізичні особи.

Міжнародні фінансові операції здійснюються на грошових, валютних і фондових ринках. Економічна сутність цих ринків змінюється під впливом науково-технологічної революції, транснаціоналізації та глобалізації економічних процесів.

Для розуміння сутності міжнародних фінансів і правильної побудови міжнародної фінансової політики слід з'ясувати притаманні їм властивості, їх суспільно-економічну роль. Ідеться про *призначення {функції}* міжнародних фінансів. Аналіз міжнародних фінансів свідчить, що їм характерні розподільна та контрольна функції.

Сутність *розподільної функції* полягає у тому, що за допомогою механізму міжнародних фінансів здійснюється грошовий розподіл і перерозподіл світового продукту. Такі процеси є не хаотичними, а визначаються *об'єктивними закономірностями*: капітал рухається в пошуках найбільшої норми прибутку; важливим чинником є ризики, пов'язані з отриманням прибутку; рух капіталів відображає також дію закону пропорційного розвитку. Певний вплив на розподіл світового суспільного продукту має й політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин. На окремих етапах історичного розвитку об'єктивні закономірності та політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин певною мірою збігаються. Але вони можуть і суперечити одні одним.

Контрольна функція ґрунтується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній (зіставлюваній) формі. Це дає змогу здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі. Інформація, одержана під час такого аналізу, є основою для прийняття подальших рішень щодо міжнародних фінансів, розробки поточної та стратегічної міжнародної фінансової політики. Можливість та ефективність практичної реалізації контрольної функції залежать від ступеня розуміння цієї можливості, політики держави, характеру та рівня її економічного розвитку, технічного оснащення процесу збирання й обробки інформації.

На сучасному етапі економічного розвитку міжнародні фінанси мають форму досить складної системи міжнародних потоків грошових коштів і пов'язаних із ними відносин.

Міжнародні фінанси — історична категорія, що постійно розвивається. В основі їх розвитку — об'єктивні соціально-економічні закони та закономірності.

Міжнародна фінансова політика представлена сукупністю заходів і рекомендацій держави у галузі міжнародних фінансів. Юридично вона оформлюється в нормах і принципах міжнародного фінансового права.

Міжнародна фінансова політика є частиною економічної політики (вони взаємопов'язані). Успішна фінансова політика сприяє загальному розвитку національної економіки, і навпаки, прорахунки у міжнародних фінансах уповільнюють розвиток національної економіки.

Передумовами успішної міжнародної фінансової політики вважаються:

— належний рівень економічних знань і прогресивні погляди осіб, які ухвалюють рішення з питань міжнародних фінансів і впроваджують їх у життя;

— оперативний і гнучкий механізм розробки, прийняття і виконання фінансової політики;

— стабільний та сприятливий характер міжнародних економічних відносин;

— стабільний і передбачуваний стан внутрішньої фінансово-економічної політики.

Розрізняють такі форми реалізації міжнародної фінансової політики: планування, укладання міжнародних угод, видання нормативних актів, оперативне керівництво та контроль з боку компетентних державних органів. У міру зростання кризових явищ спостерігається посилення державного регулювання у всіх формах.

Міжнародна фінансова політика за характером заходів і рекомендацій, а також їх наслідків поділяється на довгострокову (структурну) та поточну.

Довгострокова політика передбачає структурні зміни міжнародного фінансового механізму, тобто суттєві зміни у: системі міжнародних розрахунків; режимі валютних паритетів і курсів; ролі золота в міжнародних відносинах; сукупності резервних (ринкових) валют; міжнародних розрахункових і платіжних засобах; завданнях міжнародних і регіональних фінансових організацій; методах сальдування та вирівнювання платіжних балансів; перегляді пріоритетів податкової та кредитної політик тощо.

Поточна політика — щоденне оперативне регулювання кон'юнктури валютних ринків і ринків капіталу, міжнародної інвестиційної діяльності, податків. Таке регулювання здійснюється з метою підтримки рівноваги платіжного балансу та забезпечення стабільності й чіткого функціонування національної, світової та регіональних валютних систем. Складовими цієї є: валютна політика, що охоплює низку методів: дисконтну та девізну політики; валютні інтервенції; девальвацію та ревальвацію національної валюти; політику валютних обмежень; політику конвертованості (оборотності) валют; диверсифікації валютних резервів тощо; податкова політика; кредитна політика.

Процес міжнародного руху товарів, послуг, капіталу, виробнича та науково-технічна співпраця, міграція робочої сили, туризм зумовлюють виникнення потреб у грошах і зобов'язань учасників міжнародних економічних відносин. Міжнародний платіжний оборот, пов'язаний з оплатою грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб різних країн, обслуговується валютним ринком.

Валютний ринок — це сфера економічних відносин, що виявляються у процесі здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти і цінних паперів в іноземній валюті, а також операцій з інвестування валютного капіталу. Саме на валютному ринку відбувається узгодження інтересів продавців і покупців валютних цінностей.

З організаційно-технічного погляду *валютний ринок* — певна сукупність сучасних засобів телекомунікації, таких як телеграф, телекс, телефон, інформаційні системи, комп'ютерні мережі, що пов'язують між собою банки і біржі різних країн, які здійснюють валютні операції та міжнародні розрахунки з обслуговування.

З інституційної позиції *валютні ринки* — це сукупність банків, брокерських фірм, корпорацій, особливо транснаціональних компаній (ТНК).

Світові валютні ринки обслуговують рух товарів, послуг, перерозподіл капіталів між державами.

Рух валютних і фінансових ресурсів здійснюється через: валютні операції; валютно-кредитне і розрахункове обслуговування покупки і продажу товарів та послуг; зарубіжні інвестиції; операції з цінними паперами; перерозподіл національних доходів у вигляді допомоги країнам, що розвиваються, і внесків у міжнародні організації.

Національні валютні ринки забезпечують рух грошових потоків усередині країни й обслуговують зв'язок із світовими валютними центрами. Ступінь залучення національних ринків в операції світового валютного ринку залежить від ступеня інтегрованості економіки країни в світове господарство, від стану її валютно-кредитної системи та системи оподаткування, рівня валютного контролю і валютного регулювання (міри свободи дій нерезидентів на національному валютному і фондовому ринках), стабільності політичної системи країни та зручного її географічного положення.

Разом із світовими і національними центрами валютної торгівлі є *регіональні валютні ринки*, наприклад, європейська валютна система, що виникла на основі регіональної економічної інтеграції країн Західної Європи.

Для сучасних *світових валютних ринків* характерні такі основні особливості:

1) інтернаціоналізація валютних ринків на базі інтернаціоналізації господарських зв'язків, широкого використання електронних засобів зв'язку і здійснення операцій та розрахунків із них;

2) операції виконуються безперервно протягом доби поперемінно у всіх частинах світу;

3) техніка валютних операцій уніфікована, розрахунки здійснюються за кореспондентськими рахунками банків;

4) широкий розвиток валютних операцій з метою страхування валютних і кредитних ризиків. При цьому валютні операції, що раніше практикувалися і відображалися в банківських балансах, замінюються терміновими й іншими валютними операціями, які враховуються на позабалансових статтях;

5) спекулятивні й арбітражні операції набагато перевершують валютні операції, пов'язані з комерційними операціями, чисельність їх учасників різко збільшується, до них належать не тільки банки і ТНК, але й інші юридичні й навіть фізичні особи;

6) нестабільність валют, курс яких, подібно до своєрідного біржового товару, має часто свої тенденції, не залежні від фундаментальних економічних чинників¹.

Світовий валютний ринок — наймогутніший і ліквідний, але вкрай чутливий до економічних і політичних новин.

З функціонального погляду *валютні ринки* забезпечують: своєчасне здійснення міжнародних розрахунків; регулювання валютних курсів; диверсифікацію валютних резервів; страхування валютних ризиків; отримання прибутку учасників валютного ринку у вигляді різниці курсів валют; проведення валютної політики, спрямованої на державне регулювання національної економіки, й узгодженої політики в межах світового господарства.

Учасниками валютних ринків є банки, валютні біржі, брокерські фірми, зовнішньоторговельні та виробничі компанії, міжнародні валютно-кредитні й фінансові організації. За критерієм ступеня комерційного ризику виокремлюють функціонуючих на валютному ринку підприємців, інвесторів, спекулянтів, хеджерів і гравців. Це має умовний характер, оскільки в діях окремих учасників валютного ринку поєднуються інтереси й інвесторів, і спекулянтів, і підприємців та гравців.

Обов'язковий учасник валютного ринку — спекулянт, ризик якого попередньо розрахований і виправданий прагненням одержати максимальний прибуток. Професійними спекулянтами валютного ринку вважаються валютні ділери — як фізичні, так і юридичні особи.

Міжнародний кредит — рух позикового капіталу, пов'язаний із наданням валютних і товарних активів одними суб'єктами світової системи господарства іншим на умовах платності, строковості та повернення¹.

Міжнародне кредитування здійснюється в різних формах і видах. Для зручності вивчення та використання останні класифікують за головними ознаками, що характеризують кредит із різних аспектів (за об'єктами і джерелами кредитування, терміном надання та ін.).

Головна ознака класифікації полягає в поділі кредитів за *об'єктами кредитування*, відповідно до якого міжнародний кредит (так само, як і внутрішній) має дві основні форми: *товарний* або *комерційний*, *грошовий* або *банківський*. Є й змішана форма міжнародного кредиту — *фірмово-банківські кредити*.

За *джерелами* у структурі міжнародного зовнішнього фінансування вирізняють офіційні й приватні кошти. *Офіційні* охоплюють двосторонні міжурядові кредити (головним чином міжурядові позики, що надаються найчастіше промислово розвинутими країнами країнам, які розвиваються, і тісно пов'язані з різними національними, регіональними та міжнародними програмами допомоги; змішані, в яких беруть участь приватні підприємства та держава) і багатосторонні кредити міжнародних фінансових організацій. До *приватних кредитів* належать фірмові та банківські кредити, синдиговані банківські позики та ін.

За *терміном* кредити поділяються на: *коротко*— до одного року, *середньо*— від одного до п'яти (іноді до семи — восьми) років та *довгострокові* — понад 10 років. Частиною довгострокового кредиту є позики — залучення державними та приватними корпораціями позикових коштів на національному й світовому ринках позикових капіталів шляхом випуску власних боргових зобов'язань. Довгострокові кредити і позики обслуговують розширене відтворення основного капіталу, експорт машин, обладнання та реалізацію промислових проектів.

За *видами зовнішньоекономічної діяльності* розрізняють кредити *комерційні*, пов'язані з зовнішньоторговельними операціями та *фінансові*, що використовуються на будь-які цілі, включаючи погашення заборгованості, інвестування в цінні папери з метою обслуговування змішаних форм вивозу капіталів, товарів та послуг, наприклад, у вигляді виконання підрядних робіт (інжиніринг).

За призначенням міжнародні кредити, так само як і внутрішні, поділяються на продуктивні і непродуктивні. До *продуктивних* належать кредити, призначені для розвитку економіки країни-позичальника: для закупівлі промислового обладнання, матеріалів, ліцензій, ноу-хау, оплати виробничих послуг, забезпечення зовнішньоторговельних угод та інших господарських потреб. *Непродуктивні кредити* пов'язані з утриманням урядового апарату, армії, закупівлею зброї, погашенням зовнішньої заборгованості за раніше отриманими кредитами та ін.

За валютою позики вирізняють: *міжнародні кредити у валюті країни-боржника* або *країни-кредитора*; *у валюті третьої країни*. Найчастіше міжнародний кредит надається у валюті країни-кредитора.

За забезпеченням міжнародні кредити класифікують на забезпечені та бланкові. *Забезпечені* надаються під товари, товаророзпорядчі й інші комерційні документи, цінні папери, векселі, нерухомість і коштовності. Іноді використовують частину офіційних золотих запасів країни. *Бланковий кредит* надається під зобов'язання боржника погасити його у встановлений термін, оформляється соло-векселем з одним підписом — позичальника. Різновидами бланкових кредитів є контокорент та овердрафт.

Різновидом міжнародного кредиту є *валютний кредит*, тобто кредит у певній валюті або валютах, призначений для погашення зовнішньої заборгованості, підтримки валютного курсу національної грошової одиниці, поповнення офіційних валютних резервів.

Кредити за **компенсаційними угодами** передбачають взаємні поставки товарів однакової вартості, коли країна-позичальник отримує у кредит на 8—15 років машини, обладнання для створення чи реконструкції підприємств, освоєння природних ресурсів, збагачення сировини, а погашення кредиту здійснюється за допомогою поставок продукції цих підприємств. Такі кредити надають, як правило, банківські консорціуми.

Проектне фінансування — нова форма кредитування країн, що розвиваються, яка полягає у спільному фінансуванні кількох кредитними установами великих, переважно інфра-структурних проектів. Ініціаторами спільного фінансування є міжнародні фінансові інституції, котрі залучають до цих операцій приватні банки. Останні кредитують найприбутковішу частину проекту на пільгових умовах, встановлюючи відсоткову ставку, нижчу ніж ринкова.

Серед інших боргових інструментів особливу групу становлять *експортні кредити*. Їх специфічна ознака виявляється у зв'язаному характері, тобто наявності так званого зв'язуючого застереження в кредитній угоді. Сутність застереження полягає в тому, що позичальник має використати цей кредит винятково на зазначені цілі, наприклад, на придбання товарів, вироблених у країні-кредиторі.

Експортні кредити поділяються на: *короткострокові* (надаються і використовуються в межах одного року для кредитування експорту споживчих товарів та сировини), *середньострокові* (надаються на термін від одного до п'яти років і використовуються для кредитування експорту машин та обладнання) і *довгострокові* (надаються на термін понад п'ять років і використовуються для кредитування експорту інвестиційних товарів та великих проектів).

Механізм експортного кредитування створює умови для прихованого субсидування експорту, тому може розглядатися як метод стимулювання урядом національного експорту зорієнтованого виробництва. Інколи експортні кредити вважаються різновидами зовнішньої міждержавної допомоги, оскільки відсоткові ставки за експортними кредитами є значно меншими порівняно зі ставками за іншими видами кредитів. При цьому різниця між поточною ринковою ставкою і ставкою за експортним кредитом становить розмір субсидування.

Механізм експортного кредитування передбачає:

— надання державними банками субсидованих кредитів національним експортерам за ставкою, нижчою ніж ринкова;

— надання державних кредитів іноземним імпортерам за умов обов'язкових закупівель товарів, виробниками яких є фірми країни-кредитора (зв'язаний кредит);

— страхування експортних ризиків національних експортерів.

За формою розрізняють *фінансові* та *комерційні* міжнародні кредити.

Фінансовий кредит — це грошовий кредит, наданий банками на умовах повернення, терміновості, платності та забезпеченості¹.

Багато держав, використовуючи створені системи кредитування експорту і страхування експортних кредитів, здійснюють фінансову підтримку своїх банків-кредиторів і фірм-експортерів.

У міжнародному бізнесі поширена практика надання синдигованих кредитів. **Синдиговані кредити** — кредити, надані двома і більше кредиторами, тобто синдикатами (консорціумами) банків одному позичальникові. Для надання синдигованого кредиту група банків-кредиторів об'єднує на визначений термін свої тимчасово вільні кошти.

Кожен банк встановлює порядок видачі кредитів, перелік обов'язкових документів, наданих позичальником банку. Переважно це: установчі документи; ліцензія, якщо діяльність, для здійснення якої береться кредит, підлягає ліцензуванню; баланс позичальника; документи, що підтверджують забезпечення повернення кредиту (договір поручництва, гарантія, договір про заставу, договір страхування); економічне обґрунтування одержання прибутку, достатнього для своєчасного погашення кредиту; документи, що підтверджують повноваження особи, котра підписала кредитний договір та інші документи.

Комерційний кредит — кредит як різновид розрахунків, тобто розрахунків із розстрочкою платежів.

Розмір відсотка залежить від розміру кредиту, його тривалості, виду валюти, ризику неплатежу і виду забезпечення (банківська гарантія, акредитив та ін.). Зокрема, чим триваліший термін кредиту, тим, звичайно, вища ставка річного відсотка і тому, наприклад, ціна кредиту з розмірі 6—8% річних може виявитися занадто високою для 3-місячного кредиту і нормальною для 1—1,5-річного кредиту. Крім того, якщо валюта кредиту сильна і стійка, кредитні відсотки будуть нижчими, ніж у випадку використання слабких валют, курс яких може значно коливатися.

У світовій практиці використовують такі способи калькуляції нарахованих відсотків: *лінійний* (іноді називають *прогресивний*), *штафельний* (або *регресивний*) та *пропорційний*. За *лінійного методу* величина визначається для кожної частини кредиту окремо з дати його надання.

За *штафельного способу* нарахування відсотків здійснюється на залишок основного боргу за час з дати його використання до дати погашення.

Пропорційний (змішаний) *спосіб* нарахування відсотків полягає у підрахуванні загальної суми відсотків з кредиту та її поділі на кількість платежів (траншів). За такого способу відсотки виплачуються рівними внесками.

Відсотки за кредитом, як правило, починають нараховувати з моменту закінчення поставки, а їхню виплату здійснюють шляхом послідовних внесків одночасно з оплатою кожної частини платежу за контрактом. Поширеною є практика виставлення векселів на частину основного боргу, що підлягає сплаті і нарахованих відсотків. У контракті, а також у рахунку-фактурі суворо фіксується графік оплати основного боргу і нарахованих відсотків.

Покупець зазвичай виграє під час нарахування відсотків прогресивним способом і в процесі їх виплати більш *рідкими* внесками, наприклад, піврічними, а не кварталними. Продавець, навпаки, об'єктивно зацікавлений у використанні регресивного способу і виплаті частішими внесками.

У сучасному світовому господарстві, міжнародних фінансово-економічних і валютно-кредитних відносинах помітну роль відіграють міжнародні фінансові організації. Найбільш значущими в сучасних умовах є Міжнародний валютний фонд (МВФ).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) — міждержавна організація, діяльність якої полягає в регулюванні валютно-кредитних відносин між державами-членами та наданні їм

фінансової допомоги під час валютних труднощів, спричинених дефіцитом платіжного балансу, шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті.

МВФ сформований для того, щоб за допомогою часткової інтернаціоналізації золотих і валютних резервів країн, що беруть участь у ньому, створити пул міжнародних ліквідних ресурсів, який повинен бути джерелом тимчасового покриття пасивного сальдо платіжних балансів країн, котрі не мають у розпорядженні необхідних для цього власних ліквідних ресурсів і можливості одержати звичайний банківський кредит за кордоном. МВФ здійснює кредитні операції тільки з офіційними органами — казначействами, центральними банками та стабілізаційними фондами. Розрізняються кредити на покриття дефіциту платіжного балансу і на підтримку структурної перебудови економіки країн-членів.

Завдання 1. Банк у Києві встановив такий курс долара США: купівля — ____грн, продаж — ____грн. Визначте:

- 1) скільки гривень можна одержати за 250 дол. США;
- 2) скільки доларів США можна купити на 200 тис.грн.

Завдання 2. Банк у Лондоні встановив такий курс долара США: продаж — ____дол. США за фунт стерлінгів; купівля — ____дол. США за фунт стерлінгів. Розрахуйте:

- 1) скільки фунтів стерлінгів можна одержати за 1000 доларів США;
- 2) скільки доларів США можна одержати за 1000 фунтів стерлінгів.

Завдання 3. Банк у Москві оголосив таке котирування валют: долар США/рубль — 1840-1880; канадський долар/рубль — 1100-1130. Обчисліть крос-курс долара США до канадського долара.

Завдання 4. Швейцарський банк дає такі котирування: долар США/ канадські долари — 1,8183-1,8193; долар США/швейцарський франк — 1,6627-1,6637. Визначте крос-курс канадського долара до швейцарського франка.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №21

Тема: Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою

Мета роботи — дослідити фінансові системи США, Японії, розвинених європейських та скандинавських країн.

Рекомендована література: додаткова 5, 12-14.

Питання для опрацювання:

1. Основні аспекти та функціонування фінансової системи США.
2. Особливості функціонування фінансової системи Японії.
3. Основні положення структури фінансової системи Великої Британії, Німеччини та Франції.
4. Основи функціонування фінансової системи Скандинавських країн.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

США — лідер світової економіки, одна з найбільших за територією і населенням країна у світі. Розвиток економічних процесів в Америці є головним генератором змін в

економіці всього світу. Ділова активність США — головний індикатор для світової економіки, безпосередньо має вплив на зміни циклу і руху господарського стану інших країн, впливає на структуру міжнародного фінансового обміну.

Бюджетний процес у США регламентується двома основними законами — "Про бюджет і звітність" (1921) і "Про контроль над бюджетом і заморожування фондів" (1974).

До складу системи державних фінансів США входять: фінансова система федерацій, фінансова система 50 штатів, фінансова система 3044 графств, які становлять 95 тис. місцевих адміністративних одиниць, що мають понад 43 тис. округів. Така структура системи державних фінансів свідчить про те, що підрозділ державного управління самостійно формує свій бюджет, керує бюджетним боргом, розробляє і здійснює податкову політику.

За останні роки в США було сформовано параметри розподілу і перерозподілу коштів між бюджетами трьох рівнів: майже 65 % сукупних витрат консолідованого бюджету проходять через федеральний бюджет і 35 % — частка інших двох бюджетів, що розподіляється між штатами та місцевими органами.

Бюджети в США керуються шляхом дотацій і відрахувань. Ресурси спрямовані одночасно за чотирма каналами: з федерального бюджету — в бюджети штатів і місцеві бюджети; з бюджетів штатів — у місцеві бюджети; з місцевих бюджетів — у бюджети штатів; та між місцевими бюджетами.

Для бюджетної системи США характерна сталість бюджетно-податкових відносин держави і регіонів. Фактично штати мають рівні права у цій галузі з федерацією в цілому, тому на рівні федерації й у штатах є ідентичні за найменуванням податки (прибутковий податок із населення та корпорацій). Найпринциповіше обмеження податкових прав штатів полягає в забороні на введення окремих непрямих податків, які перешкоджають свободі торгівлі між штатами, що заборонено Конституцією США. Саме тому середня ставка податку з продажів, яка забезпечує до 30 % бюджетних надходжень, становить за штатами майже 4 % у роздрібній ціні. Прямого перерозподілу коштів між штатами практично немає. Але Конгрес США відповідно до Конституції має право фінансувати витрати тільки на "загальний добробут США", що також перешкоджає перерозподілу засобів між регіонами. Штати можуть встановлювати будь-які форми податків, але не можуть перешкоджати міжрегіональним господарським зв'язкам, що призводить до рівного податкового тиску.

Основною формою фінансових зв'язків між центральним урядом і місцевими органами влади США є блоки і програми розподілу доходів. Блоки — це федеральні субсидії, що надаються штатам і місцевим органам влади з метою використання у визначеній законом галузі. Програма розподілу доходів — принцип розподілу повноважень між центральним урядом і владою штатів у сфері фінансів.

Державний бюджет США складається з: урядового бюджету та довірчих фондів (траст). За рахунок урядового бюджету відбувається фінансування національної економіки та соціальних програм. Довірчі фонди забезпечують фінансування інфраструктури а їх доходи формуються шляхом надходжень від використання державної власності.

Головним джерелом надходжень у доходи державного бюджету є прибуткові податки і внески у фонди соціального страхування. Разом такі види податків забезпечують майже 80 % доходів державного бюджету. Це відбувається, оскільки саме ці податки сплачує більшість американських робітників та службовців.

Податкові надходження від бізнесу та приватних підприємств у державному бюджеті США представлені такими основними видами, як: прибуток корпорацій, акцизи (в США

вони вважаються непрямими податками на бізнес), митні збори та податки на дарування і нерухомість.

Дохідну частину Штатів становлять: прибутковий податок, податок на прибуток корпорацій та податок із продаж. Якщо перші два податки вносяться у федеральний бюджет за єдиними ставками на всій території країни, то надходження в бюджети штатів відбувається за нормативами, встановленими місцевими органами законодавчої влади.

Основним засобом як державного, так і муніципального запозичень у США є емісія облігацій штатів і муніципальних облігацій. Державний уряд не несе відповідальності за цінні папери, випущені органами влади рівня нижчого. Інвестори орієнтуються на рейтинги приватних агентств, які визначають ціну запозичень бюджетів штатів та муніципалітетів на відкритому ринку.

Бюджетам більш нижчого рівня надається цільова фінансова допомога у вигляді грантів: блоків-грантів і категорійних грантів.

Блоки-гранти виділяються на фінансування широкого кола видаткових статей, а саме на охорону здоров'я, соціальне забезпечення та фінансування інших видаткових груп. Категорійні гранти фінансують окремі видаткові програми.

Фінансова інфраструктура Сполучених Штатів Америки охоплює: процедури бухгалтерського обліку та судочинства; розрахунково-клірингові організації (займаються торговельною діяльністю, фінансовими інструментами); регульовані органи (регулюють учасників фінансової системи).

Ядром кредитної системи США є Федеральна резервна система (ФРС), головні функції якої полягають у здійсненні монетарної політики, підтримці необхідного рівня ліквідності, надійності та стабільності банківської системи і наданні допомоги головному фінансовому органу США — Міністерству фінансів. Також ФРС приймає участь у регулюванні платіжної системи країни і безперервно спрямовує зусилля на підвищення її ефективності та надійності.

Японія — країна з конституційною монархією. Особливостями фінансового устрою Японії є вертикальна інтеграція фірм, їх групування, що пронизують усю систему ділових відносин у країні. Розрізняються два рівні або типи утворення економічних групувань: 1) ґрунтується на взаємодії капіталу та особистої унії; 2) визначає наявність груп, які є об'єднанням великих компаній із малими та середніми, що базуються на зв'язках різних видів, основними з яких виступають виробничі, зумовлені головними підприємствами.

Особливість фінансової моделі Японії полягає в єдності державного апарату і великого капіталу в розв'язанні загальних проблем. Основні цілі та завдання загальнонаціональних планів фінансового розвитку конкретно втілюються в змісті внутрішньо-корпоративних планів, що мають директивний характер. За рахунок цього утворюється складна, взаємозв'язана система фінансового планування.

Серед державних фінансових організацій є: Центральний банк Японії та Японський банк розвитку, 11 суспільних фінансових організацій, а також система поштових установ.

Вищим органом державної влади та єдиним законодавчим органом Японії є Парламент, що складається з двох палат: Палата представників (512 депутатів) і Палата радників (252 депутати). Виконавча влада здійснює, крім традиційного, фінансування країни через поточний бюджет, дохідна частина якого формується за рахунок податків. Ця система називається державною інвестиційною програмою і використовується для розвитку пріоритетних, з погляду держави, виробництв та об'єктів. Отже, фактично уряд Японії має реальний важіль здійснення структурної та промислової політики.

Крім джерел надходження коштів, Програма державних позик та інвестицій відрізняється від загальнодержавного бюджетного фінансування ще й тим, що її кошти виділяються на умовах зворотності, терміновості та платності. Капіталовкладення і позики, отримані компаніями в рамках цієї Програми, підлягають повному поверненню з нарахуванням відсотків, які на сьогодні встановлюються в основному на рівні приватних кредитних установ.

Програму розробляє уряд одночасно з підготовкою проекту "звичайного" поточного бюджету, але окремо від нього. Японський інвестиційний бюджет також щороку затверджується в парламенті. Фінансовими джерелами Програми державних позик та інвестицій є:

- 1) система заощаджень громадян;
- 2) система страхування життя;
- 3) пенсійні фонди;
- 4) спеціальний рахунок промислового інвестування;
- 5) гарантовані урядом зобов'язання в позики.

Доходна частина Японії складається з податкових і неподаткових надходжень. Серед податкових надходжень майже 40 % становить прибутковий податок фізичних осіб, близько 30 % — податок на прибуток юридичних осіб (на прибуток компаній) і також 30 % — непрямі податки (стягнуті з продажу алкогольних напоїв, сигарет, предметів розкоші). Порівняна з іншими країнами частка неподаткових надходжень в Японії досить висока. До них належать доходи від орендної плати, продажу, штрафи, доходи від лотереї, позики.

Реалізація державного бюджету здійснюється в таких основних формах: прямі виплати (в основному на утримання адміністративного апарату), витрати коштів на спеціальних рахунках (пенсійне забезпечення, соціальне страхування, громадські роботи, оборона) і фінансова допомога місцевим адміністраціям.

Величезну частину витрат державного боргу становлять соціальні витрати, серед них — пенсії щодо старості й інвалідності. Це пов'язано з тим, що чисельність цієї категорії у зв'язку з підвищенням тривалості життя постійно збільшується.

Пенсійна система Японії досить складна та багаторівнева. Коштами державного бюджету забезпечується 1/3 виплат базової пенсії, інше виплачується за рахунок різних пенсійних фондів.

Фінансовий рік у цій країні починається 1 квітня і закінчується 31 березня наступного року. Підготовку проекту бюджету здійснює Міністерство фінансів і його департамент. Інші міністерства і відомства готують пропозиції щодо обсягу та структури своїх бюджетів, а також з деяких інших фінансових питань і не пізніше 31 серпня направляють відповідні документи в бюджетний департамент Міністерства фінансів.

Повна офіційна назва унітарної країни Великої Британії — **Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії**. До складу цього Королівства входять: Англія, Шотландія, Уельс і Північна Ірландія.

Державний бюджет Великої Британії складається з двох частин: Консолідований фонд, в якому відбуваються передбачені видатки та доходи, та Національний фонд позик, за допомогою якого здійснюються капітальні витрати.

Перевищення доходів над видатками Консолідованого фонду включаються до частини Національного фонду позик. І навпаки, дефіцит Консолідованого фонду покривається за рахунок Національного фонду позик.

Бюджетний рік у Великій Британії починається з 1 квітня і завершується 31 березня наступного року.

Особливості бюджетного процесу полягають у тому, що Парламент країни щороку приймає "фінансовий закон", в якому фіксуються зміни та внески в систему бюджетних законів. Вирішальну роль у бюджетному процесі Великої Британії відіграє Казначейство, яке відповідає за законодавчу базу; за відносини з фінансовими інститутами з метою забезпечення дотримання нормативних вимог Казначейства відповідає Управління з фінансового регулювання і нагляду.

Фінансово-бюджетна політика цієї країни ґрунтується на двох основних економічних правилах: 1) "золоте правило" — уряд країни робить позики з метою інвестування цих коштів у певний сектор економіки; 2) "правило стабільного інвестування" — відношення суми внутрішнього державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має утримуватися на стабільному і розумному рівні.

Система оподаткування Великої Британії передбачає систему регламентування пільг для малозабезпечених верств населення — 10 % податок на прибуток, а також кредит для оподаткування прибутку найбільш низькооплачуваних категорій працівників. Такий процес сприяє зростанню довгостроковому оподаткуванню, оскільки в 1998 р. остаточно скасовано авансовий податок на корпорації.

За рівнем економічного розвитку, величиною економічного потенціалу, часткою у світовому виробництві, ступенем участі в міжнародному поділі праці й інших важливих критеріях **Федеративна Республіка Німеччини** належить до найбільш високо розвинутих держав світу, входить до "Великої сімки". За загальним обсягом ВВП і величиною промислового виробництва ФРН займає четверте місце в світі, за середнім показником ВВП на душу населення Німеччина належить до першої десятки світу.

У ФРН розрізняють 40 податків, загальними серед яких є: прибутковий; податок на корпорації; податок з обороту. До федеральних податків належать: доходи від фінансових монополій; митні збори; податок із вантажного автотранспорту; разовий податок на майно; податок на користь Європейського Союзу.

Франція — одна з провідних західних держав Європи, вона займає сьоме місце серед усіх країн світу — 4,7% ВВП із 1% населення земної кулі.

Бюджетна система Франції багатоланкова, але відрізняється високим ступенем централізації. Складова бюджетної системи акумулює майже 80 % усіх доходів і витрат фінансової системи і включає центральний бюджет, приєднані бюджети та спеціальні рахунки Казначейства. Ці бюджети мають доходи і витрати, пов'язані з поточною діяльністю, та інвестиційні витрати й спеціальні ресурси, що виділяються на їх покриття. Спеціальні рахунки Казначейства — різні фонди соціально-культурного характеру і торговельні рахунки Казначейства. За допомогою бюджетної системи Франції перерозподіляється приблизно 20 % ВВП і 50 — національного доходу.

Структура податкових доходів бюджету формується таким чином: прямі податки — 36 %, непрямі податки — 59,2, неподаткові надходження — 4,8%. Основний непрямий податок Франції — податок на додану вартість і внутрішній податок на нафтопродукти.

Витрати місцевих органів влади розподіляються за двома частинами:

1) поточний (функціональний) бюджет, що фінансує близько 1 /3 витрат місцевих органів влади (поліцію, цивільну оборону, пожежну охорону, управління), 1/3 витрат на освіту та культуру;

2) інвестиційний бюджет місцевої влади, за допомогою якого здійснюються великі капіталовкладення. Джерела доходів поділяються на;

— внутрішні — від муніципальної власності та місцевого господарства;

— податкові — забезпечують 50 % загальної суми надходжень, передбачених бюджетом;

— зовнішні — дотації та кредити.

До **Скандинавських країн** належать п'ять країн, розташованих на території Скандинавського півострова в північній частині Європи: Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія й Ісландія, їх об'єднують економічні, соціальні, політичні і багато позаекономічних факторів, також історичні й національно-культурні особливості певного регіону.

Рівень оподаткування у Скандинавських країнах є один із найвищих серед промислово розвинутих країн. Наприклад, частка податків у ВВП Швеції на кінець 2006 р. становила приблизно 58 % (максимальний показник серед цих країн).

Майже кожна третя людина, що є громадянином Скандинавських країн, належить до числа державних робітників та службовців (їх частка у Швеції — 32 %, Норвегії та Данії — 30, Фінляндії 28).

Причина потужного державного сектору і чіткої соціальної спрямованості державної політики в Скандинавських країнах полягає у тому, що ці країни використовують післявоєнні реформи "державами загального добробуту". Сутність реформи передбачає досягнення стабільного економічного зростання з низькими темпами інфляції та "повної зайнятості" на базі розвитку змішаної економіки та постійне вирівнювання доходів різних соціальних груп суспільства.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №22

Тема: Фінанси Європейського Союзу

Мета роботи – дослідити структуру бюджету та принципи організації оподаткування в державах ЄС, проаналізувати перспективи розвитку фінансової системи ЄС.

Рекомендована література: додаткова 5, 12-14,.

Питання для опрацювання:

1. Структура бюджету та принципи організації оподаткування в державах ЄС.
2. Валютна інтеграція ЄС і перспективи розвитку фінансової системи ЄС.

Порядок опрацювання завдань

Місце проведення занять: навчальна аудиторія (згідно з розкладом).

Місце та час отримання консультацій: кафедра фінансів, банківської справи та страхування (згідно з графіком).

Обладнання та матеріали: конспект лекцій.

Форми підсумкового контролю: поточна контрольна робота.

Європейський Союз — це злиття господарств окремих країн у єдиний відтворювальний механізм, тобто формування єдиного міждержавного управління. Результатом такого процесу є ринок, на якому витрати виробництва нижчі порівняно з національними ринками інтегрованих країн.

Процес поступової передачі функцій національної держави в галузі регулювання економіки на наднаціональний рівень, що активно розвивається в Європі, — об'єктивне відображення реалії феномену транснаціоналізації високорозвиненої економіки відносно

малих у своїй більшості європейських країв. Не випадково економічна інтеграція перемістилася саме на європейський континент.

Доходи бюджету Європейського Союзу складаються із: ввізних мит, що компенсують різницю в цінах на сільськогосподарські продукти в країні імпортерів та на зовнішньому ринку, мит за загальним митним тарифом, окрім мита Європейського об'єднання вугілля і сталі, певної частини відрахувань від податку на додану вартість та інші кошти.

Видаткову частину бюджету Європейського Союзу становлять такі витрати:

- 1) субсидії й інші витрати за сільським господарством (майже 73%);
- 2) субсидії на впровадження в життя регіональної політики, тобто на надання фінансової підтримки менш розвинутих регіонам (5,8 %);
- 3) витрати із субсидування наукових досліджень і дослідно-конструкторських розробок, фінансовані кошти, що виділяються на енергетику, промисловість і транспорт (2,6 %);
- 4) економічна допомога країнам, що розвиваються (3,8 %);
- 5) адміністративні витрати (4,7 %);
- 6) інші витрати (8,5 %).

Для податкової політики Європейського Союзу характерні такі особливості:

- 1) зниження податкових ставок із одночасним зменшення податкових пільг з метою стимулювання економіки та забезпечення ефективного розподілу ресурсів;
- 2) зменшення прогресивності й перехід до пропорційного оподаткування доходів;
- 3) підвищення згідно з концепцією нейтральності ролі непрямих податків;
- 4) регулювання зовнішніх ефектів, наприклад" стимулювання споживання екологічно чистих видів палива;
- 5) стимулювання окремих пріоритетних секторів економіки, зокрема, малого бізнесу, внутрішньо-фірмових досліджень і розробок;
- 6) створення пільгових ощадних схем.

Частка надходжень від внесків на соціальне страхування істотно відрізняється за країнами. Вони є основним джерелом доходів у Франції, ФНР, Іспанії й Австрії, а в Данії й Ісландії, навпаки, займають незначне місце. їхня низька частка в Данії компенсується за допомогою надходжень від податків на доходи, а в Ісландії відшкодовується споживчими податками.

Значну частину державних доходів у всіх країнах формують непрямі податки — ПДВ і акцизи. Цей вид податків переважає в Ісландії, Ірландії та Португалії. Велику роль відіграє податок на додану вартість, що діє у всіх країнах ЄС, він є характерною ознакою європейських податкових систем.

Другим за значенням чинником в еволюції нової Європи є рух у напрямі фінансового і валютного Союзу. Незважаючи на те, що єдиний ринок загалом дістав схвалення громадської думки та його підтримали уряди держав — членів ЄС, умови *Європейської валютної системи (ЄВС)* відрізняються.

Майбутнє нової Європи значною мірою залежить від процесів у міжнародній валютній сфері. Для єдиного ринку бажаним є уникнення інфляції та невизначеності, пов'язаних із коливанням валютних курсів. Прихильники ЄВС сподіваються, що діяльність цього союзу зробить для валютної інтеграції набагато більше, ніж чинна Європейська система. Згідно з ЄВС кожен учасник системи мав зафіксувати головний курс своєї валюти в екю. Екю не стала валютою торгівлі, хоча інвестиції в облігаціях екю поширилися у міжнародній практиці.

Рух у напрямі ЄВС спирається на міцну підтримку багатьох членів ЄС, проте його мета — союз з єдиною валютою і системою постійної фіксації валютних курсів і Центральним банком на зразок Європейської федеральної резервної системи — становить предмет складних переговорів. Незважаючи на те, що єдиний ринок одержав загальне схвалення, єдина валюта та єдина валютна політика стали об'єктом дискусій щодо можливих вигід і втрат від їхнього впровадження.

Видатки на впровадження спільної валюти розпочинаються з витрат на початкову заміну одиниць обліку і конвертацію невиконаних фінансових контрактів у єдину валюту. Проте це відносно невеликі загальні й одноразові видатки. Вагоміші для суспільства психологічні втрати, коли держава відмовляється від суверенітету над своєю валютою і впроваджує євро, замінюючи історичну національну валюту.

Найпроблематичнішою є ціна втрат спроможності змінювати номінальний валютний курс країни з метою регулювання платіжного балансу і здійснення незалежної монетарної політики для стабілізації рівня доходу і цін у державі. Член ЄВС не зможе девальвувати свою валюту, якщо матиме дефіцит платіжного балансу або захоче стати конкурентоспроможнішим на світовому ринкові. У випадку небезпечних порушень економічної рівноваги ззовні, країна буде змушена використовувати фіскальну політику — податки і державні видатки — як альтернативу монетарній політиці та корегувати валютний курс. Якщо країна зазнає дефіциту платіжного балансу, спричиненого зменшенням обсягів експорту, вона має замість девальвації вдатися до дефляційної фіскальної політики.

Тестові питання до змістового модуля 4

1. Фінанси підприємств являють собою
2. Основною метою діяльності підприємства, що діє в умовах ринку, є
3. До складу фінансів підприємств не входять відносини
4. За зобов'язаннями повну необмежену майнову відповідальність несуть
5. Не набувають статусу юридичної особи об'єднання підприємств
6. Момент здійснення платежу повинен максимально наближуватись до моменту відвантаження товарів — це один із принципів
7. Фінансування не лише відтворення, а й розвиток підприємства за рахунок власних фінансових ресурсів – це
8. На момент утворення суб'єкта підприємництва формується
9. Частина активів підприємства, що залишається після вираховування його зобов'язань
10. До основного капіталу підприємств належать
11. Інтелектуальна інвестиція — господарська операція, яка передбачає придбання
12. Процес розвитку науково-технічного прогресу і поява більш досконалих і продуктивних основних фондів є причиною
13. Яке твердження правильне
14. Об'єднання фізичних осіб як споживачів, котрі отримують доходи з метою поліпшення свого матеріального становища, визначають як
15. Власні та прирівняні до власних фінансові ресурси – це
16. Надання одним підприємством іншому права на виробництво і продаж товарів під його товарним знаком або за його технологією – це
17. Який показник найточніше характеризує рівень життя
18. Сума коштів, спрямованих на формування основних та оборотних засобів підприємств, це
19. До оперативних фінансових планів відносять
20. Приймати стратегічне фінансове рішення щодо інвестування капіталу в проект недоцільно, якщо

21. До складу залучених джерел формування фінансових ресурсів підприємства не належать
22. До грошових коштів підприємства відносять
23. Фінанси домогосподарств функціонують у
24. До джерел фінансування домогосподарств належать
25. Функція, яка підтримує збалансований розвиток домогосподарства як економічної одиниці
26. Назвати найголовніший фактор, що впливає на рівень заощадження доходів домогосподарств
27. Внутрішніми грошовими потоками домогосподарства є потоки, які виникають між
28. Індикатором фінансових негараздів домогосподарства є
29. До об'єктів планування основних грошових потоків належить
30. Наявність альтернативних джерел доходів, незареєстрованих і неоподаткованих, характеризує таку модель стратегій виживання домогосподарства як
31. Основним видом витрат домогосподарств є
32. Частина грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому, це
33. Мобілізацію і розміщення організованих заощаджень домогосподарств здійснює
34. Які форми проведення страхування розрізняють в Україні?
35. Правила страхування – це?...
36. Страхові послуги відносять до якого виду послуг?
37. Головними суб'єктами страхового ринку України є...
38. Ринок страхових послуг – це...
39. Які причини виникнення та існування страхування?
40. До витрат страховика відносять...
41. Брокер від агента відрізняється тим,що...
42. Страховий продукт – це...
43. Страховий агент є уповноваженою особою...
44. Страхування будується на принципах...
45. Страховий тариф – це...
46. Договір страхування набирає чинності...
47. Страховий платіж – це...
48. Фінансовий ринок – це...
49. Що належить до вторинних фінансових інструментів?
50. Опціон – це...
51. Цінні папери – це...
52. Випуск в обіг грошей або цінних паперів має назву...
53. Що таке облігація?
54. Хто такий емітент?
55. Чим відрізняються привілейовані акції від звичайних?
56. Член біржі, який не має права торгувати від свого імені і за свій рахунок...
57. Лістинг – це...
58. Приватизаційні папери в Україні випускаються в...
59. Випуск привілейованих акцій не має перевищувати...
60. Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює...
61. Ринок, на якому відбувається обіг корпоративних довгострокових фінансових інструментів...
62. Приватизаційні папери в Україні випускаються в таких видах
63. Фінансові інструменти, які відносять до інструментів власності
64. Формою руху позичкового капіталу є
65. До активних операцій комерційного банку відносять
66. Випуск привілейованих акцій не має перевищувати
67. Форма лізингу, за якої лізингоотримувач може викупити об'єкт лізингу

68. Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює
69. Ринок, на якому відбувається обіг корпоративних довгострокових фінансових інструментів
70. Відповідно до чинного законодавства України банківська система є
71. Діяльність щодо визначення взаємних зобов'язань за угодами з цінними паперами та розрахунків з ними визначаються як
72. Ризики, пов'язані з майновим станом підприємства, його виробничою та фінансовою діяльністю, відносять до
73. Придбання термінового контракту на купівлю актива з метою страхування від небажаної зміни ціни називається
74. Акції, які гарантують виплату дивідендів у заздалегідь установленому розмірі, незалежно від суми отриманого прибутку
75. Учасник ринку, який проводить операції з деривативами з метою зниження (уникнення) цінового ризику, пов'язаного з володінням базовими інструментами
76. Член біржі, який не має права торгувати від свого імені і за свій рахунок
77. Внесення цінних паперів у список цінних паперів, що котуються на фондовій біржі
78. Корпоративні цінні папери, які не дають права на участь у процесі управління підприємством
79. До валютних складових міжнародної валютно-фінансової системи (МВФС) належать:
80. Валюта, яка характеризується стабільним валютним курсом:
81. Система валютних відносин, за якої діяв золотий паритет:
82. Валюта резервна — це:
83. Міжнародна валютно-кредитна установа, що має статус спеціалізованого відділення ООН і створена на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бретон-Вудсі в 1944 р., називається:
84. Темп інфляції визначається як:
85. Крос-курс – це:
86. Для постійного відстеження величини індикаторів фінансової безпеки використовується підсистема:
87. Визначення поняття "міжнародна ліквідність", яке є правильним:
88. За класифікацією МВФС всі валюти залежно від ступеня гнучкості поділяються на:
89. Дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають під час формування і використання відповідних коштів, – це операції:
90. Міжнародна фінансова політика держави має ґрунтуватися на:
91. Змінення курсу національної валюти у формі зменшення її курсу відносно іноземних валют – це:
92. Передумовами підвищення розміру прямих податків у розвинених країнах є:
93. Зона вільної торгівлі — це:
94. Найвищою формою міжнародної економічної інтеграції є
95. Етап міжнародної економічної інтеграції, який не пройшов на сьогоднішній день Європейський Союз:
100. Європейський Союз розпоряджається власними коштами :
101. Країна, яка була ініціатором створення Європейського Союзу, але стала його членом значно пізніше:
102. До видаткової системи Європейського Союзу не входить:
103. Ембарго – це:
104. Валюта, яку називають вільно конвертованою:
105. За яких умов збільшиться активне сальдо платіжного балансу:
106. Складова платіжного балансу країни — рахунок поточних платежів — не охоплює:
107. Які дії має виконувати країна зі стійким негативним сальдо платіжного балансу:
108. Активне сальдо платіжного балансу збільшиться, якщо у країні:

109. Україна вирішила встановити контроль над зовнішньою торгівлею з метою зниження дефіциту платіжного балансу. Одним із наслідків цього рішення буде:
110. За яких умов поліпшиться фінансовий рахунок платіжного балансу:
111. МВФ надає країнам кредити з метою:
112. Що належить до рахунку руху капіталу:
113. Платіжний баланс країни погіршиться у зв'язку з такими чинниками:
114. Рахунок поточних операцій включає все за винятком:
115. Країна зі стійким позитивним сальдо платіжного балансу має
116. Короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників це:
117. Дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають у процесі формування та використання відповідних коштів — це:
118. Що охоплюють різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість:
119. Virізняють такі види фінансових операцій:
120. На чому має базуватися Міжнародна фінансова політика держави:
121. Сукупність заходів і рекомендацій держави у галузі міжнародних фінансів — це.
122. Що таке знецінення курсу національної валюти у формі зниження її курсу (ціни) стосовно іноземних валют:

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ПЕРЕЛІК ТЕМ ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ ЗА ВИБОРОМ СТУДЕНТА

Окремі питання, які включені до лекційного курсу, потребують більш детального і глибокого вивчення. Самостійна робота студентів з курсу „Фінанси” полягає у вивченні та опрацюванні основної і додаткової літератури, законодавчих та нормативних документів, виконанні практичних завдань.

Метою самостійної роботи студентів є активізація засвоєних знань, розвиток умінь та набуття навичок з предмету "Фінанси" для подальшого їх використання на практиці.

Самостійна робота студентів з курсу „Фінанси” організовується в трьох основних формах. Перша – обов’язкове виконання домашніх завдань як теоретичних так і практичних по розв’язанню задач, яке контролюється при проведенні семінарських занять.

Друга – обов’язкова підготовка реферату кожним студентом на 5-6 сторінок, який перевіряє викладач. Вибір теми реферату відбувається на добровільних засадах. Цікаві за змістом реферати виносяться на обговорення.

Третя форма – організація „круглого столу”, за яким заслуховуються реферати (5-6 хв. кожний). Засідання проводяться після вивчення модулів. Засідання „круглого столу” організовується таким чином, щоб залучити до роботи якомога більше студентів

Позааудиторна самостійна робота включає два етапи:

- теоретичний, який передбачає самостійне опрацювання текстів лекцій, конспектування відповідного матеріалу тощо.
- практичний, що передбачає виконання практичних завдань.

Самостійна робота студентів може носити пошуковий, дослідницький характер, що стимулює творчу наукову роботу.

При виконанні самостійної роботи необхідно дотримуватись наступних правил:

1. Для виконання самостійної роботи необхідно завести окремий зошит, в якому акуратно, розбірливо і без скорочень слід виконувати всі завдання у визначеній послідовності.
2. Кожна самостійна робота нумерується, вказується номер та назва теми.

3. Перед виконанням теоретичного завдання рекомендується скласти його план або виконувати за планом, запропонованим викладачем.
4. Після перевірки кожного завдання викладачем студент зобов'язаний виправити допущені помилки і усунути інші можливі недоліки.
5. Виконання всіх видів передбаченої цими вказівками самостійної роботи є необхідною передумовою допуску студентів до заліку (екзамену) з предмету.

№ з/п теми	Перелік питань для опрацювання	К-ть годин
<i>Змістовий модуль 1.</i>		
1	1. Взаємозв'язок фінансів з іншими елементами економічної системи (гроші, ціна, заробітна плата, кредит та ін.). 2. Історичне значення фінансів в економічному розвитку суспільства.	4
2	Становлення науки про фінанси: 1. Попередники англійської класичної політекономії. Фінансові концепції англійської класичної політекономії. А. Сміт і Д. Рікардо. 2. Фінансові теорії історичної школи Німеччини. 3. Маржиналізм і його вплив на розвиток фінансової науки. 4. Кейнсіанство і його значення для розвитку фінансової науки. 5. Інституціоналізм і його вплив на фінансову думку. 6. З історії української фінансової думки. 7. Значення наукової спадщини М.І. Туган-Барановського. Новітні уявлення вітчизняних учених про розвиток фінансової науки.	4
3	Організація фінансової системи та управління нею в умовах ринкової економіки: 1.Формування системи фінансових органів та інституцій в Україні. 2. Механізм управління фінансовою системою в Україні. 3. Організація та здійснення фінансового контролю в Україні.	6
4	Фінансова політика та фінансовий механізм: 1.Регулювальний вплив фінансової політики на розвиток суспільства. 2. Сучасне фінансове становище України.	6
5	1. Економічні умови виникнення й розвитку податкових систем. 2. Історичні аспекти оподаткування селянства в Україні. 3. Реформування оподаткування в Україні.	7
	Разом за змістовий модуль 1	27
<i>Змістовий модуль 2.</i>		
6	Порівняльна характеристика бюджетної системи України й однієї з зарубіжних країн.	2
7	Бюджетна класифікація та бюджетний процес	2
8	Роль державного бюджету у впровадженні в Україні інноваційної моделі соціально-економічного розвитку. Видатки бюджету на соціальний захист населення.	2
9	Бюджетний дефіцит і його вплив на державний борг країни.	2
	Разом за змістовий модуль 2	8
	Всього годин за модуль 1	35
<i>Змістовий модуль 3.</i>		
1	Зміст і складові міжбюджетних відносин та методи бюджетного регулювання. Основні напрямки зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування в Україні.	6
2	Бюджетні фонди в Україні та порядок нарахування внесків до них.	6

	Позабюджетні фонди в Україні та порядок нарахування внесків до них.	
3	Аналіз обсягів, структури та динаміки державних запозичень України за три роки.	4
4	Аналіз обсягів, структури та динаміки державного боргу України за три роки.	2
5	Податкова політика в Україні у контексті її впливу на фінансову безпеку держави. Інфляція в Україні: проблеми, ризики, перспективи.	6
	Разом за змістовий модуль 3	24
	<i>Змістовий модуль 4.</i>	
6	Фінанси підприємств як основа фінансів суспільства. Особливості організації фінансів підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Галузеві особливості організації фінансів.	4
7	Сучасний стан і розвиток фінансів домогосподарств в Україні. Заощадження домогосподарств в Україні та їх мотивація. Формування та використання сукупних фінансових ресурсів домогосподарств.	1
8	Основні сфери впливу розвитку страхування на соціально-економічний стан суспільства та перспективи їх взаємодії. Класифікація економічних ризиків та особливості їх страхування в Україні й за кордоном	2
9	Міжнародні стандарти розвитку фінансового ринку. Кредитний ринок і ринок цінних паперів, їх структура, суб'єкти й інструменти. Проблеми та перспективи формування фондового ринку України.	2
10	Міжнародні фінансові організації та їх функції. Міжнародні валютні системи.	6
11	Євроринок: характеристика, понятійний апарат. Характеристика боргових ринків Європи.	6
	Разом за змістовий модуль 4	21
	Разом за модуль 2	35
	Всього годин	70

Примітка: У розрахунку годин на виконання самостійної роботи передбачено час на виконання індивідуальних завдань

Тематика індивідуальних завдань

Модуль 1

1. Узагальнення наукових підходів до тлумачення категорії «фінанси».
2. Оцінка та аналіз надходжень до державного бюджету України за три останні роки.
3. Оцінка та аналіз витрат державного бюджету за три останні роки.
4. Порівняльна характеристика бюджетної системи України й однієї з зарубіжних країн.
5. Порівняльний аналіз доходів і видатків державного бюджету.

Модуль 2

1. Аналіз обсягів, структури та динаміки державних запозичень України за три роки.
2. Аналіз обсягів, структури та динаміки державного боргу України за три роки.
3. Споживчий кошик українців.
4. Аналіз формування та використання сукупних фінансових ресурсів домогосподарств.
5. Вплив структури доходів населення на рівень споживання.

6. Державна політика збільшення доходів населення та його платоспроможності.
7. Проблеми та перспективи формування фондового ринку України.
8. Фінансові механізми активізації розвитку страхової справи в Україні в умовах трансформації економіки.
9. Порівняльна характеристика фінансової системи України й однієї з зарубіжних країн.
10. Іноземні інвестиції як важливий ресурс забезпечення макроекономічної стабільності України.
11. Порівняльний аналіз фінансів США й індустріальних країн.
12. Порівняльний аналіз фінансів індустріальних країн та країн Західної Європи.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Передумови виникнення фінансів.
2. Соціально-економічна сутність фінансів.
3. Суб'єкти фінансових відносин.
4. Сутність і принцип здійснення розподільної функції фінансів.
5. Контрольна функція фінансів.
6. Фінанси як економічна категорія.
7. Основні постулати школи класичної політичної економії.
8. Головні твердження теорії ефективного попиту Дж.М. Кейнса.
9. Неокейнсіанство як напрям фінансової політики.
10. Російські учені ХІХ ст., котрі досліджували питання фінансів.
11. Сучасних українські учені-фінансисти, які досліджують бюджетну проблематику, фінанси підприємств, фінансовий ринок.
12. Сутність основних етапів розвитку фінансів України.
13. Внутрішня структура фінансової системи.
14. Сутність організаційної структури фінансової системи.
15. Сутність, мета та складові фінансової політики.
16. Елементи механізму реалізації фінансової політики.
17. Сутність та особливості фінансової стратегії й фінансової тактики.
18. Фінансовий механізм та його елементи.
19. Фінансові органи та фінансові інституції.
20. Склад і функції фінансових органів в Україні.
21. Організація системи управління державними фінансами в Україні.
22. Сутність стратегічного й оперативного управління фінансами. Органи державної влади та управління, що його здійснюють.
23. Функції виконує Міністерство фінансів України.
24. Функції, покладені на Державне казначейство України
25. Функції та повноваження Державної податкової адміністрації.
26. Суть, види та методи фінансового контролю.
27. Функції та повноваження Державної контрольно-ревізійної служби України.
28. Функції та повноваження Рахункової палати України.
29. Функції Аудиторської палати й аудиторські фірми.
30. Економічна сутність податків, їх значення у фінансовій системі України.
31. Джерела та функції податків.
32. Класифікація податків.
33. Економічна сутність податкової системи та принципи оподаткування.
34. Загальнодержавні податки і збори в Україні.
35. Місцеві податки і збори.
36. Механізми оподаткування податком на додану вартість, акцизним збором і митом.
37. Сутність механізму оподаткування прибутку підприємств, податку з доходів фізичних осіб.

38. Сутність поняття бюджету як економічної категорії.
39. Економічна роль бюджету як самостійної категорії.
40. Функції Державного бюджету.
41. Доходи бюджету та їх класифікація.
42. Основні види податкових надходжень.
43. Головні види неподаткових надходжень.
44. Сутність поняття "видатки державного бюджету".
45. Система видатків бюджету.
46. Сутність функціональної класифікації видатків бюджету.
47. Економічна класифікація видатків.
48. Відомча та програмна класифікація видатків.
49. Принципи розподілу видатків між бюджетами.
50. Форми бюджетного фінансування.
51. Сутність поняття бюджетної системи України.
52. Склад і структура бюджетної системи.
53. Принципи побудови бюджетної системи.
54. Сутність урівноваженості доходів та видатків.
55. Суть поняття "бюджетний профіцит".
56. Форми бюджетного профіциту.
57. Сутність поняття "бюджетний дефіцит".
58. Види бюджетного дефіциту.
59. Основні причини виникнення бюджетного дефіциту.
60. Головні концепції збалансованості бюджету та мета їх використання.
61. Методи фінансування бюджетного дефіциту.
62. Сутність концепції А. Лаффера.
63. Сутність поняття "державний кредит".
64. Основні функції, які виконує державний кредит.
65. Суб'єкти державно-кредитних відносин.
66. Забезпечення державного кредиту.
67. Види та форми державного кредиту.
68. Критерії класифікації державних запозичень.
69. Чинники, на яких ґрунтується залучення позик.
70. Передумови проведення державних запозичень.
71. Сутність та складові державного боргу.
72. Правові норми регулювання величини державного боргу України.
73. Сутність терміна "управління державним боргом".
74. Показники оцінювання державного боргу.
75. Основні засоби обслуговування державного боргу.
76. Основні методи управління державним боргом.
77. Основні економічні наслідки державного боргу.
78. Сутність поняття "місцеві фінанси".
79. Основні форми місцевих бюджетів в Україні.
80. Система місцевих бюджетів в Україні.
81. Структурні елементи місцевих фінансів.
82. Функції місцевих бюджетів.
83. Сутність поняття місцеві бюджети.
84. Структура доходів місцевих бюджетів.
85. Призначення видатків місцевих бюджетів.
86. Сутність і форми регулювання міжбюджетних відносин.
87. Сутність поняття комунальної власності.
88. Законодавча база функціонування державних цільових фондів.
89. Призначення Фонду соціального захисту інвалідів.

90. Особливості формування цільових фондів у структурі державних і місцевих бюджетів.
91. Законодавча база та принципи бюджетної системи.
92. Напрями використання коштів Пенсійного фонду України.
93. Основні завдання Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
94. Джерела формування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності.
95. Суб'єкти недержавного пенсійного страхування.
96. Специфіка діяльності благодійних фондів.
97. Загальні та специфічні ознаки, властиві фінансам підприємств.
98. Сутність фінансів підприємств.
99. Групи фінансових відносин, що належать до фінансів підприємств.
100. Функції фінансів підприємств.
101. Передумови ефективного функціонування фінансів підприємств.
102. Сутність грошових коштів, грошових фондів та фінансових ресурсів підприємства.
103. Суть організації фінансів підприємств.
104. Економічна сутність прибутку.
105. Порядок оподаткування прибутку підприємств.
106. Процес формування чистого прибутку підприємства.
107. Сутність процесу розподілу та використання прибутку.
108. Сутність поняття "домогосподарство".
109. Економічна сутність фінансів домогосподарств та їх роль в національній економіці.
110. Місце фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни.
111. Склад грошових і сукупних доходів домогосподарств.
112. Грошові та сукупні витрати домогосподарств.
113. Сутність прожиткового мінімуму.
114. Класифікація доходів домогосподарств.
115. Класифікація видатків домогосподарств.
116. Значення заощаджень домогосподарств для здійснення активних операцій комерційних банків.
117. Організовані та неорганізовані заощадження населення.
118. Сутність поняття страхування.
119. Ознаки класифікації страхування.
120. Механізм здійснення ризик-менеджменту.
121. Організаційна структура страхового ринку України.
122. Особливості функціонування страхових компаній.
123. Державне регулювання страхової діяльності.
124. Особливості страхування життя.
125. Об'єкти майнового страхування.
126. Сутність терміна "визначення страхування відповідальності".
127. Механізм здійснення співстрахування.
128. Сутність поняття "фінансовий ринок".
129. Функції фінансового ринку.
130. Структура фінансового ринку.
131. Суб'єкти й об'єкти фінансового ринку, їх класифікація.
132. Сутність поняття ринок грошей, ринок капіталів.
133. Значення фінансових посередників на фінансовому ринку, їх класифікація.
134. Держава та державне регулювання на фінансовому ринку.
135. Класифікація основних інструментів фінансового ринку.
136. Значення емітентів та інвесторів на фінансовому ринку.

137. Організація функціонування кредитного ринку.
138. Організація функціонування ринку цінних паперів.
139. Критерії структуризації фінансового ринку.
140. Інфраструктура фінансового ринку.
141. Цінні папери, що обертаються на фондовому ринку.
142. Витрати страховика.
143. Фінансова надійність страховика.
144. Міжнародні фінанси, їх розвиток та функції.
145. Міжнародні фінанси та їх складові. Світове фінансове середовище та його взаємозв'язок із світовим економічним середовищем.
146. Суб'єкти міжнародних фінансів та їх характеристика.
147. Міжнародне фінансове право.
148. Система міжнародних договорів, яка регулює фінансову діяльність суб'єктів міжнародних фінансів.
149. Міжнародна фінансова політика та її складові.
150. Валютна політика, її форми.
151. Кредитна політика як складова міжнародної фінансової політики.
152. Податкова політика як складова міжнародної фінансової політики.
153. Валютне регулювання.
154. Економічна сутність поняття "фінансова безпека держави".
155. Суб'єкт фінансової безпеки держави.
156. Основні загрози фінансовій безпеці держави.
157. Сутність термінів "індикатор" та "порогові значення індикаторів".
158. Сутність "бюджетної безпеки держави".
159. Основні проблеми бюджетної системи.
160. Вплив бюджетного дефіциту на фінансову безпеку держави.
161. Сутність поняття "боргова безпека" та основні індикатори, що її визначають.
162. Структура і граничний обсяг державного боргу країни.
163. Основні заходи підвищення боргової безпеки.
164. Сутність терміна "інфляція".
165. Основні загрози фінансовій безпеці, які спричиняє інфляція.
166. Напрями антиінфляційної політики.
167. Сутність валютної безпеки держави.
168. Переваги та недоліки у залученні іноземного капіталу банківським сектором України.
169. Головні заходи поліпшення діяльності банківського сектору.
170. Сутність поняття "інвестиційна безпека держави" та основні індикатори, що її визначають.
171. Загрози інвестиційній безпеці держави.
172. Сучасний стан фінансів у США.
173. Сучасна фінансова система Німеччини.
174. Особливості фінансів Франції.
175. Характеристика сучасних фінансів Скандинавських країн.
176. Сутність сучасних фінансів у Великій Британії.
177. Стан фінансової системи в Японії.
178. Види платежів і засоби фінансових розрахунків у зовнішньоторговельній діяльності.
179. Фінансові передумови створення Європейського Союзу.
180. У чому полягає унікальність Європейського Союзу.
181. Охарактеризуйте досягнення фінансового розвитку Європейського Союзу.
182. Вплив Європейської інтеграції на фінансове світове становище.
183. Валютна інтеграція Європейського Союзу.

184. Ознаки властиві фінансам підприємств
185. Функції фінансів підприємств.
186. Організація фінансів на підприємстві.
187. Фінансова діяльність підприємств.
188. Напрямки фінансової роботи на підприємстві.
189. Фінансовий механізм підприємства, його завдання.
190. Склад та характеристика грошових надходжень підприємств.
191. Фактори, що впливають на розмір доходу від реалізації продукції.
192. Види цін на продукцію і фактори, що на них впливають.
193. Чистий дохід підприємства.
194. Економічна суть прибутку.
195. Чистий прибуток підприємства.
196. Напрямки використання чистого прибутку.
197. Нерозподілений прибуток та його використання.
198. Системи та принципи оподаткування.
199. Функції податків.
200. У чому полягає суть непрямих податків?
201. Платники, об'єкт оподаткування та строки сплати податку на додану вартість.
202. Місцеві податки та збори.
203. Платники, об'єкт оподаткування та строки сплати акцизного податку.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Поточний контроль успішності здобувачів вищої освіти здійснюється за чотирирівневою шкалою – «2», «3», «4», «5».

Критерії оцінювання результатів навчання за чотирирівневою шкалою

Бали	Критерії оцінювання
«Відмінно»	Отримують за роботу, в якій повністю і правильно виконано завдання. Водночас здобувач вищої освіти має продемонструвати вміння аналізувати і оцінювати явища, факти і процеси, застосовувати наукові методи для аналізу конкретних ситуацій, робити самостійні висновки, на основі яких прогнозувати можливий розвиток подій і процесів, докладно обґрунтувати свої твердження та висновки.
«Добре»	Отримують за роботу, в якій повністю і правильно виконано 75 % завдань. Водночас здобувач вищої освіти виявляє навички аналізувати і оцінювати явища, факти і події, робити самостійні висновки, на основі яких прогнозувати можливий розвиток подій і процесів та докладно обґрунтувати свої твердження та висновки.
«Задовільно»	Отримують за роботу, в якій правильно виконано 60 % завдань. При цьому здобувач вищої освіти не виявив вміння аналізувати і оцінювати явища, факти та недостатньо обґрунтував твердження та висновки, недостатньо певно орієнтується у навчальному матеріалі.
«Незадовільно»	Отримують за роботу, в якій виконано менш як 60 % завдань. При цьому здобувач вищої освіти демонструє невміння аналізувати явища, факти, події, робити самостійні висновки та їх обґрунтувати, що свідчить про те, що студент не оволодів програмним матеріалом.

Підсумкова оцінка з дисципліни виставляється за 100-бальною шкалою. Вона обчислюється як середнє арифметичне значення (САЗ) всіх отриманих студентом оцінок з наступним переведенням їх у бали за такою формулою:

$$БПК = \frac{САЗ \times \max ПК}{5},$$

де *БПК* – бали з поточного контролю; *САЗ* – середнє арифметичне значення усіх отриманих студентом оцінок (з точністю до 0,01); *max ПК* – максимально можлива кількість балів з поточного контролю.

Відсутність студента на занятті у формулі приймається як «0».

Критерії оцінювання за дворівневою шкалою

Під час проведення заліку навчальні досягнення студентів оцінюються за дворівневою шкалою: зараховано, незараховано.

Оцінка «зараховано» (60–100 балів) ставиться студентові, який виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання і майбутньої роботи за фахом, здатний виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлений з основною рекомендованою літературою; під час виконання завдань припускається помилок, але демонструє спроможність їх усувати.

Оцінка «незараховано» (1–59 балів) ставиться студентові, який допускає принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не може продовжити навчання чи розпочати професійну діяльність без додаткових занять з відповідної дисципліни.

Шкала оцінювання успішності здобувачів вищої освіти

За 100-бальною шкалою	За шкалою ECTS	За національною шкалою	
		іспит	залік
90–100	A	Відмінно	Зараховано
82–89	B	Добре	
75–81	C	Задовільно	
64–74	D		
60–63	E		
35–59	FX	Незадовільно (незараховано) з можливістю повторного складання	
1–34	F	Незадовільно (незараховано) з обов'язковим повторним вивченням	

Розподіл балів, що присвоюється здобувачам вищої освіти за підсумкового контролю «іспит»

Види робіт	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Модульний контроль	ІНДЗ	Іспит	Загальний бал
Максимально можлива кількість балів	10	20	10	20	10	30	100

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні джерела

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 50-51.
2. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2756 – IV. / Голос України від 04. 12 2010р. №229-230.
3. Закон України “Про державний бюджет” із змінами і доповненнями.
4. Закон України “Про акціонерні товариства” від 17.09.2008р № 514- VI із змінами і доповненнями.
5. Закон України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” від 8 липня 2010 р. N 2464-VI. (зі змінами і доповненнями).
6. Закон України “Про страхування” від 07.03.96 р. (зі змінами і доповненнями)
7. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 20.03.91 р(зі змінами і доповненнями)
8. Закон України “Про лізинг ” від 16.12.97 р. (зі змінами і доповненнями).
9. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.91 р. (зі змінами і доповненнями)є
10. Закон України “Про Рахункову палату Верховної ради України” від 11.07.96 р. (зі змінами і доповненнями).
11. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993р. (зі змінами і доповненнями) .
12. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999р. (зі змінами і доповненнями).
13. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9.07.2003р. (зі змінами і доповненнями).
14. Положення про Міністерство фінансів України від 20.08.2014р.(зі змінами і доповненнями).
15. Положення про Державну казначейську службу України від 15.04.2015р.(зі змінами і доповненнями).
16. Положення про Державну податкову службу України від 6.03.2019р.(зі змінами і доповненнями).
17. Положення про Державну митну службу України від 6.03.2019р.(зі змінами і доповненнями).
18. Положення про Державну аудиторську службу України від 3.02.2016р.(зі змінами і доповненнями).
19. Положення про Державну фінансову інспекцію України від 6.08.2014р. (зі змінами і доповненнями).
20. Положення про Пенсійний фонд України від 23.07.2014р. (зі змінами і доповненнями).

Додаткова література

1. Клапків М. С. Витоки національного страхового ринку України: Монографія. - Т.: Карт-бланш, 2003. — 275 с.
2. Коропецький І. С. Українські економісти ХІХ століття та західна наука: Наук. вид-я. - К.: Либідь, 1993. — 192 с.
3. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., Ковалевський В.В., Левицький М.А., Воронова О.В. Міжнародні фінанси: Навч. Посібник. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: ЦУЛ, 2007. – 640с.
4. Колесников О.В., Бойко Д.І., Кононіхіна О.О. Історія грошей та фінансів: Навч. Посібник. – К.: ЦНЛ, 2008. – 140с.
5. Кудряшов В.П. Фінанси: Навч. Посібник. – Херсон: Олді-плюс, 2006. – 352с.

6. Леоненко П.М., Юхименко П.І., Ільєнко А.А. Терія фінансів: Навч. Посібник за ред. О.Д. Василика. – К.: ЦНЛ, 2005. – 480с.
7. Небрат В. В. Українська фінансова думка другої половини ХІХ — початку ХХ століть: Монографія. - К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. — 224 с.
8. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств: підручник /О.О. Непочатенко, Н.Ю. Мельничук.- К.:ЦУЛ. 2013.-504с.
9. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. І перероб. – К.: КНЕУ, 2005. – 240с.
10. Поддєрьогін А. М., Білик М. Д., Буряк Л. Д. Фінанси підприємств: Підручник.- 8-ме вид., перероб. та доп. —К.: КНЕУ, 2013. – 519 с.
11. П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917-2003. - К.: НДФІ, 2005. — 784 с.
12. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб. за ред. В. І. Оспіщева. - К.: Знання, 2008.- 567 с.
13. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. Та ін. Теорія фінансів: Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.
14. Юхименко П.І., Бойко С.В. Фінанси : підручник. за наук. ред. П.І.Юхименка. - К. : ЦУЛ, 2018. - 416 с.
15. Ярошевич Н. Б. Фінанси підприємств : навч. посіб.– К. : Знання, 2013. – 341 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. www.google.com.ua – пошуковий сервер
2. www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека України ім. Вернадського
3. www.ssmc.gov.ua – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.
4. www.minfin.gov.ua – Міністерство фінансів України.
5. www.sta.gov.ua – Державна податкова служба.
6. www.bank.gov.ua – Національний банк України.
7. www.ukrstat.gov.ua – Державний комітет статистики України.
8. www.president.gov.ua – офіційна сторінка Президента України.
9. www.rada.gov.ua – Сервер Верховної Ради України
10. www.nau.kiev.ua – Нормативні акти України
11. www.kmu.gov.ua – Урядовий портал Кабінету Міністрів України.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Таблиця 3.1. - Аналіз зміни показників доходів державного бюджету

Найменування згідно з класифікацією доходів бюджету	20__ р.		20__ р.		Відхилення	
	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Абсол.	Віднос.
Разом доходів:						
Офіційні трансферти						
Реверсна дотація						
Всього доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)						
Податкові надходження						
<i>Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості</i>						
<i>Податок та збір на доходи фізичних осіб</i>						
<i>Податок на прибуток підприємств</i>						
<i>І т.д. відповідно до Додатка 1. Закону України «Про Державний бюджет»</i>						

Таблиця 3.2. – Аналіз зміни показників видатків державного бюджету

Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету	20__ р.		20__ р.		Відхилення	
	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Абсол.	Віднос.
ВСЬОГО:						
Апарат Верховної Ради України						
Державне управління справами						
<i>І т.д. відповідно до Додатка 3. Закону України «Про Державний бюджет»</i>						

Додаток Б.

Таблиця 4.4. Динаміка державного та гарантованого державою боргу України.

	20__ р.		20__ р.		Відхилення	
	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Абсол.	Віднос.
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу						
Державний борг						
Внутрішній борг						

1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку						
Казначейські зобов'язання						
ОВДП (15 - річні)						
ОВДП (14 - річні)						
ОВДП (13 - річні)						
ОВДП (12 - річні)						
ОВДП (11 - річні)						
ОВДП (10 - річні)						
ОВДП (9 - річні)						
І т.д.						
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами						
Національний банк України						
Зовнішній борг						
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій						
Європейське Співтовариство						
Європейський банк реконструкції та розвитку						
Європейський Інвестиційний Банк						
Міжнародний банк реконструкції та розвитку						
Міжнародний Валютний Фонд						
Фонд чистих технологій (МБРР)						
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав						
Канада						
Німеччина						
Росія						
США						
Японія						
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ						
ChaseManhattanBankLuxembourg S.A.						
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку						

5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій						
Міжнародний Валютний Фонд						
Гарантований державою борг						
Внутрішній борг						
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку						
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами						
3. Заборгованість, не віднесена до інших категорій						
Інші кредитори						
Зовнішній борг						
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій						
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав						
Канада						
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ						
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку						
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій						
Міжнародний Валютний Фонд						